H. ALGRA
H. H. BROEKSTRA

Gestalten en Tijden

P. NOORDHOFF N.V.
GRONINGEN

KONINKLIJKE BIBLIOTHEEK
2270 2382

W. J. C. v. Prooijen
april 1957

GESTALTEN EN TIJDEN

Leerboek der Vaderlandse Geschiedenis

door

H. ALGRA

en

H. H. BROEKSTRA

Deel III

f 3.50

P. NOORDHOFF N.V. - 1952 - GRONINGEN, DJAKARTA

EPOT v.
ED. PUBL.
K.B.

TER INLEIDING

Dit derde deeltje is bestemd voor het derde en vierde leerjaar.

We hebben getracht te voldoen aan de aandrang van verschillende zijden, om de Nieuwe Geschiedenis, waarvan onze eigen tijd het topgedeelte vormt, een bredere plaats te geven.

Ook in dit deeltje is er voortdurend naar gestreefd, *inzicht te geven in de ontwikkeling der historie.* Dit maakt soms ook behandeling van vrij moeilijke stof onvermijdelijk. Het ,,Hulpboekje", dat bij dit deeltje behoort, komt evenwel de leerling bij zijn studie krachtig te hulp.

Dit hulpboekje bevat voor elke les twee series vragen.

De A-reeks dient om de leerlingen het bestuderen van de lessen te vergemakkelijken. De vragen zijn zo geformuleerd, dat ze meewerken om de hoofdzaken scherp te zien. Ze stimuleren tot nadenken en spreken.

De B-reeks bevat speciaal ,,denkvragen", waarbij de hulp van de leraar hier en daar onmisbaar zal zijn.

Tevens bevat dit hulpboekje in een ,,Aanhangsel" het belangrijkste van de ,,Staatsinrichting".

Leeuwarden }
Heerenveen } Zomer 1952.

H. ALGRA
H. H. BROEKSTRA.

N.V. VAN DE GARDE & CO'S DRUKKERIJ, ZALTBOMMEL

I. DE ACHTTIENDE EEUW

1. „Pruikentijd"

De achttiende eeuw wordt vaak de pruikentijd genoemd. We zien dan deftige heren in laken, zijde en fluweel, met kanten lubben, een grote pruik op het hoofd, een driekante steek onder de arm. We zien dames met kostbare waaiers, gekleed in zijde en fluweel, dames met hoge kapsels, een nauwe taille, wijde slepende rokken. Het lijkt allemaal op het Hof van Versailles, en overal waar de wereld deftig is geworden, wordt Frans gesproken. *Frankrijk is dan het grote voorbeeld* in alles.

En al deze mensen waren te deftig om flink aan te pakken. Daarom is de pruikentijd een tijd van verval. Er is een Engels schrijver geweest (Carlyle), die gezegd heeft, dat het maar gelukkig was dat er toen een Revolutie kwam, anders was de wereld met al die deftigheid en die nabootserij in de apentoestand teruggezonken.

Maar er is van die eeuw ook wel wat anders te zeggen.

Het is een heel belangrijke eeuw. In de negentiende eeuw vinden we later zeer veel, dat eigenlijk in de achttiende eeuw is begonnen. Aan het begin van deze eeuw treedt *de Engelse geleerde Newton* op, en aan het einde *de Duitse wijsgeer Kant.* James Watt vond de stoommachine uit en in Frankrijk steeg in de achttiende eeuw de eerste luchtballon op.

2. Rationalisme.

De achttiende eeuw is de eeuw van *het rationalisme.* Dat wil zeggen, dat de mensen, en vooral de mannen van de wetenschap, al meer geloven, dat je in het leven alleen maar zekerheid hebt over die dingen, die *het menselijk denken* onder de knie heeft. Als je dus in God gelooft, dan doe je dat eigenlijk, omdat het zo „verstandig" is in Hem te geloven. Deze rationalisten vonden wiskunde eigenlijk het mooiste vak, want daar sluit voor je verstand alles als een bus.

Maar in zo'n wereld komen gevoel en verbeelding niet tot hun recht en zo ziet de eeuw van het rationalisme ook het verzet opkomen: de *Romantiek,* die gevoel en verbeelding weer ruimte en heerschappij wil geven. De Franse wijsgeren *Voltaire* en *Rousseau* hebben op het denken en streven van de achttiende eeuw grote invloed uitgeoefend. Vaak worden deze twee dan ook in één adem genoemd als wegbereiders van de Revolutie. Toch is er tussen deze twee een groot verschil: Voltaire was rationalist, Rousseau romanticus.

Deze beide stromingen, Rationalisme en Romantiek, zetten in de negentiende eeuw de strijd voort.

3. Verdraagzaamheid.

De mensen van de achttiende eeuw vinden zich zelf zeer verdraagzaam, en ze hebben een hekel aan dweperij. Maar verdraagzaamheid lijkt in die tijd soms veel op onverschilligheid. Sommigen zeggen dan: ieder heeft over het geloof zo zijn eigen mening en misschien hebben ze allemaal wel een beetje gelijk. Anderen: er is wel een godsdienstige waarheid, die betrouwbaar is en goed, maar de pausen en de dominees hebben er zoveel bijgedaan waar je niets aan hebt, dat je het beste doet, al die bijgevoegde dingen te vergeten en alleen maar aan de hoofdzaak te denken: *God, deugd* en *onsterfelijkheid.* Natuurlijk hebben zulke mensen weinig geloofsijver en lopen zij ook niet veel kans om martelaar te worden.

Zulke opvattingen kwamen uit *Engeland* en daarna ook uit *Frankrijk* en ze vonden in ons land veel aanhang.

Er waren ook Engelse geleerden, die over de verdraagzaamheid op een andere manier gingen schrijven. Zij zeiden: de Staat heeft eigenlijk met de Kerk en de Godsdienst weinig of niets te maken, de Staat moet er maar voor zorgen, dat de mensen elkaar niet benadelen, dat men dus in een ordelijke maatschappij blijft leven. En de Regering moet de Kerk met rust laten, en ook de ene kerk (de Anglicaanse b.v.) niet kiezen boven de andere. Zij moet ook op de mensen geen pressie uitoefenen om tot een bepaalde kerk te behoren. De Staat heeft niets met de Kerk te maken, net zo min als met iedere andere particuliere vereniging. Deze verdraagzaamheid betekent dus *volledige scheiding van Kerk en Staat.* In de negentiende eeuw hebben de liberalen deze opvatting verder verbreid en in Amerika wordt de Kerk nog vaak als een particuliere vereniging en een (belangrijke) persoonlijke liefhebberij beschouwd.

4. Losser van de Kerk.

Door al deze redeneringen kwamen de mensen losser van de Kerk te staan. Ze deden officiëel nog wel mee, maar het was vaak geen diepe, heilige ernst meer.

En de mensen, voor wie het dat wel was, trokken zich niet zelden uit de Kerk terug en zochten stichting en troost in kleine godsdienstige kringen. Dan staat het kerkgebouw nog wel midden in ieder dorp en aan de pleinen in het hart van de stad, maar de Kerk staat niet meer in het middelpunt van het leven.

De verbreiders van deze gedachte, de Liberalen, hebben in de negentiende eeuw in heel West-Europa de toon aangegeven, vooral na 1848.

Zo werd in ons land de vervolging van de Afgescheidenen door sommigen van hen alleen „onderdrukking van dweperij" genoemd.

De voorman der Liberalen, Thorbecke, was een voorstander van „Christendom boven geloofsverdeeldheid". Voor velen scheen de Openbare School *hét middel om dat Christendom onder de jeugd te verbreiden.*

In die eeuw hebben de „modernen", de vrijzinnige theologen, *aan de Universiteiten en in de Kerken het gezag van de Bijbel ondermijnd, omdat de Bijbel z.g.n. door de wetenschap in het ongelijk werd gesteld.*

Opmerkelijk is ook, hoe men in die eeuw op de Universiteiten en Middelbare Scholen onbeperkte eerbied voor de wetenschap vindt. Deze houding werd vooral door wiskunde en natuurkunde gekweekt, de rest werd op de achtergrond geschoven.

Dit alles nu is terug te vinden in wat zo straks over de achttiende eeuw is verteld. In die eeuw begint het, en in de negentiende eeuw krijgt het de boventoon.

II. STADHOUDERSCHAP VAN WILLEM V

(Eerste periode 1751—1780)

1. Gouvernante Anna (1751 - 1759).

Na de dood van Willem IV werd zijn weduwe, prinses Anna, *met het stadhouderschap belast* en voerde daarom de titel *Gouvernante*, de titel van een vrouwelijke stadhouder. Bovendien was zij voogdes over haar driejarig zoontje Willem V, die wettelijk stadhouder zou worden bij het bereiken van de 18-jarige leeftijd.

Prinses Anna was een fiere vrouw, die aan alle kanten de tegenwerking voelde van de beide anti-stadhouderlijke groepen: de *Regenten* en de *Democraten*. Deze partijen waren uitgesproken Fransgezind en wantrouwden de Engelse prinses.

Tijdens haar bewind sloten de oude rivalen: Oostenrijk en Frankrijk, een verbond: de erfvijanden, die twee en een halve eeuw tegenover elkaar hadden gestaan, werden het eens, en richtten zich samen tegen Pruisen en Engeland.

Lange tijd was er *evenwicht* geweest tussen de beide grote machten: Bourbon in Frankrijk en Habsburg in Oostenrijk. Dat evenwicht scheen haast een voorwaarde voor het zelfstandig bestaan der Republiek. Deze theorie van de evenwichtspolitiek verloor haar waarde, toen de

erfvijanden het eens werden en zich keerden tegen de nieuwe macht, Pruisen, en tegen Engeland.

De positie van de Gouvernante werd zeer moeilijk, toen in 1759 een dubbele Zevenjarige oorlog uitbrak: ter zee tussen Engeland en Frankrijk, te land tussen Oostenrijk en Pruisen.

Oostenrijk was nu veilig voor de lang gevreesde Franse aanvallen en met behulp van zijn Russische en Franse bondgenoten kon het Pruisen bespringen om Silezië te heroveren en Frederik II te vernederen.

Een logisch gevolg van het bondgenootschap was, dat onze Republiek haar bescherming in het Zuiden kwijt raakte: de Zuidelijke Nederlanden, Oostenrijks bezit, werden in plaats van voormuur tegen Frankrijk, een voorpost ten behoeve van dit rijk.

Nog meer direct was het gevaar, dat ontstond door de oorlog tussen Engeland en Frankrijk. Engeland en de Republiek waren reeds 80 jaar door twee tractaten verbonden. Het ene, (dat van 1674) was een handelstractaat en gaf o.a. aan de kooplieden van beide naties het recht, handel te drijven met een vijand van de andere partij. Het tweede (dat van 1678) was een tractaat van bijstand, en verplichtte tot wederkerige hulp ter zee en te land in geval van oorlog.

Bij het uitbreken van de Zevenjarige oorlog zond Engeland dan ook schepen, om onze hulptroepen af te halen, maar de Staten-Generaal weigerden ze te leveren. Toen verklaarde Engeland, zich niet aan het handelstractaat (dat van 1674) te zullen houden. Het onderzocht onze schepen in volle zee en nam alle schepen, die contrabande bevatten, van welke aard die ook mocht zijn.

Fransgezinde groepen stuurden aan op een conflict met Engeland, ze wilden alles op het spel zetten om de macht van Oranje en de stadhouderlijke partij te breken.

Gouvernante Anna streefde naar handhaving van een strikte neutraliteit. Wie neutraal wil blijven, moet sterk zijn en wij waren zwak. Het landleger was klein, al was de kwaliteit, dank zij de legerhervorming van Brunswijk, verbeterd. Ter zee konden we geen macht ontplooien: van de eens zo machtige vloot waren nauwelijks 20 verouderde linieschepen over. Onvermoeid drong de Gouvernante aan op versterking van land- en zeemacht, doch tevergeefs. Een maand voor haar dood, toen zij, de teringlijderes, „met waggelende tred en met de dood op het gelaat" nog in de vergadering der Staten-Generaal verscheen, deed ze in dit opzicht een laatste poging, alles zonder gevolg.

In de winter van 1759 overleed zij.

Twee dingen zijn tijdens de Zevenjarige oorlog duidelijk geworden:

1. *Frankrijk had afgedaan als koloniale mogendheid. Het verspeelde*

zijn bezittingen in Voor-Indië en het raakte zijn bezittingen in Amerika kwijt. Eerst na 1870 is Frankrijk weer snel een grote koloniale mogendheid geworden.

2. *De Nederlandse politiek verloor haar zelfstandig nationaal karakter en dit leidde tot verlies van respect in het buitenland. Eerst met Koning Willem I werd hier weer een moedig streven merkbaar naar een eigen nationale politiek. Het buitenland heeft dit toen met bevreemding gemerkt, het was er aan ontwend geraakt.*

2. „Derde stadhouderloos Tijdperk."

Bij de dood van zijn moeder kwam Willem V onder voogdij van Brunswijk-Wolfenbüttel, die ook kapitein-generaal werd. De Staten hielden het oppertoezicht bij de opvoeding van de Prins en de regeling der legerzaken. Brunswijk schikte zich en liet hun in schijn de vrije hand. In werkelijkheid was zijn invloed niet gering: als goed diplomaat wist hij behendig tussen de partijen door te zeilen en door zijn raad de jonge stadhouder vooruit te helpen.

Een der belangrijkste functies van het stadhouderschap trokken de Staten aan zich: n.l. de magistraatsbestelling, d.i. de benoeming van leden der vroedschap in de steden. Hierdoor werd een tussentoestand geschapen, die als een derde stadhouderloze tijd aandoet. Alleen in Friesland was het bewind geheel aan de grootmoeder, Maria Louise opgedragen.

Opmerkelijk was, dat sedert de dood van Gouvernante Anna de toon van de regenten tegen Engeland veel gematigder werd. Ze herinnerden zich nu blijkbaar ook, dat Engeland 120 linieschepen bezat en wij nauwelijks 20.

3. Willem V (1766 - 1795).

Willem V is de laatste stadhouder der Republiek geweest. Hij was een goedhartig mens, een ijverig man, een harde werker. Dank zij deze laatste eigenschappen had hij zich op de hogescholen van Franeker en Utrecht een schat van kennis verworven. Als weinigen was hij thuis in kennis van de onderdelen van het bestuursapparaat, maar hij miste de brede blik om het geheel te overzien.

Hij miste ook wilskracht en besluitvaardigheid, om op kritieke momenten te beslissen en door te zetten. Dat is hem funest geworden, vooral omdat hij stadhouder werd in een tijd, toen Regenten en Democraten samen, onder de naam *Patriotten*, zich keerden tegen hem en zijn geslacht. Het werd ook fataal voor ons volk, dat in overgrote meerderheid in liefde hing aan hem en zijn huis. Maar omdat de stadhouder de gave miste de Oranjepartij te verenigen en te leiden, werd ze slacht-

offer van het fanatisme ener kleine minderheid. Temeer, omdat deze Patriotten eens geestes waren met de Franse revolutionairen en door hen tot de overwinning kwamen.

Willem V maakte aan het begin van zijn optreden twee ernstige fouten. De eerste was, dat hij aan de Staten der Provincies vroeg om zijn

STADHOUDER WILLEM V

aanstelling, en dat, terwijl hij Erfstadhouder was! Hij deed dit op raad van Brunswijk, maar hieruit spreekt ook zijn ontzag voor de macht der Regenten. ,,Maar", naar 't woord van Groen, ,,hij onderscheidde daarbij te weinig *gezag* en *willekeur* der Staten."

Zijn tweede fout was het sluiten der Acte van Consulentschap. Dit was een schriftelijke overeenkomst met zijn afgetreden voogd, waarin deze beloofde, hem met raad en daad terzijde te staan, hoewel hij hiervoor geen enkele verantwoordelijkheid zou dragen. De verhouding werd dus precies andersom als tussen een vorst en een verantwoordelijk minister: hier voerde de ,,minister" (Brunswijk) feitelijk het beleid,

maar was onschendbaar. Deze Acte was geheim, maar een drietal regenten had eraan meegewerkt en zo lekte de zaak later uit. Toen de Acte omstreeks 1784 publiek werd, stak er een storm op tegen Brunswijk, zodat hij het land moest verlaten.

Een jaar na zijn ambtsaanvaarding trouwde de Prins (ook op raad van Brunswijk) met een Duitse Prinses: Wilhelmina van Pruisen, een schrandere en edele vrouw. Het is een zeer goed en gelukkig huwelijk geworden. Prinses Wilhelmina is haar man tot grote steun geweest; alle moeite en leed heeft ze moedig met hem gedragen en in alle vernedering is ze hem blijven liefhebben en eren.

Ze kregen drie kinderen, waarvan de oudste onze latere koning Willem I is geworden. Prinses Wilhelmina is voor deze kinderen een opvoedster van grote betekenis geweest. De briefwisseling, die ze met hen onderhield, ook in de donkere dagen der ballingschap, getuigt er van.

Willem V had een open oog voor de gevaren der weerloosheid van ons land. Jaar op jaar diende hij, samen met de Raad van State, zijn „petitie" in bij de Staten-Generaal om verbetering van land- en zeemacht te bepleiten. Tevergeefs: de zeeprovinciën wilden geen geld toestaan voor aanwerving van troepen en onderhoud van vestingen, en de landprovinciën wilden niet meewerken aan opbouw van de oorlogsvloot. Men verschool zich achter het feit, dat de kas der Unie leeg was. Wel stroomden schatten ons land binnen, maar het belastingstelsel was gebrekkig, ook wat de techniek betreft. Op de achtergrond stond evenwel de tegenwerking van het machtige Amsterdam en de haat van de Patriotten tegen de Stadhouder: in schotschriften en politieke weekbladen stelden die alles wat Oranje deed in een verkeerd licht.

4. Welvaart en moeilijkheden.

In de eerste periode van het stadhouderschap van Willem V zijn in ons land enorme schatten met de handel verdiend. Het toenmalig geslacht der kooplieden pronkte met die rijkdom. De inrichting van de koopmanspaleizen aan de grachten van Amsterdam wekt nu nog onze grote bewondering. In de Vechtstreek hadden de geldmagnaten hun prachtige landhuizen met weelderige tuinen, fonteinen en vijvers. En nog zijn de rekeningen over, die ons een beeld geven van de overdaad bij feesten en partijen.

De Republiek, Amsterdam aan de spits, beheerste de geldmarkt van Europa. De kapitalen, die aan Engeland, Frankrijk en Duitsland werden geleend, beliepen vele honderden millioenen guldens.

Toch moeten we ons niet voorstellen, dat het eenvoudige volk algemeen in die welvaart deelde. De handwerkslieden vormden voorzeker een hardwerkende, welvarende groep, maar een groot deel der bevolking leefde in bittere armoede, die een schril contrast vormde met de weelde

der kooplieden. Liefdadigheid op grote schaal voorzag in de ergste stoffelijke nood, maar nam toch de misstanden niet weg.

Van 1773 af kregen we moeilijkheden met Engeland. Ze vonden hun oorsprong in de opstand der Amerikaanse koloniën. Die opstand genoot in ons land veel sympathie: de kooplieden hoopten weldra in Amerika een nieuw handelsgebied te vinden. Zolang deze gebieden aan Engeland behoorden, was de Acte van Navigatie er van kracht, die alle aanvoer met andere dan Engelse schepen verbood.

Bovendien hadden de opstandelingen de sympathie der Nederlanders, omdat men hun strijd voor de vrijheid gelijk stelde met onze worstelstrijd tegen Spanje. Onze kooplieden beijverden zich, de opstandelingen via St. Eustatius en Curaçao van allerlei oorlogstuig en handelswaar te voorzien, en ze verdienden schatten met deze smokkelhandel.

Engeland liet dit aanvankelijk oogluikend toe. Maar de verhoudingen werden meer gespannen, toen op 4 Juli 1776 de Amerikanen zich onafhankelijk verklaarden en Frankrijk en Spanje openlijk hun zijde kozen. Het werd een gouden tijd voor onze kooplieden, die Engelands vijanden van al het nodige voorzagen, ook van materialen voor de scheepsbouw. Hoe inschikkelijk Engeland zich jegens ons toonde, hiertegen protesteerde het op scherpe wijze.

Niettegenstaande ernstige waarschuwingen van de Stadhouder gingen de kooplieden, (die van Amsterdam voorop), ermee door. Dat onze Republiek feitelijk weerloos was, telden ze niet, want ze steunden op Frankrijk, dat aanlokkelijke aanbiedingen deed. De oude politiek van Willem III was dus losgelaten!

Ook andere neutrale landen, als Rusland, Zweden en Denemarken voelden zich in hun handel door Engeland gehinderd. Ze wensten de oude regel „vrij schip, vrij goed" te handhaven en besloten, hun neutraliteit desnoods met de wapenen te verdedigen. Ze nodigden ook onze Republiek uit, toe te treden tot hun „Verbond van gewapende Neutraliteit". Zoals gewoonlijk werd hier lang geaarzeld en gepraat, en hiervan maakte Engeland gebruik om ons de oorlog te verklaren, voor wij steun van het Verbond konden ontvangen.

Jaartallen.

1751	Gouvernante Anna.
1759—1766	Zevenjarige oorlog: Oostenrijk met bondgenoten tegen Pruisen; Frankrijk tegen Engeland.
1759	Gouvernante Anna sterft, Brunswijk Wolfenbüttel voogd.
1766	Acte van Consulentschap tussen Willem V en Brunswijk.
1766—1795	Willem V
1776	Noord-Amerika wordt onafhankelijk.

III. DE PATRIOTTENTIJD (tot 1795)

1. Vierde Engelse oorlog (1780—1784).

In December 1780 verklaarde Engeland ons de oorlog. Directe aanleiding was het vinden van een handelstractaat, door enkele Amsterdamse kooplieden met de Amerikanen gesloten. Wel was dit tractaat niet officiëel (de Staten-Generaal stonden er geheel buiten) en was het bovendien nog voorlopig, maar de Engelsen grepen de gelegenheid gretig aan, voor wij recht zouden hebben op hulp van het Verbond van Gewapende Neutraliteit.

Het werd een smadelijke tijd, we waren willoos overgeleverd aan de overmacht der Engelsen. In één maand gingen reeds 200 kostbare handelsschepen verloren. Onze havens werden geblokkeerd, geen schip kon in- of uitvaren. De handel stond stil, werkloosheid dreigde overal. Wel werd de oorlogsvloot van 20 op 40 linieschepen gebracht, maar die verbetering kwam te laat, ze veranderde aan de toestand niets.

Slechts éénmaal was er op zee een treffen van enige betekenis. Een convooi onder schout-bij-nacht Zoutman, die handelsschepen naar de houthavens aan de Oostzee begeleidde, ontmoette een Engels eskader ter hoogte van de Doggersbank. In dit gevecht handhaafden de Hollandse Jantjes de oude roem der vloot en het Engels eskader trok terug. Maar ook de Nederlandse schepen moesten terugkeren. Ze werden in het vaderland met grote geestdrift ontvangen. Uitbundige feestelijkheden en grote eerbewijzen aan de helden van Doggersbank veranderden niets aan het feit, dat deze heldhaftig gevoerde strijd op kleine schaal een uitzondering was op de algemene gang van zaken.

Engeland wilde echter niet onze ondergang; het wenste wel ons los te maken van de band aan Frankrijk. Daarom bood het herhaalde malen vrede aan op zeer gunstige voorwaarden. De Patriotten wilden van geen aparte vrede weten en brandmerkten dit als verraad aan Frankrijk. Hoe bitter was de ontgoocheling, toen bleek, dat Frankrijk afzonderlijk vrede met Engeland gesloten had. Toen moesten wij wel volgen en in 1784 werd vrede met Engeland gesloten te Parijs.

Het werd een vrede met harde voorwaarden. Alle vroegere verbonden werden door Engeland verbroken. We moesten Negapatnam afstaan en aan de Engelsen vrije vaart door Indië en de Molukken verlenen. Onze handel leed onberekenbare schade.

Tijdens deze oorlog berokkende keizer Jozef II van Oostenrijk ons ook moeilijkheden. Hij eiste ontruiming der Barrière, opening van de Schelde en vrije vaart op Oost- en West-Indië. Amsterdam zag het spook van een herlevend Antwerpen en wilde zich tot elke prijs verzetten. Een oorlog met Oostenrijk dreigde. Maar Frankrijk bemiddelde en Jozef II liet

zich afkopen met de afstand van een paar forten aan de Schelde en betaling van 9½ millioen gulden.

2. De Patriotten meester in het land (1780 - 1787).

Van 1780 af is het optreden van de Patriotten steeds bruter en driester geworden. Toen de oorlog een ramp werd, hebben ze de stadhouder van alles de schuld gegeven. Daarvoor gebruikten de Patriotten het nieuwe, machtige middel: de politieke weekbladen. De goedhartige Prins werd daarin uitgemaakt voor een tiran, een Nero, een Alva. Ophitsing tot burgeroorlog was aan de orde van de dag. In een uitvoerig pamflet, afkomstig van het Overijselse lid der Ridderschap Van der Capellen tot de Pol, kregen de Patriotten het advies: „onze burgers en boeren moeten eén goede snaphaan met bajonet en een zijdgeweer aanschaffen en daarmee leren omgaan; zij moeten zich in compagnieën en regimenten verdelen en officieren kiezen om hen te commanderen".

Inderdaad is men hiertoe overgegaan. Toen in 1784 oorlog met Oostenrijk dreigde, grepen de Patriotten deze gelegenheid aan om overal *vrijkorpsen* of exercitie-genootschappen op te richten, waar men zich vlijtig in de wapenhandel oefende. En zorgvuldig werd er voor gewaakt, dat geen Oranjeklant lid van een vrijkorps werd. Zo trachtte men tegenover het leger van de Stadhouder een gewapende macht te vormen. De geschiedenis van 1618 herhaalde zich.

In de Staten van Holland, Friesland, Groningen, Overijsel, en Utrecht waren de Patriotten talrijk, doch eenheid van streven was er lange tijd niet, daarvoor zat men nog te veel vastgeroest in de oude gedachte der provinciale souvereiniteit. De Prinsgezinden waren in het land verreweg in de meerderheid. Geheel Zeeland, onder leiding van de bekwame Van de Spiegel, was Oranjegezind; zo ook de Staten van Gelderland; verder het grootste deel van het eenvoudige volk, de predikanten en het leger.

Onder de aanhangers van de Prins blonken een drietal mannen uit door moed en talent: Gijsbert Karel van Hogendorp te Den Haag, Laurens van de Spiegel, pensionaris van Goes, en de jonge advocaat Willem Bilderdijk, die het waagde, de Oranjegezinde marktmeesteres van Rotterdam, Kaat Mossel, voor de rechtbank te verdedigen.

Maar de grootste leider, die alleen eenheid scheppen kon, ontbrak: Willem V zelf. Hij liet alles over zich heen gaan, zonder zich te verzetten, en dit maakte de kleine groep der Patriotten steeds brutaler. Ze verboden het zingen van „Oranjedeunen als het Wilhelmus", veroordeelden een groentevrouw, die „Oranjeappels" te koop aanbood, geselden een winkelier, die koopwaar in oranjepapier had gewikkeld, en dergelijke kleingeestige dingen meer. Na een opstootje te 's-Graven-

hage ontnamen de Staten de Prins het bevel over het garnizoen van de stad.

In verlegenheid verliet Willem V met familie en hofhouding 's-Gravenhage, vestigde zich op Het Loo, later te Nijmegen. Nu hadden de Patriotten vrij spel en ze gebruikten de gelegenheid gretig, om zich vaster in het zadel te zetten. Zelfs richtten ze een Commissie van Defensie op, organiseerden twee vliegende legertjes, die Holland doortrokken om de Prinsgezinden in toom te houden.

Heftiger werd de toon der Patriotten, toen de Prins op last der Staten van Gelderland de stadjes Hattem en Elburg bezette. Dit waren broeinesten van Patriotisme, waar men zich onder leiding van Daendels tegen de Staten verzette. Bij de uitvoering werd niemand gedood of gewond, maar de laster riep luid door het land: „Willem V is opgestaan, om zijn handen in het bloed der burgers te wassen en hun woningen in puinhopen te herscheppen".

Schier onbegrijpelijk is in deze tijd de houding van de Prins. Hij was besluiteloos en bleef werkeloos, ook bij de krachtigste aandrang van zijn vrienden. „Met één regiment zou hij het land hebben omgezet", zei Bilderdijk later.

Eensdeels ligt het aan zijn weifelend karakter, maar anderzijds werd hij ook teruggehouden door overdreven eerbied voor het gezag der Staten. Zijn voorvader Willem II, en ook Maurits, hadden volmacht gekregen van de Staten-Generaal, hij miste die steun, en mee daardoor trad hij niet op.

3. Restauratie van 1787.

Prinses Wilhelmina heeft alles aangewend om haar man te bewegen naar Holland terug te keren. Hij was hiertoe niet te brengen. Het enige wat hij deed was brieven schrijven naar Londen en Berlijn, om zijn beklag te doen. Maar daar gevoelde men er niet voor, zich in dit wespennest te steken.

Toen besloot de Prinses, dappere en doortastende vrouw als ze was, zelf naar Den Haag te gaan en daar in de vergadering van de Staten te verschijnen. Van te voren heeft ze alles met haar man overlegd, en hoewel die de stap gevaarlijk vond en sterk ontried, toch verbood hij hem niet.

Met een ongewapend gevolg vertrok de Prinses uit Nijmegen en hoopte ongemerkt Den Haag te kunnen bereiken en door haar verschijning de drommen der Oranjegezinden in beweging te brengen. Het plan was echter uitgelekt en bij Goejanverwellesluis, in de buurt van Gouda, werd de Prinses tot haar grote verontwaardiging, door een

PRINSES WILHELMINA VAN PRUISEN
Gemalin van Prins Willem V. 1751—1820

(Overgenomen uit Algra: Oranje in Ballingschap, Kok, Kampen)

groep vrijcorporisten aangehouden. De Commissie van Defensie dwong haar beleefd, doch beslist, terug te keren. Diep beledigd voldeed de Prinses hieraan en deed haar beklag bij haar broer, de koning van Pruisen.

De Patriotten zetten zich schrap, in Utrecht zowel als in Holland. De Utrechtse Patriotten waren meester van de stad en verklaarden hun „Statenvergadering" voor wettig. Ook de Friese Patriotten roerden zich. Ze bezetten Franeker en noemden zich de souvereinen van het land. De hoop van allen was op Frankrijk gericht, maar de Franse gezant liet de Patriotten in de steek, het conflict werd hem te scherp.

De koning van Pruisen zond nu een leger van 20.000 man en eiste een schitterende voldoening voor de belediging, zijn zuster aangedaan. Dit leger had een gemakkelijke taak: het ondervond alle hulp van het Oranjegezinde landvolk en had Gijsbert Karel van Hogendorp als gids en raadsman. De verdediging der Patriotten stortte ineen; schier zonder een schot te lossen marcheerden de Pruisen naar het hart van Holland.

De Stadhouder trok nu weer naar den Haag, werd er met gejubel ontvangen en in al zijn waardigheden hersteld. Een „Acte van Garantie" werd opgesteld, die door alle ambtenaren van hoog tot laag moest worden bezworen. Ze werd door Engeland en Duitsland gewaarborgd; zo hadden we voortaan dus twee voogden.

De Acte van Garantie was een conservatief stuk. Er werd in bepaald, dat „de bestaande staatsinstellingen" (dus met de oligarchische regentenkliek!) zouden worden gehandhaafd, en dat het stadhouderschap daarvan een deel uitmaakte.

Hier maakte Willem V de grote fout van zijn leven. Hij sloot zich niet aan bij „de kleine luyden", die van Oranje recht verwachtten, maar bij de regenten, die hem en zijn huis en zijn volk zo smadelijk behandeld hadden. Hij sloeg de raad van Van de Spiegel, om het bestuur te hervormen, in de wind. Alles bleef bij het oude.

En dat terwijl een nieuwe tijd om nieuwe regelingen riep! Willem V heeft dit niet gewild, hij heeft zijn tijd niet begrepen. Dat is de oorzaak, waardoor deze Oranje zich niet heeft kunnen handhaven, en waardoor in 1795 onder deze troosteloze periode een streep werd gezet.

4. Eerste aanval op de Nederlanden (1793).

In 1789 ging Frankrijk de weg der revolutie op.

In 1792 zette de Nationale Conventie Lodewijk XVI af als koning.

In Januari 1793 brachten de Jacobijnen hun koning onder de guillotine en verklaarden in razend fanatisme de oorlog aan alle koningen en vorsten van Europa.

Reeds in 1792 versloeg een Frans leger, onder Dumouriez, de Oostenrijkers in de Zuidelijke Nederlanden. En Lebrun schreef uit Parijs aan Dumouriez: „Ik hoop, dat ge bij de roem, de Belgen te hebben bevrijd, weldra die van de vrijmaking hunner noordelijke broeders zult voegen".

In 1793 verklaarde de Nationale Conventie de oorlog aan de Stadhouder. Verslagenheid bij de Prinsgezinden, want er was nog zo bitter weinig voor de nationale verdediging gedaan; hoopvolle verwachting bij de Patriotten, men maakte zich gereed om „de vrienden" te begroeten.

De veldtocht begon met een ramp: de laffe overgave van het sterke Breda door Van Bijlandt, die dan ook prompt op Loevestein werd gevangen gezet.

't Kon gelukkig ook anders. Dat bewees de bevelhebber van Klundert, die met 40 man al vechtende terugweek naar Willemstad en de dood verkoos boven overgave. Dat bewees ook van Boetzelaar die zich in *Willemstad* tegen een grote overmacht staande hield. Wel viel *Geertruidenberg*, maar Daendels, die met zijn Bataafs legioen zou oversteken naar het eiland van Dordt, merkte met spijt dat dit niet ging: geen schip was te vinden!

Meer dan 40.000 Patriotten (onder wie Daendels en de dames Wolf en Deken) waren in 1787 naar België en Noord-Frankrijk gevlucht. Daar hebben ze de revolutie meegemaakt en zijn de verbitterde kern geworden van de Unitarissen der revolutie in de Nederlanden.

Onverwacht daagde redding. Een Oostenrijks leger viel Dumouriez in de rug aan en dreigde zijn verbinding met Frankrijk af te snijden. De hoofdmacht der Fransen moest nu uit ons land naar België.

De Stadhouder had zijn beide zonen, Erfprins Willem en Prins Frederik, tot aanvoerders benoemd. In deze twee bruiste het oude Nassause bloed. De vurige Prins Frederik bewees het, toen hij met een saamgeraapte hoop de Fransen uit Klundert en Geertruidenberg sloeg en hen tot diep in België achtervolgde.

De Oostenrijkers versloegen Dumouriez bij Neerwinden, de laatste Fransen verlieten Brabant, de Republiek was aanvankelijk gered.

5. Ondergang van de Republiek (1795).

Niet lang duurde de adempauze. Te kort om de verdediging van het land afdoende te verbeteren, al deden Van de Spiegel en de Prinsen wat ze konden. De beide laatsten stonden met ons leger in Noord-Frankrijk, tussen de Oostenrijkers en de Engelsen. Deze bondgenoten hebben verzuimd hun grote slag te slaan, toen de weg naar Parijs open lag. Nieuwe Franse legers drongen weldra onweerstaanbaar op, hun generaals hadden de keus: overwinnen of de guillotine. Herhaalde malen

hebben de bondgenoten de Oranjeprinsen met hun Nederlandse troepen op de gevaarlijkste punten gezet, waar zware verliezen werden geleden en Prins Frederik ernstig gewond raakte. Toen de bondgenoten ons onverwacht geheel in de steek lieten, moest de Erfprins terugtrekken en in 't laatst van 1794 werd Brabant opnieuw met Franse troepen overstroomd.

Toch aarzelde Pichegru nog, en de popelende Patriotten, die ver-

Het vertrek van Prinses Wilhelmina van Scheveningen naar Engeland op Zondag 18 Jan. 1795, en van haar schoondochter, de vrouw van de Erfprins. Links, op de arm van de verzorgster, het kleinzoontje, de latere koning Willem II.

(Overgenomen uit Algra: Oranje in Ballingschap, Kok, Kampen)

raderswerk verrichtten, zaten in angst, dat hij nog vrede met de Stadhouder zou sluiten. Een buitengewoon strenge winter viel in, de grote rivieren konden zelfs met zwaar geschut worden overgetrokken. Daarvan heeft Pichegru gebruik gemaakt. De laatste Engelsen trokken plunderend door Gelderland en Overijsel weg naar Hannover. De tegenstand onzer troepen zakte ineen, ons land werd een gemakkelijke prooi van de vijand.

Prins Willem V verklaarde nu naar Engeland te willen gaan. Van de Spiegel die intussen tot raadpensionaris benoemd was, bezwoer hem, dit niet te doen. Ook de beide Prinsen waren er fel tegen gekant. Prins Frederik smeekte zijn vader achter te mogen blijven, om bij Amsterdam, in Friesland of Groningen tot het uiterste stand te houden. De Stadhouder was niet te vermurwen. Hij zond de Prinsessen met het kleinkind vooruit; op Zondagmorgen 18 Januari voeren die met een vissers-pink de Noordzee op.

Diezelfde sombere, ijzige Januaridag nam de Stadhouder met zijn beide zonen afscheid van de Staten-Generaal en andere hoogwaardigheidsbekleders en tegen de avond trok hij met zijn gevolg naar Scheveningen. Daar nam schipper Jan Roos hen aan boord van zijn schip en bracht hen naar Engeland. Een daad van grote moed, want de schipper moest terug naar het vaderland, waar de vijanden thans meester waren.

De Franse „bevrijders" werden met gejuich ingehaald door de opgewonden Patriotten. Vrijheidsbomen werden opgericht, feesten gevierd: „Vrijheid, Gelijkheid en Broederschap" werd het parool.

In de Provinciale Staten en Staten-Generaal werden de zittende leden snel vervangen door „voorlopige vertegenwoordigers", aanhangers van het nieuwe regime. En deze zorgden voor een verbond met Frankrijk, dat ons vernedering en verarming bracht, maar de Fransen welkom was.

Jaartallen.

1780—1784	Vierde Engelse oorlog.
1781	Slag bij Doggersbank.
1787	Aanhouding van Prinses Wilhelmina bij Goejanverwellesluis. Patriotten en Prinsgezinden.
1789	Franse revolutie.
1793	Eerste aanval der Fransen op de Republiek.
1795	Val van de Republiek.
	Willem V met zijn gezin naar Engeland.
	Haags verdrag met Frankrijk.

IV. WAT VERDWEEN EN WAT KWAM

1. Het souvereine Volk.

In 1795 begint een nieuwe periode in de Vaderlandse Geschiedenis. Het is het jaar van de overwinning van Frankrijk op Nederland en van de Revolutie in Nederland. Dit betekent het einde van de Republiek der Verenigde Nederlanden.

De Unie van Utrecht had de grondslag gevormd van een staat, waarin

de zeven provinciën ieder grote zelfstandigheid hadden bewaard. In plaats daarvan kwam de Bataafse Republiek. Die naam klonk deftiger dan Nederlandse Republiek, al was de bedoeling dezelfde. Maar zoals de regenten in de dagen van Jan de Witt zich graag vergeleken met Romeinse senatoren. zo hielden de mannen van 1795 er van, met ontzag te spreken over de oude, vrijheidlievende Bataven, de collega's van de Romeinen. Trouwens, Hugo de Groot had al in 1602 een Latijns boek geschreven, waarin hij de Atheense, de Romeinse en de „Bataafse" Republiek naast elkaar stelde om ze te vergelijken.

In deze Bataafse Republiek, zo was de bedoeling, zou het *Bataafse volk zelf souverein* wezen. Dit was het eigenlijke revolutionaire element, geheel volgens de leer van de volkssouvereiniteit van Rousseau. Het volk zou souverein zijn, geen macht boven zich hebben, zich zelf regeren door middel van een bewind, door het volk aangesteld; een regering, die ook door het volk kon worden veranderd en die de wil van het volk had uit te voeren.

Daarom stond in de staatsregeling van 1798 *o.a.: „De Wet is de wil van het gehele Maatschappelijk Lichaam, uitgedrukt door de meerderheid, òf der Burgeren, òf van derzelver vertegenwoordigers. Het Bataafse Volk, zijne belangen* in persoon *niet kunnende waarnemen, verkiest daartoe een Volksregering bij Vertegenwoordiging.*

Alle macht of gezag door het Volk aan zijne Vertegenwoordigers verleend, is slechts bij volmacht."

Blijkens deze uitspraken kon het Bataafse volk, hoewel het souverein was, niet in persoon optreden om de souvereine macht uit te oefenen. In Athene gebeurde dat soms wel. Daar trad de gehele burgerij op in de Volksvergadering, om te beslissen. In enkele plaatsen in Zwitserland worden nog zulke volksvergaderingen gehouden. Maar als regel kan het volk alleen optreden door de vertegenwoordigers die het kiest.

In deze uitspraken zit bovendien de gedachte, dat de wil van de meerderheid mag beschouwd worden als de wil van het volk.

2. Einde van de Standenstaat.

De Republiek der Verenigde Nederlanden was een bouwval van de standenstaat. In een zuivere standenstaat toch treden de standen op als groepen der bevolking met eigen rechten en plichten. In de Bourgondische tijd waren er drie standen: *adel, geestelijkheid* en de *burgerijen* der steden. Na de Hervorming was er in ons land geen geestelijkheid meer met eigen politieke rechten. Maar de Ridderschap (= de adel) en de steden bleven aparte lichamen in de staat. In sommige gewesten hadden ook grondbezitters op het platteland aparte rechten.

Na 1795 geldt de regel: *de wet is gelijk voor allen*. Er zijn dan geen standen meer in de oude betekenis van het woord, er zijn alleen vrije burgers

3. Geen bevoorrechte Kerk.

Vóór 1795 had de Hervormde Kerk een bevoorrechte positie: alleen haar leden mochten ambten bekleden. De Staat beschouwde het als zijn plicht, het tractement van haar predikanten te waarborgen. Andere Kerken werden slechts geduld. Officiëel waren er tegen de R.K.godsdienst tot 1795 nog altijd plakkaten van kracht, al werd er de hand niet aan gehouden.

Na 1795 zijn alle Kerken voor de Staat gelijk. Hieruit is het te verklaren, dat in streken waar de Roomsen talrijk waren, de Bataafse Republiek met meer instemming werd begroet dan elders. Ook werden de Generaliteitslanden een volwaardig deel van de nieuwe Republiek.

4. Eenheid van Wetgeving.

Terwijl voor 1795 ieder gewest zijn eigen wetten had, kwamen er nu geleidelijk op elk gebied wetten, die voor het gehele land golden. Ook de belastingheffing en de rechtspraak werden voor het gehele land gelijk.

5. De Achtergrond.

In deze maatregelen zit veel, waarmee iedereen kan instemmen. Maar de leer, die de mensen tot al deze maatregelen dreef, was die van de Franse Revolutie. Het is deze leer: er is geen gezag dan het gezag, dat de mens zelf in het leven roept. Er is alleen een overheid, omdat het volk een overheid wil en een regering heeft ingesteld. Maar de Bijbel spreekt hierover in Romeinen XIII geheel anders.

> *In de winter van* 1845—1846 *heeft Groen van Prinsterer voor zijn vrienden* 15 *lezingen gehouden, die later gedrukt zijn onder de titel „Ongeloof en Revolutie". In die lezingen betoogt hij:*
>
> *„Wanneer het ongelovig denken een leer over de Staat opbouwt, is die leer revolutionair. Wanneer die leer in practijk wordt gebracht, brengt zij geen vrijheid, maar leidt tot onderdrukking. Het Schrikbewind is de zuiverste toepassing van de revolutionaire leer."*

V. NAAR FRANS MODEL

1. Het grote voorbeeld.

De tijd van 1795 tot 1813 heet terecht *de Franse tijd.* Wat in Frankrijk gebeurde en wat Frankrijk wilde, was beslissend voor Nederland. De vijanden van Frankrijk waren onze vijanden, zijn bondgenoten onze bondgenoten. Wanneer in Frankrijk een ander bewind kwam, leidde dit ook tot verandering in ons land. Dit blijkt duidelijk uit het volgende schema:

1795. Het Directoire in Frankrijk Uitvoerend Bewind; 5 directeuren. Twee Kamers.	
	1798. Eerste staatsregeling in Nederland. Vijf directeuren. Twee Kamers.
1799. Consulaat in Frankrijk. Grote macht van de Eerste Consul. Geringe invloed van de Volksvertegenwoordiging.	
	1801. Tweede staatsregeling in Nederland. Grote macht van het Staatsbewind. Geringe invloed van de Volksvertegenwoordiging.
1804. Monarchie in Frankrijk: Keizer Napoleon.	
	1805. Eenhoofdig bewind in Nederland: Schimmelpenninck.
	1806. Monarchie in Nederland: De broer van de keizer wordt koning van Holland.

2. Bevrijders of veroveraars?

De Fransen zijn door de Patriotten begroet als bevrijders, maar ze gedroegen zich als veroveraars.

De gezanten van de Bataafse Republiek, die naar Parijs gingen om de verhouding tot Frankrijk te regelen, werden niet als gezanten van een onafhankelijke staat erkend.

De „Vrijheid, Gelijkheid en Broederschap" moest betaald worden.

Toen een overeenkomst in Parijs niet lukte, kwamen twee Franse afgevaardigden naar Den Haag en daar werd het Haagse Verdrag van 1795 getekend:

1. De Bataafse Republiek wordt door Frankrijk erkend en beide staten sluiten een aanvallend en verdedigend verbond.
2. Een deel van onze vloot en de helft van onze landmacht komen ter beschikking van Frankrijk.
3. In de Republiek komt een Frans leger van 25000 man, dat wij moeten onderhouden.
4. Staats-Vlaanderen, Venlo en Maastricht worden bij Frankrijk ingelijfd en Vlissingen krijgt een Frans garnizoen.
5. Wij moeten aan Frankrijk een schadeloosstelling van 100 millioen gulden betalen.

3. De Nationale Vergadering.

Na de komst van de Fransen bleven de oude lichamen: de Vroedschappen in de steden, de Staten der gewesten en de Staten-Generaal voorlopig bestaan. Er zaten nu andere personen in, die behoorden tot één partij, die der Patriotten. Deze persoonswisseling is zonder geweld verlopen. De reeds voor de komst der Fransen gevormde revolutionaire comité's maakten een lijstje, de heren die op dit lijstje stonden werden ten stadhuize ontvangen door het oude bewind en de zaken werden aan hen overgedragen. Door hun keuze kwamen toen nieuwe figuren in de Staten der gewesten en, via deze colleges, in de Staten-Generaal.

Toch was dit alles maar provisioneel, d.w.z. voorlopig, totdat het volk zelf zou zorgen voor een nieuwe staatsvorm. Het moest dit doen door vertegenwoordigers, die in een „*Nationale Vergadering*" een staatsregeling zouden ontwerpen. Die mocht evenwel eerst in werking treden, wanneer het souvereine volk er zijn goedkeuring aan had gehecht.

De Staten-Generaal maakten een reglement op voor de Nationale Vergadering. Haar taak zou zijn:

a. Het maken van een staatsregeling.
b. Het voeren van het bewind, zolang die staatsregeling er nog niet was.

De wijze van verkiezing was aldus:

Het land werd verdeeld in 126 districten, elk district in 30 grondvergaderingen. Elke grondvergadering wees één kiezer aan, de 30 kiezers van een district kozen één afgevaardigde voor de Nationale Vergadering.

Op 3 Mei 1796 kwam de Nationale Vergadering voor het eerst plechtig bijeen. Op diezelfde dag vergaderden de oude Staten-Generaal voor het laatst.

Het bleek al spoedig, dat in de nieuwe volksvertegenwoordiging twee

groepen waren: de *Unitarissen* en de *Federalisten*. De eersten wilden een sterke eenheidsstaat, waarin zoveel mogelijk alles centraal zou worden geregeld. De anderen waren voor een zekere zelfstandigheid der gewesten. Tussen deze beide groepen was nog een middengroep, de *Moderaten*.

De Unitarissen kwamen het meest uit Holland, hun tegenstanders uit de landprovinciën (behalve uit Friesland). Na veel gepraat kwam de Nationale Vergadering met een ontwerp gereed, dat evenwel in de grondvergaderingen werd verworpen.

4. Een Staatsgreep (Jan. 1798).

Intussen verveelde het de Fransen al lang, Zij begrepen, dat ze nooit wat zouden hebben aan een bondgenoot zonder regering. Op de hulp van de Nederlandse marine viel al niet meer te rekenen. Het eskader, dat ter beschikking van de Fransen zou komen, was nog maar nauwelijks het Marsdiep uit, of de Engelsen vermeesterden het bij Kamperduin (1797). De Patriottische admiraal De Winter was de eerste Nederlandse admiraal, die ooit krijgsgevangene werd van de Engelsen.

De Fransen begrepen, dat er spoedig een constitutie moest komen, hoe die er uit zou zien, deed er minder toe. Een groep Unitarissen bleek wel bereid te zijn iets te doen met behulp van Frans militair geweld. In Jan. 1798 werd een aantal leden van de Nationale Vergadering gevangen genomen, anderen werden uit de vergadering geweerd, de rest legde een nieuwe eed af: „Ik zweer, een onveranderlijke afkeer te hebben van het Stadhouderlijk Bestuur, het Federalisme, de Aristocratie en de Regeringloosheid".

Een ontwerp-constitutie, afkomstig van de Fransman Ducange, werd thans haastig afgehandeld en aan het souvereine volk ter goedkeuring voorgelegd. Om van die goedkeuring zeker te zijn, werden eerst de grondvergaderingen gezuiverd: men schrapte eenvoudig een groot aantal kiezers van de lijst. De partij, die op deze wijze overgebleven was, nam de constitutie in 1798 aan.

5. Inhoud van de Eerste Constitutie.

Het opperbestuur wordt uitgeoefend door een *Vertegenwoordigend Lichaam* van 94 leden, dat zich verdeelt in een Eerste en een Tweede Kamer. De Eerste Kamer ontwerpt wetsvoorstellen, de Tweede Kamer verwerpt of bekrachtigt ze.

De Uitvoerende macht berust bij een *Directoire* van 5 leden, die samen een taak hebben, overeenkomend met die van een president in de meeste republieken. Zij worden bijgestaan door 8 *agenten*, die te vergelijken zijn met ministers.

Voortaan zullen alle kiezers en gekozenen de politieke eed van de vierderlei afkeer moeten afleggen.

Het land werd verdeeld in Departementen, waarvan de grenzen niet de minste overeenkomst hadden met die der oude gewesten.

Opmerkelijk is de strenge scheiding van de *Wetgevende* en de *Uitvoerende* macht: noch de leden van het Directoire, noch hun agenten, konden wetsvoorstellen indienen. De Directeuren moesten maar afwachten, welke wetten het Vertegenwoordigend Lichaam zou maken.

De Bataafse Republiek in 1798

Ze kwamen al gauw tot de conclusie, dat het zo niet ging: tal van dringende zaken bleven onafgedaan. Met behulp van de Fransen hebben ze toen reeds in 1801 een nieuwe constitutie doorgedreven.

6. Invasie van 1799.

Voordat het nieuwe bewind nog iets van betekenis had gedaan, deden Engelsen en Russen een invasie in Noord-Holland. De coalitie tegen Frankrijk wilde in de Bataafse Republiek een bruggehoofd vormen tegen Frankrijk (1799).

Toen het eskader in 1797 bij Kamperduin verslagen was, waren heel wat officieren krijgsgevangen gemaakt door de Engelsen. Zij waren vrijgelaten op parool, d.w.z. zij mochten, zolang de oorlog duurde, niet meer bij de marine dienen. Noodgedwongen had de Bataafse Republiek toen maar weer een aantal Oranjeklanten in dienst genomen, maar die wilden niet op de Princevlag schieten, die de Engelsen naast hun eigen vlag hadden gehesen. Onze vloot onder Story gaf zich dan ook zonder strijd aan de Engelsen over.

De invasie in Noord-Holland werd een mislukking. Het invasieleger werd bij Bergen en Castricum verslagen door het Frans-Nederlandse leger onder bevel van Brune en Daendels. Toch wist het nog een overeenkomst te sluiten, waarbij het vrije aftocht verkreeg: Brune wilde de invallers zo gauw mogelijk het land uit hebben, want hij vertrouwde de Bataafse Republiek niet. Hij wist, dat men hier het liefst zou zien, dat ons land tengevolge van de inval een neutrale positie kreeg: geen bondgenoot meer van Frankrijk, maar ook niet van Engeland.

De Erfprins, de oudste zoon van Willem V, was meegekomen naar Den Helder, maar hij had geen invloed op de gang van zaken. Wel vaardigde hij een proclamatie uit, maar die benam vrijwel iedereen de lust om zich te wagen voor het slagen van de invasie. Uit die proclamatie bleek n.l., dat er in een bevrijd Nederland alleen maar een herhaling zou komen van 1788.

7. Nieuwe Constitutie opgelegd (1801).

Bij de nieuwe constitutie, ons in 1801 met behulp van de Fransen opgelegd, kwam een *Staatsbewind van* 12 *leden* en een *Wetgevend Lichaam van* 35 *leden*.

Het Staatsbewind had de uitvoerende macht en zou tevens de wetsontwerpen maken. Het Wetgevend Lichaam mocht ze alleen maar goedkeuren of verwerpen. Het had geen recht van amendement en ook geen recht van initiatief. Slechts twee keer per jaar zou het gedurende enige weken samenkomen en moest dan uit zijn midden eerst 12 leden aanwijzen, die aan de discussie mochten deelnemen.

De eed van de vierderlei afkeer verdween. In het nieuwe bewind kwamen nu ook bekwame oude regenten en Prinsgezinden: Willem V had zijn aanhangers van de eed van trouw ontslagen.

10. Eenhoofdig Bewind (1805).

Het Staatsbewind heeft het hoogste gezag uitgeoefend van 1801—1805. Het heeft weinig uitgericht.

Op handelsgebied begon het er even een beetje vrolijker uit te zien, toen Frankrijk in 1802 vrede met Engeland sloot te Amiens. Wij kregen toen n.l. onze koloniën terug, met uitzondering van Ceylon. In 1803 begon de oorlog met Engeland reeds weer.

Het Huis van Oranje zou voor de in Nederland geleden verliezen schadeloos worden gesteld en kreeg o.a. het bisdom Fulda, dat de Erfprins heeft bestuurd, totdat Napoleon in 1807 het hem weer ontnam.

Toen in 1803 de oorlog met Engeland opnieuw uitbrak, vond Napoleon, dat hij te weinig steun kreeg van het Staatsbewind. Hij deelde Rutger Jan Schimmelpenninck, onze gezant te Parijs, mee, dat hij in Nederland een eenhoofdig bewind wenste. Zo dit niet kwam, zou hij Nederland bij Frankrijk inlijven. Schimmelpenninck moest maar een nieuwe constitutie maken en zelf hoofd van het bewind worden.

Zo kwam in 1805 weer een nieuwe constitutie. Schimmelpenninck werd hoofd van de Bataafse Republiek met de titel Raadpensionaris. Tijdens zijn korte bewind is er heel wat tot stand gebracht. Gogel, staatssecretaris voor Financiën, voerde algemene belastingen in, o.a. een grondbelasting (waarvoor aanleg van een kadaster nodig werd) en een personele belasting, die beide nog bestaan.

Het Lager Onderwijs werd geregeld door de secretaris van staat Van der Palm. Dit gebeurde bij de wet van 1806, die tot 1857 van kracht is geweest.

Jaartallen.

1797 Onze vloot bij Kamperduin verslagen.
1799 Invasie van Engelsen en Russen in Noord-Holland.
1798 Eerste Staatsregeling.
1805 Eenhoofdig bewind. Rutger Jan Schimmelpenninck raadpensionaris.

VI. ONDER HET HUIS BONAPARTE (1806—1813)

1. Napoleons Familie-statuut.

In 't laatst van 1804 heeft Napoleon zich tot keizer der Fransen doen uitroepen en werd hij te Bordeaux door de Paus gezalfd. Van toen af

volgde hij een sterk uitgesproken familiepolitiek. Zijn broer Jozef heeft hij aangesteld als koning van Spanje, zijn broer Jerôme als koning van Westfalen. Op bekwaamheid kwam het daarbij minder aan, het be-

KEIZER NAPOLEON I 1769—1821

langrijkste was, dat ze willige werktuigen voor Napoleon zouden zijn. Hij liet hun het Bonapartistisch Familiestatuut bezweren, waarbij ze beloofden in de eerste plaats de belangen van het huis Bonaparte te zullen bevorderen, in de tweede plaats die van Frankrijk en ten slotte die van het land waarover ze regeerden.

Zijn broer Lodewijk Napoleon had ook steeds de keizer braaf gediend; hij was gehuwd met een stiefdochter van Napoleon, Hortense de Beauharnais. Lodewijk nu zou koning van Holland worden. Langs de wettige weg kon dit niet gebeuren, omdat Schimmelpenninck zijn medewerking weigerde.

Toen werd de klucht opgevoerd, dat Napoleon een gezantschap uit Nederland liet komen, dat hem moest smeken, zijn broer „Prins Louis Napoléon de belangen van ons dierbaar vaderland op te dragen". Verhuell, (nog wel marine-officier!) heeft zich verlaagd, dat fraais voor te lezen, en Napoleon stond het verzoek welwillend toe. In tegenwoordigheid van de deputatie kreeg Lodewijk de opdracht: „Houd nooit op Fransman te zijn; denk aan de plichten, die ge jegens mij hebt, en aan u vertrouw ik de bewaring der vestingen toe, die mijn rijk in het Noorden moeten beschermen".

2. Lodewijk Napoleon koning (1806—1810).

KONING LODEWIJK NAPOLEON

Voor 't bestuur van 't land bracht de regering van Lodewijk Napoleon weinig verandering. Evenals tijdens de regering van Schimmelpenninck was de volksinvloed uitermate gering. Minister Gogel bleef in functie en voltooide zijn belasting-wetgeving. Tevens zorgde hij er voor, dat de gilden werden afgeschaft. Nu kon het bedrijfsleven zich vrij ont-

plooien, maar voor de positie van de arbeider werd in geen enkel opzicht gezorgd. Zo loste de revolutie haar belofte van „broederschap en gelijkheid" in.

Met Lodewijk Napoleon scheen ons volk het niet slecht te zullen treffen: hij was een goedhartig man. Dit bleek bij rampen als in 1807, toen een deel van Leiden verwoest werd door 't springen van een kruitschip en bij overstromingen in Zeeland en Gelderland.

Hij wilde Hollander zijn, probeerde Hollands te leren, waarin Bilderdijk, die inmiddels uit zijn verbanning was teruggekeerd, hem les moest geven. Veel eer heeft Bilderdijk met deze leerling niet ingelegd. (Uit een toespraak: „Ik, uw konijn", in plaats van „Ik, uw koning").

Hij liet verschillende openbare werken uitvoeren: droogmaking Zevenhuizer plassen; graven van het kanaal van Katwijk; aanleg straatweg Den Haag—Leiden en Utrecht—Het Loo.

Daartegenover stond, dat hij ijdel en verkwistend was. Hij liet schitterende kroningsfeesten vieren, stelde een lijfgarde aan, benoemde maarschalken, stelde een ridderorde in, vormde een hofadel. Bovendien veranderde hij telkens van residentie, liet daarvoor zelfs het prachtig stadhuis van Amsterdam verbouwen tot paleis.

3. Inval der Engelsen (1809).

Napoleon had het doel Engeland te onderwerpen, en na zijn overwinning op de Pruisen vaardigde hij in 1806 te Berlijn een decreet uit, dat als „Continentaalstelsel" bekend staat. Hierin verbood hij aan het gehele vasteland van Europa de handel met Engeland. Op die wijze hoopte hij Engeland economisch te knakken.

Lodewijk begreep, dat dit verbod de doodsteek voor de welvaart van Nederland zou zijn. Aanvankelijk weigerde hij resoluut het uit te voeren, later liet hij de smokkelhandel op Engeland oogluikend toe. Hevige botsingen met de Keizer waren hiervan het gevolg.

Van Antwerpen wilde Napoleon een uitvalspoort op Engeland maken. Om de toegang tot Antwerpen, de Wester-Schelde, beter te kunnen bewaken, lijfde hij Vlissingen bij Frankrijk in. Aan 't koninkrijk Holland schonk hij in ruil daarvoor Oost-Friesland en de stad Zevenaar met omgeving.

In 1809 trachtten de Engelsen het gevaar te bezweren door een grootscheepse aanval op Antwerpen. Een vloot met 100.000 man verscheen voor de mond der Wester-Schelde, bombardeerde Vlissingen, totdat er schier geen huis meer heel was, en bezette Walcheren en Zuid-Beveland.

Toch mislukte de onderneming door de grote activiteit die de Fransen en Hollanders ontplooiden en door de onenigheid der Engelse aan-

voerders. Ten slotte knakten de beruchte Zeeuwse koortsen (malaria) de weerbaarheid der aanvallers en op Tweede Kerstdag van 1809 verlieten de laatste Engelsen Zeeland.

4. Bij Frankrijk ingelijfd (1810).

De moeilijkheden stapelden zich voor Lodewijk Napoleon op. Elk jaar kwam hij vele millioenen tekort; het geld van gesloten leningen ging als in een bodemloze put. De staatsmachine liep vast: salarissen bleven voor een groot deel onbetaald, rente van de staatsschuld werd bijna niet meer uitgekeerd.

Daarbij kwamen de hooglopende ruzies met zijn broer Napoleon, over het feit, dat de koning de volgorde van het familie-statuut omkeerde. De Keizer wilde zijn woede over de inval der Engelsen ook op hem koelen en liet hem naar Parijs komen om zich te verantwoorden. Hij behandelde Lodewijk schier als een gevangene en sprak openlijk uit, dat hij Nederland wilde inlijven, hij had het nodig in zijn strijd tegen Engeland.

„Ik moet tot elke prijs uit dit moordhol" schreef de koning naar Holland, en hij tekende een tractaat, waarbij Zeeland, Brabant en het land tussen Maas en Waal aan Frankrijk werd afgestaan en Franse douanen het recht kregen onze kusten te bewaken. Doch dit tractaat ging Napoleon niet ver genoeg en het eerste voorwendsel het beste greep hij aan om de breuk volkomen te maken.

Zo zag Lodewijk in Juli 1810 geen andere uitweg, dan afstand te doen ten behoeve van zijn zoontje (de latere Napoleon III). Hij trok naar Oostenrijks gebied, weigerde hooghartig het jaargeld, dat Napoleon hem later aanbood. In 1846 is hij te Livorno gestorven.

Nog in dezelfde Juli-maand verscheen het keizerlijk decreet, waarbij Nederland bij Frankrijk werd ingelijfd.

5. Het zware juk (1810—1813).

Het werd een donkere tijd.

Het gekortwiekte Nederland werd versneden in een reeks nieuwe „departementen" met Franse namen en voor een deel met andere grenzen dan de vroegere provinciën. Aan het hoofd van het bewind kwam de oude *Lebrun*, een goedhartig man, die getracht heeft de grievendste maatregelen voor ons volk te verzachten. Aan 't hoofd der departementen stonden *prefecten*, waaronder twee kwaadaardige Belgen: De Stassart in Den Haag en De Celles in Amsterdam, berucht zijn geworden. Aan 't hoofd der gemeenten stonden de *maires*, Nederlanders, op een enkele uitzondering na handlangers van het nieuwe regime.

In alle staatsstukken werd *Frans* gebruikt. Op de scholen werd Frans

verplicht leervak. De couranten moesten verschijnen met Franse vertaling naast de tekst.

Op alle gedrukte stukken werd strenge *censuur* toegepast. Bij geconstateerde overtreding volgden zware boeten.

Hierbij sloot zich een walgelijk *spionnagestelsel* aan: gesprekken werden afgeluisterd door betaalde spionnen en er zijn bewijzen, dat zelfs hoge ambtenaren elkaar bespionneerden.

In 1811 *bracht keizer Napoleon zelf een bezoek aan Nederland, werd daar door een deel der bevolking lafhartig toegejuicht. Bij die gelegenheid heeft hij zich in het bijzonder op de hoogte gesteld van de onneembaarheid der vesting Amsterdam. Indien bij de bevrijding in* 1813 *het volk van Nederland onder leiding van Gijsbert Karel van Hogendorp niet zelf gezorgd had voor de verdrijving der Fransen, was de kans groot geweest, dat Napoleon Amsterdam tot een van zijn laatste bolwerken zou hebben gemaakt voor een strijd op leven en dood. Dan zou de ellende niet te overzien zijn geweest.*

Toen Nederland was ingelijfd, werd het *Continentaalstelsel* in alle gestrengheid gehandhaafd. Toch wisten de smokkelaars met grote vindingrijkheid de waakzaamheid der Fransen te verschalken. Napoleon wreekte zich hierover, door in 1811 een decreet uit te vaardigen, dat alle Engelse koopwaren zonder enige schadevergoeding moesten worden verbrand. Voor millioenen ging er in de vlammen op.

Nu de zeehandel stil lag, verplaatste de bedrijvigheid zich naar de centrale gebieden en week weg uit de kusten: Frankfort aan de Main kwam tot bloei, doch Amsterdam verarmde.

Thans werd ook de financiële chaos geregeld: tijdens de laatste maanden van Lodewijks regering was in 't geheel geen rente van de staatsschuld betaald. Nu werd de *tiërcering* afgekondigd: voortaan zou $\frac{1}{3}$ van de rente der staatsschuld worden betaald. Zeer veel mensen kwamen aan de bedelstaf; tal van liefdadigheidsinstellingen: weeshuizen, armhuizen geraakten in grote moeilijkheden.

Maar het zwaarst drukte de *conscriptie*, de gedwongen loting, die tot doel had recruten aan te wijzen voor het leger. Lodewijk had zich indertijd hardnekkig tegen de invoering verzet; zelfs had hij er kinderen uit weeshuizen aan opgeofferd, door toe te staan, dat die naar een soort recrutenschool werden overgebracht. Maar nu werd de loting ingevoerd voor allen, die de leeftijd van 21 jaar hadden bereikt. De eerste keer werd dit zelfs uitgebreid tot jongelingen van 21, 22 en 23 jaar. Wie een laag nummer trok, werd voor 5 jaar soldaat. Maar in werkelijkheid ontsloeg Napoleon niemand die nog geschikt was voor het leger.

Deze maatregel maakte ontzaglijke weerstanden in ons volk wakker. Wel was nooit het dienen van het vaderland in het leger als een onderscheiding beschouwd, maar nu was het schrijnende, dat men gedwongen werd tot jarenlange dienst aan de overweldiger.

Twee taferelen zijn echter historisch verbonden: 1. Het Bataafse volk, dat in 1795 de Franse bevrijders inhaalt. 2. De duizenden lotelingen die in 1812 naar Rusland trekken, naar de ondergang.

In 1812 hebben deze recruten de vreselijke tocht naar Rusland meegemaakt. Ongeveer 15000 trokken weg, maar deze troepen werden voortdurend door andere aangevuld, zodat men niet met juistheid kan zeggen, hoeveel er zijn omgekomen. Somber is het relaas van hun lot:

„Regiment Huzaren: Bij Borodino tegen de Russische batterijen aangevoerd en door de vijandelijke ruiterij omsingeld, versmolt het tot 46 weerbare manschappen. Weldra op de rol van het leger doorgehaald".

„Regiment Grenadiers: Gebruikt om Napoleon, bijna in de macht der vijanden geraakt, te redden. Het werd vernietigd . . . ."

En zo gaat het bloedig verhaal van de heenreis door.

De vreselijke terugtocht werd fataal: geen 600 Nederlanders bereikten het vaderland.

Napoleon verzamelde nieuwe legers. De voorjaarsveldtocht van 1813 bezorgde hem enkele overwinningen, maar in October bracht de driedaagse Volkerenslag bij Leipzig hem een besliste nederlaag. De vrijheid klopte in Nederland op de deur.

Jaartallen.

1806—1810	Lodewijk Napoleon koning van Holland.
1806	Napoleon vaardigt te Berlijn het Continentaalstelsel uit.
1809	Inval der Engelsen in Zeeland.
1810—1813	Ons land bij Frankrijk ingelijfd.
1812	Tocht naar Rusland.

VII. OUD EN NIEUW (1813 en 1814)

1. Oranje in Ballingschap.

Willem V en de zijnen werden in 1795 in Engeland vriendelijk ontvangen en gehuisvest. Maar zijn dochter, Prinses Louise, met de Erfprins van Brunswijk gehuwd, richtte tot allen de dringende uitnodiging, naar Duitsland te komen. Daar zou Willem V zich dan in zijn Nassause erflanden kunnen vestigen als regerend vorst.

De beide Prinsen bleven niet lang in Engeland. De Erfprins vestigde

zich in Berlijn, Prins Frederik werd brigade-generaal in het Oostenrijkse leger. Dank zij zijn talenten klom hij in korte tijd op tot de hoogste rang en in 1799 werd hem de leiding van een veldtocht tegen Napoleon, in Italië, toevertrouwd. Veel werd van hem verwacht, maar nog voor de strijd begon, stierf hij aan slopende koortsen. Hij was de eerste Oranje, die in ballingschap, te Padua, werd begraven. Aan Prinses Wilhelmina, de treurende moeder, is dit offer zeer zwaar gevallen.

Willem V heeft het verzoek van zijn dochter uiteindelijk opgevolgd en zich op Oraniënstein gevestigd. Als schadevergoeding voor het verlies van zijn persoonlijke inkomsten in de Nederlanden, ontving hij in 1801 een drietal bisdommen, w.o. Fulda, en de stad Dortmund. Later heeft keizer Napoleon Oranje dit alles weer ontnomen, maar dit heeft Willem V niet meer beleefd: hij is in 1806 te Brunswijk gestorven. Zijn weduwe treurde bij het tweede graf in ballingschap.

Toen kwam in 1806 en 1807 het dieptepunt voor de vorstelijke ballingen. Na de nederlaag van Pruisen was er in Berlijn geen plaats meer voor de Oranjes: de oude Prinses Wilhelmina en haar dochter Louise waren naar Mecklenburg gevlucht, de Erfprins zwierf met zijn gezin in de barre winter ten Oosten van Berlijn. Daar bezweek zijn zesjarig dochtertje Pauline van uitputting: het derde ballingengraf werd gedolven. Zijn vrouw werd doodziek en in deze nood schreef de Prins smeekbrief op smeekbrief aan de Keizer .... Ze bleven onbeantwoord. Het gezin belandde ten slotte op een landgoed in Oost-Pruisen.

Zijn oudste zoon, (de latere koning Willem II) nam dienst in de Engelse armee en streed met Nassause dapperheid onder Wellington in Spanje tegen de legers van Napoleon. Toen kwam in 1813 Napoleons nederlaag bij Leipzig. De Prins van Oranje reisde naar Engeland.

2. De Bevrijding (1813).

Bij de bevrijding van de Nederlanden komt een centrale figuur naar voren: *Gijsbert Karel van Hogendorp*. Hij was een man van volharding en grote moed. Zijn moed toonde hij o.a. door in 1801 de uitvoerige „Verklaring aan het Staatsbewind" te publiceren, waarin hij openlijk schreef: „Ik keur alle constitutiën af, welke niet het Huis van Oranje met de erfelijke waardigheid van Hoofd van de Staat bekleden." En dat midden in de Franse tijd! Tevens was hij een man van volharding: toen ons volk tijdens de inlijving zijn diepste vernedering doormaakte, stelde hij een „Schets van een Grondwet voor het koninkrijk Holland" op.

Na de nederlaag van Napoleon bij Leipzig naderden Pruisen en Kozakken onze grenzen. Er heerste spanning om de vraag: hoe zal het met Holland gaan?

Midden November verlieten de Fransen plotseling Amsterdam en

trokken terug op Utrecht. Ze voelden zich te Amsterdam niet meer veilig, omdat de Verbondenen hun de terugtocht dreigden af te snijden. De Amsterdammers vernielden de douanehuisjes en Franse wapenborden en tooiden zich met Oranje. Enkele voorname ingezetenen

De Proclamatie:

Oranje Boven!
Holland is vrij.
De Bondgenooten trekken op Utrecht.
De Engelschen worden geroepen.
De Franschen vlugten aan alle kanten.
De zee is open.
De koophandel herleeft.
Alle partyschap heeft opgehouden,
Al het geledene is vergeeten
En vergeeven.
Alle de aanzienlijken komen in de regeering.
De regeering roept den Prins uit
Tot hooge Overheid.
Wij voegen ons bij de Bondgenooten
En dwingen den vijand tot vrede.
Het volk krijgt een vrolijken dag
Op gemeene kosten
Zonder plundering noch mishandeling.
Elk dankt GOD.
De ouden tijden komen wederom.
Oranje Boven!

Haagse Proclamatie op 17 November 1813
(Overgenomen uit Algra: Oranje in Ballingschap, Kok, Kampen)

Van Hogendorp.

Van der Duyn Van Maasdam.

herstelden de orde en .... wachtten verder af tot ongenoegen van de oud-Patriot Falck.

Twee dagen later, 17 November, kreeg het Oranje in 's-Gravenhage de ware, historische betekenis. Die dag verlieten Van Limburg Stirum en de zonen van Van Hogendorp de woning van de laatste, hun natio-

nale leider, met een oranje-kokarde op de hoed. Heel het volk begreep dit sein en volgde het voorbeeld.

Diezelfde dag aanvaardde Van Limburg Stirum het ambt van gouverneur van Den Haag *in naam van de Prins van Oranje.*

Een pakkende proclamatie, in korte slagzinnen door Van Hogendorp opgesteld, werd bekend gemaakt. Uit verschillende uitdrukkingen blijkt, dat Van Hogendorp dacht aan aanknoping aan de oude toestand. Hij stelde zich dan ook in verbinding met regenten uit de tijd vóór 1795.

Aankomst van Willem I te Scheveningen

Bij hen stuitte hij echter op lafheid en gebrek aan initiatief. Gelukkig voor de toekomst van ons vaderland! Want nu werd hij gedwongen andere wegen in te slaan.

Hij nam toen zelf, met Van der Duin van Maasdam, het Algemeen Bestuur op zich, „tot op de komst van de Prins". Een daad van grote moed, want de vijand was nog in het land, en waartoe die in staat was, toonde Molitor, toen hij van Utrecht uit een wraaktocht naar Woerden ondernam, waar tal van moorden werden gepleegd.

Amsterdam had intussen onder leiding van Falck ook kleur bekend en een deputatie ging naar Engeland, om de Prins van Oranje te zoeken en hem uit te nodigen naar Nederland te komen. Oranje gaf hieraan

gehoor en de 30ste November 1813 stapte de Prins te Scheveningen aan wal. Onbeschrijfelijk was de jubel, waarmee ons volk hem heeft ingehaald.

Ruim een maand later kwam ook zijn familie, en op 9 Januari reed de Prinses-weduwe, Wilhelmina, met haar dochter Louise Den Haag binnen, waar het volk de paarden van de wagen spande, om haar in feestelijke triomf naar haar woning te voeren. Nu was het gezin, dat zij met zo grote liefde en wijsheid had samengehouden, *weer thuis*!

Intussen hadden Pruisen en Kozakken de Oostelijke en Noordelijke provinciën bevrijd, en de Engelsen Zeeland. In een aantal vestingen waaronder Den Helder en Delfzijl, handhaafden de Fransen zich nog.

De Bondgenoten drongen de Franse legers in een bloedige veldtocht terug en bereikten Parijs. Napoleon deed afstand, werd naar Elba verbannen, en met Lodewijk XVIII kwam weer een Bourbon op de troon. Op 30 Mei 1814 werd te Parijs de vrede getekend, waarbij o.a. bepaald werd, dat Holland onder de souvereiniteit van Oranje een vergroting van grondgebied zou ontvangen. Op bevel van Lodewijk XVIII gaven de Fransen de vestingen in Nederland over. Den Helder en Delfzijl capituleerden eerst in Mei 1814.

3. Een nieuw begin.

Aanvankelijk is er aarzeling geweest over de keuze van de regeringsvorm. Zou men aansluiten bij 1795 en de Prins uitroepen tot stadhouder? Een Amsterdamse proclamatie, door Kemper en Falck opgesteld, maakte hieraan een einde: „Het is geen Willem de Zesde, het is Willem de Eerste." Kort daarop werd de Prins van Oranje als Willem I uitgeroepen tot *Souverein Vorst van het vrije Nederland.* Hij aanvaardde deze waardigheid onder voorwaarde, dat een wijze constitutie zou worden opgesteld.

Drie weken later benoemde de Vorst een commissie om een ontwerp-constitutie samen te stellen. Met algemene stemmen werd Van Hogendorp als voorzitter gekozen; zijn schets van een grondwet (uit 1812) werd als leidraad genomen. In afwachting van de nieuwe grondwet regeerde de Prins als absoluut vorst.

De Vorst bepaalde tevens, dat 600 notabelen zouden worden benoemd, om met „voor" of „tegen" over de nieuwe grondwet te stemmen. Slechts een deel van hen verscheen en nam met grote meerderheid de Grondwet aan.

Twee dagen daarna werd de Prins in de Nieuwe Kerk te Amsterdam ingehuldigd. Daar zag Prinses Wilhelmina, als altijd in stemmig rouwgewaad gekleed, hoe de oude Patriotten, die haar man hadden verguisd, met de Prinsgezinden thans trouw zwoeren aan haar zoon. Een nieuw rijk en een nieuw begin.

4. De Grondwet van 1814.

In de commissie voor de grondwet vielen duidelijk twee stromingen op te merken. Van Hogendorp zag de voordelen van een „gematigde federatie": hij wilde aan provinciën en gemeenten een vrij grote mate van zelfstandigheid toekennen. Ook wenste hij het ambt van raadpensionaris terug, maar dan niet als leider van de staten van één provincie, maar als leider van de Staten-Generaal, om de oude, historische rechten van het volk beter te kunnen handhaven.

Zijn tegenspeler was Van Maanen, de oude dienaar der Bonapartes. Hij wist grotere centralisatie door te drijven, met weinig macht voor Provinciale en Gemeentelijke besturen. Aanstelling van een raadpensionaris werd verworpen.

De volksinvloed bleef gering: er kwamen weinig stemgerechtigde burgers, die bovendien enkel het recht bezaten leden van een *kiescollege* te stemmen. Deze leden verkozen de *stedelijke regering*; die weer een deel der leden der *Provinciale Staten* [1]; deze verkozen de leden van de *Staten-Generaal*, die maar uit één Kamer bestond. De 55 leden van deze Staten-Generaal, door zo'n „getrapte verkiezing" op hun hoge post gekomen, vertoonden dus al heel weinig een beeld van de schakeringen onder het volk, en ze hadden bovendien weinig macht.

De term „Staten-Generaal" betekende oorspronkelijk „algemene vergadering der Standen *(n.l. geestelijkheid, adel en burgers). Van* 1814 *af klopt deze term niet meer op de feitelijke toestand, „Staten-Generaal" is dan nog enkel een naam voor* Volks-*vertegenwoordiging.*

In Engeland vormen het Lagerhuis en het Hogerhuis nog wel een Standen-*vertegenwoordiging. De adel en de geestelijkheid hebben zitting in het Hogerhuis, („House of Lords"), de burgers in het Lagerhuis (House of Commons"). Deze scheiding wordt strikt doorgevoerd.*

De grote macht berustte bij de Souvereine Vorst. Hij benoemde Ministers, die aan de Staten-Generaal geen verantwoording schuldig waren. Hij had het opperbestuur over de Financiën en de Koloniën. Hij kon oorlog verklaren en vrede sluiten. Hij had het recht, wetten voor te stellen, een recht, dat de leden der Staten-Generaal trouwens ook bezaten. Er werd een Raad van State en een Rekenkamer ingesteld, waarvan de leden door de Souvereine Vorst werden benoemd. Veel van dit alles herinnerde dus aan het oude, Bonapartistische systeem.

---

[1] De samenstelling der Prov. Staten stond niet in de grondwet, de Souvereine Vorst regelde die „naar aanleiding van de grondwet". Hij herstelde daarbij ook de invloed van de adel. („de ridderschap".)

5. Het Liberalisme.

De nieuwe richting in de staatkunde werd gedragen door de denkbeelden van het Liberalisme. Deze richting wilde voortbouwen op de beginselen van de Franse revolutie.

Het grondbeginsel dier revolutie: *de zelfvolmaking van de mens*, erkenden de Liberalen als juist. De uitwassen, waartoe de revolutie had geleid, keurden ze af. Ze zagen die naar twee zijden:

1. In het fanatiek drijven der volksmenners (het jacobinisme).
2. In de reactie van een alleenheerser, die zijn wil doorzet als wet (het napoleontisme).

De Liberalen zochten de oorzaak der gemaakte fouten in de grote *hartstocht*, die de revolutionairen had bezield; in het *tempo*, waarmee ze waren te werk gegaan; in de *onevenwichtigheid* bij het toepassen der nieuwe begrippen. Ze waren overtuigd, dat al deze nadelen zouden wegvallen, wanneer de zelfvolmaking van de mens maar op *verstandige* en *bedachtzame* wijze, met *matiging* werd uitgevoerd.

Ze hielden dus vast aan de grondgedachte der revolutie, zoals dit trouwens ook het geval was in andere landen van Europa, als Frankrijk, Oostenrijk, Duitsland. Daardoor lag de weg naar nieuwe revoluties dan ook voortdurend open, zoals bleek in 1830 en 1848.

In de grond der zaak hield men vast aan de leer der *Volkssouvereiniteit*, men wilde niet erkennen, dat de Vorst regeert bij de gratie Gods. Liever beschouwde men hem als hoogste vertegenwoordiger van het volk, op wie het volk zijn souvereiniteit onherroepelijk had overgedragen.

Dit laatste erkende ook koning Willem I en de lijn van zijn bestuur moet ook in dit licht worden bezien, om goed te worden verstaan.

Jaartallen.

1813 Nederlaag van Napoleon bij Leipzig.
Nederland bevrijd. Driemanschap: Van Hogendorp, v. d. Duin van Maasdam, Van Limburg Stirum. De Prins van Oranje landt te Scheveningen.

1814 Vrede met Frankrijk.
Napoleon naar Elba.
Willem I souverein Vorst. Nieuwe Grondwet.

VIII. DE GROTE AANLOOP

Regering van Koning Willem I
(tussen 1815 en 1828)

1. De laatste worsteling (1815).

Na de val van Napoleon kwamen de Europese grote Mogendheden te Wenen bijeen om de zaken in Europa te regelen. Daar werd o.a. besloten, „dat het gebied van de Souvereine Vorst *zou worden vergroot* met de vroegere Oostenrijkse Nederlanden en het bisdom Luik."

Nog voor alle zaken in 1815 hun beslag hadden gekregen, ontsnapte Napoleon van het eiland Elba en besteeg opnieuw de Franse troon. Willem I besloot toen, de titel van Koning der Nederlanden en Groothertog van Luxemburg aan te nemen, en zijn daad werd door het Congres goedgekeurd.

Toen Napoleon zich door de Mogendheden niet zag erkend, besloot hij door een bliksemoorlog zijn positie sterk te maken. Hij overviel het Engels-Nederlandse leger, dat in België stond onder bevel van Wellington en de Kroonprins van Oranje, en het Pruisische leger onder Blücher. In snelle marsen probeerden Napoleon en Ney deze legers afzonderlijk te verslaan. De opmars stokte bij Quatre-Bras, waar Hollandse generaals en de Prins van Oranje generaal Ney op 16 Juni tegenhielden. Toen kon Napoleon op 16 Juni de Pruisen bij Ligny wel verslaan, maar Ney kon daar via Quatre-Bras niet komen om in een tangbeweging het leger van Blücher te vernietigen. Blücher trok terug, verzamelde zijn troepen opnieuw en was twee dagen later in staat mee te doen aan de slag bij Waterloo.

Op Zondag 18 Juni had in de velden van Waterloo de grote worsteling plaats, waarin het lot van Napoleon werd beslist. De tijdige aankomst van Blücher gaf de doorslag, zijn troepen overstroomden het slagveld en Napoleons leger werd door Engelsen, Nederlanders en Pruisen totaal verslagen. Napoleon werd andermaal gevangen genomen en naar het eenzame St. Helena gevoerd, waar hij in 1821 overleed.

2. De nieuwe Staat.

De Mogendheden hadden over België beschikt volgens het recht van verovering, maar de vorming van een nieuwe, sterke staat ten Noorden van Frankrijk lag geheel in de lijn der Britse politiek.

1. *Reeds in de Middeleeuwen, (o.a. tijdens Floris V) hadden de Engelsen geprobeerd van onze landen een bruggehoofd te maken tegen Frankrijk.*

2. *Tijdens onze vrijheidsoorlog heeft koningin Elizabeth ons hulp*

verschaft, mee om ons land te maken tot een voorpost ten behoeve van Engeland.

3. *Tijdens de strubbelingen rondom de Amerikaanse vrijheidsoorlog was Engeland soepel jegens Nederland, om het land niet in de armen van Frankrijk te drijven en zo een gevaarlijke vijandelijke kustlijn tegenover zich te krijgen.*

4. *In de Napoleontische tijd voelden de Engelsen voortdurend de Nederlandse zeegaten als kanonlopen op zich gericht. Vandaar in* 1799 *hun inval in Noord-Holland, en in* 1809 *hun grootscheepse aanval op Zeeland.*

5. *En in onze eeuw, in* 1914: *Toen de Duitsers in België binnenvielen, wierp Engeland zich meteen in de oorlog, want de Noordzeekust en de haven van Antwerpen mochten niet in handen komen van een vijand van Engeland.*

Ook in 1815 werd de vorming van een Verenigd Koninkrijk der Nederlanden door de Britse diplomaten begunstigd. Om het nieuwe rijk sterk te maken, gaf Engeland het de Koloniën terug (behalve De Kaap, dat juist een echte *Hollandse nederzetting* was); het gaf ons ook de in 1797 veroverde oorlogsvloot terug; het stelde millioenen tot onze beschikking voor aanleg van fortificaties op de Franse grens.

De Mogendheden eisten, dat de vereniging der beide landen zou zijn „intime et complète". De grondwet, die reeds in het Noorden gold, moest de gemeenschappelijke constitutie zijn; alleen zou een staatscommissie bij onderling goedvinden enkele noodzakelijke veranderingen aanbrengen.

Dit laatste gebeurde; o.m. werd bepaald, dat er een Eerste Kamer zou worden ingesteld, waarvan de leden door de Koning zouden worden benoemd. De schulden werden samengesmolten en aan de Belgen vrije vaart op Oost en West vergund. De bepaling, dat de Vorst de Hervormde godsdienst moest belijden, verviel. Wel bleef uitdrukkelijk gehandhaafd de gelijkstelling der godsdiensten voor de wet.

De Koning beging de fout, dat hij in het Zuiden nog door zijn notabelen liet stemmen over de grondwet, die volgens de besluiten van Wenen was gewijzigd. Daardoor gaf hij aan de Belgische geestelijkheid, onder leiding van bisschop De Broglie van Gent, gelegenheid tegen de vereniging te ageren. Omdat de Roomsen principiëel tegen vrijheid van godsdienst zijn, verwierpen ze in België met grote meerderheid de grondwet, waarin deze bepaling werd gehuldigd. Maar de Koning telde de voorstemmers in Noord en Zuid, de thuisblijvers, en een 126 stemmen van notabelen, die uitdrukkelijk verklaard hadden, tegen te stemmen om hun bezwaren tegen godsdienstvrijheid, bij elkaar, en verklaarde de grondwet voor aangenomen.

3. Een oud ideaal herleeft.

Met de vereniging van Noord en Zuid was een oud ideaal herleefd.

De Bourgondische en Oostenrijkse vorsten hadden tot in het begin der Nieuwe Geschiedenis geprobeerd, (maar tevergeefs!) om de veelsoortige en veeltalige volken der „zeventien gewesten" tot één geheel te smeden. Eén der redenen was ook toen, een sterke staat te hebben aan Frankrijks noordgrens.

Een ander eenheidsideaal heeft ook Prins Willem van Oranje nagestreefd, en in 1576 scheen hij bij de Pacificatie van Gent het begin dier eenheid te hebben bereikt. Hem was het niet om machtsvorming, maar om vrijheid te doen.

In 't begin der 19de eeuw voerden de grote Mogendheden, Engeland voorop, het oude ideaal van Karel V weer ten tonele, ook nu uit overwegingen van macht en invloed.

KONING WILLEM I

Koning Willem I is door het ideaal: Noord en Zuid tot een machtige eenheid te vormen, gegrepen. Hij was een man, die boven de middelmaat uitstak, een vorst met een ingeboren heersersnatuur. Hij was overtuigd, dat *de beginselen* waardoor hij zich liet leiden, en *de idealen* die hij nastreefde, kracht genoeg zouden bezitten, om te bereiken, wat in vroeger eeuwen was mislukt.

Deze *liberale beginselen* en zijn ideaal om *het volk op te voeden*, werkten hierbij wonderwel samen. Als *verlicht despoot* achtte hij zich gerechtigd, niet alleen op economisch en sociaal gebied, maar ook op geestelijk terrein van zijn onderdanen gewillige onderwerping aan zijn politiek van staatsbemoeiing te eisen.

De Koning zette gaarne zijn wil door. Gewillige administratieve krachten, of personen die het volkomen met hem eens waren, konden hun posten ongestoord behouden. Maar mannen met een eigen mening kon hij moeilijk dulden. Gijsbert Karel van Hogendorp, aan wie de Koning en zijn geheel geslacht zoveel te danken hadden, raakte na korte tijd met de Koning in botsing en vervreemdde van hem. Hiertoe droeg trouwens ook de koppige eigenzinnigheid van Van Hogendorp niet weinig bij.

4. Macht en Eenheid.

1813 had ons de vrijheid gebracht, maar er was geen herboren volk; er was hier gebrek aan ware volkskracht. De geest van slapheid en gebrek aan initiatief, die de pruikentijd had gekenmerkt, heerste nog. Wat ten diepste ontbrak was: *geloofskracht*, die hier eenmaal een klein volk tot grote dingen in staat had gesteld.

Tegen die achtergrond bezien moet het een zegen worden geacht, dat koning Willem I een man vol initiatief was, en dat hij niet alleen de plannen ontwierp, maar ze ook uitvoerde. Het is waar, dat hij autocratische neigingen had, gaarne buiten de Volksvertegenwoordiging om handelde en dan maar regeerde door middel van Koninklijke Besluiten, maar de omstandigheden dwongen hem menigmaal daartoe.

Bankwezen.

In 1822 richtte hij te Brussel de „Algemene Maatschappij ter bevordering der Volksvlijt" op, de oudste moderne bank op het vasteland van Europa. Hij ondervond daarbij maar weinig medewerking. Er was een kapitaal van 50 millioen nodig. De Koning verschafte zelf 33. millioen, de Belgen tekenden slechts in voor 3 millioen, en dat, terwijl de Koning de aandeelhouders 5% dividend garandeerde. Deze onderneming heeft tal van Belgische industrieën op de been geholpen en gesteund.

Handel.

Het Noorden had evenveel behoefte aan steun. In 1813 had Van Hogendorp in zijn proclamatie wel geschreven: „de handel herleeft", maar de handel herleefde niet! Ze had in de jaren van Franse overheersing andere wegen gezocht.

De Koning richtte nu in 1824 de Nederlandse Handelmaatschappij op, met een kapitaal van 70 millioen. De Koning zelf tekende voor 4 millioen in en toen hij de deelhebbers een rente van 4½% waarborgde, groeiden de stortingen aan tot 37 millioen.

Het doel dezer maatschappij was zeer veelzijdig, n.l. bevordering van de nationale handel, scheepvaart, scheepsbouw, visserij, landbouw en fabrieken. Ze kreeg het recht, alle producten, die in Indië aan de regering werden geleverd, naar het moederland te vervoeren. Ook werd ze handelsagent: ze verkocht de aangevoerde koffie en tin.

Mijnbouw en Industrie.

In het Zuiden bevorderde de Koning op krachtige wijze de mijnbouw.

Voor nieuwe, moderne opbouw van de industrie ontbood hij een Engelse specialist, John Cocquerill, die de grondslag legde voor de zware industrie van Seraing. De Belgische textielnijverheid profiteerde van de Ned. Handelmij.: Java werd de nieuwe markt voor de Belgische textiel.

Verkeer.

Met het oog op het handelsverkeer werden tal van kanalen gegraven, o.a. het Noordhollands kanaal voor Amsterdam; het Voornse kanaal voor Rotterdam; de Zuid-Willemsvaart voor Maastricht en het Belgische industriegebied; het kanaal van Gent.

Verder heeft de Koning gezorgd, dat Noord en Zuid overdekt werden met een net van straatwegen; het tot nu gebrekkig verkeer langs zand- en kleiwegen onderging dus grondige verbetering, en een geregelde diligencedienst ontstond.

De stoomvaart had de belangstelling van Willem I: met de eerste raderboot van Rotterdam op Antwerpen maakte de Koning een reis naar het Zuiden.

Het is ook aan Koning Willem I te danken, dat de eerste boot, die in 1827 geheel zonder zeil over de oceaan voer, een Nederlands schip was.

In West-Indië zag hij grote mogelijkheden voor de handel, mits er een kanaal zou worden gegraven, om Atlantische en Grote Oceaan met elkaar te verbinden. Hij zond een vertegenwoordiger naar de West om te bevorderen, dat dit kanaal zou worden gegraven onder leiding van Nederlandse ingenieurs en met Nederlands kapitaal. Curaçao maakte hij alvast tot vrijhaven.

Het Koninkrijk van Willem I

Bij de opkomst van de spoorwegen werd de eerste lijn in 1839 gelegd tussen Amsterdam en Haarlem, maar de Koning begreep, dat een lijn Amsterdam—Keulen, met een zijtak Utrecht—Rotterdam van veel groter belang was. De Tweede Kamer verwierp dit voorstel met bijna

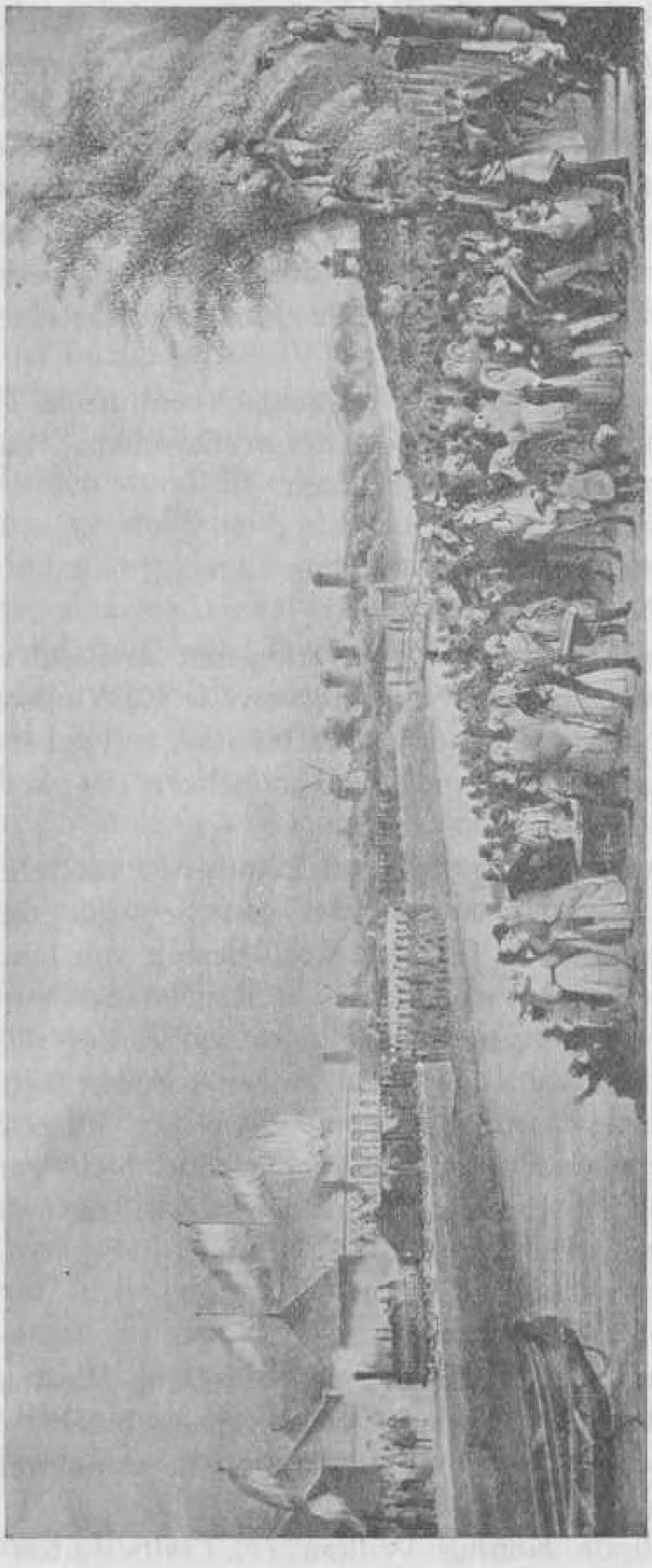

Ingebruikneming spoorweg Amsterdam—Haarlem in 1839

algemene stemmen, maar de Koning gelastte de aanleg bij Koninklijk Besluit!

Maatschappij van Weldadigheid.

In de tijd van Willem I was het pauperisme onrustbarend. Duizenden gezinnen werden regelmatig „bedeeld" of leefden van bedelarij. Met goedkeuring van de Koning richtte de oud-Gouverneur-Generaal Van den Bosch in 1830 een „Maatschappij van Weldadigheid" op.

Als terrein van werkzaamheden werd gekozen de driehoek tussen de Overijselse Vecht en de stad Groningen. Daar lagen uitgestrekte, woeste velden, volslagen eenzaam. Daarheen nu wilde v. d. Bosch de overbevolking uit de grote steden brengen, daar zouden de bedelaars werken leren. Door vlijtige arbeid konden de gezinnen daar eigen woning en grondbezit verwerven.

Er werden een vijftal koloniën gesticht: Veenhuizen, Frederiksoord, Wilhelmina's oord, Willemsoord en Ommerschans, waarvan enkele inderdaad tot ontwikkeling zijn gekomen.

5. Volksopvoeding door de Staat.

Reglement der Ned. Herv. Kerk.

In 1816 liet de Koning, zonder overleg met de Raad van State, een ontwerp-Reglement voor de Ned. Hervormde Kerk opstellen. Opsteller hiervan was een departementaal ambtenaar, een zekere Janssen, die onder koning Lodewijk Napoleon het beheer der kerkelijke zaken had gehad.

Daarna benoemde de Koning een commissie van elf predikanten, die hem hierover advies gaven. Met geringe wijzigingen werd het Reglement aanvaard en in 1816 bij Kon. Besluit van kracht verklaard.

De oude Kerkenorde van Dordt was losgelaten; in plaats daarvan kwam een Kerkbestuur van bovenaf ingesteld, waarop de Koning door middel van benoemingen en een algemeen toezicht zijn invloed uitoefende. Hij werd daarin bijgestaan door een Directeur-Generaal, die weer de heer Janssen tot zijn rechterhand had. Vanuit de Kerk werd door verschillende classes geprotesteerd, maar die protesten werden terzijde gelegd.

Taalbesluiten.

In België sprak de meerderheid der bevolking Vlaams als huistaal. Maar bij officiële gelegenheden werd Frans gebruikt, ook voor de rechtbank, waarvan de eenvoudige Vlaming de dupe werd, omdat hij het Frans noch sprak, noch verstond.

In 1819 vaardigde Koning Willem I „Taalbesluiten" uit, waarin

bepaald werd, dat met ingang van 1823 iedere ambtenaar in de provincies West-Vlaanderen, Oost-Vlaanderen, Antwerpen, Limburg (en later ook Zuid-Brabant) het Nederlands machtig moest zijn en in de stukken gebruiken. De hogere standen en een deel der R.K.geestelijkheid stonden hier vijandig tegenover. En het eenvoudige Vlaamse volk heeft de waarde en het goed recht der Taalbesluiten toen niet begrepen.

Scholen.

In de Franse tijd had alleen Leiden zijn universiteit behouden. Koning Willem I besliste, dat het Noorden drie universiteiten zou hebben, n.l. Leiden, Utrecht en Groningen.

Eenzelfde aantal wenste hij ook voor het Zuiden, en naast de oude universiteit van Leuven verrees er een te Gent en te Luik. Die van Gent zou in het bijzonder een Vlaamse universiteit zijn; daaraan werd b.v. ook Thorbecke als hoogleraar benoemd.

Aan het *Lager Onderwijs* was in het Noorden behoorlijke zorg besteed, maar in het Zuiden stond dit op een laag peil. Het was daar in handen van de Roomse geestelijkheid, die dit stuk volksopvoeding verwaarloosde. De Koning zorgde nu voor stichting van een groot aantal scholen van staatswege, w.o. een aantal modelscholen.

Voortgezet onderwijs werd in België gegeven op z.g.n. *Latijnse scholen*, die een soort gymnasiale opleiding gaven. De Roomse geestelijkheid richtte evenwel „kleine seminaria" op en de Latijnse scholen verloren het grootste deel van hun leerlingen.

Die seminaria waren de regering een doorn in het oog. Zij zag zich daardoor de gelegenheid ontglippen, de jeugd, waaruit later de meer vooraanstaande figuren zouden moeten voortkomen, te beïnvloeden.

Collegium philosophicum.

De opleiding tot priester had plaats op de grote seminaria, zodat de regering op geen enkele wijze invloed op de vorming der geestelijken kon uitoefenen. In overleg met een der liberale Belgische ministers vaardigde Willem toen in 1825 twee krasse besluiten uit:

1. De kleine seminaria werden *gesloten*.
2. Te Leuven werd opgericht een *Collegium philosophicum*.

Niemand zou de lessen aan een groot seminarie mogen volgen, als hij niet eerst twee jaar aan deze inrichting had gestudeerd. De hoogleraren van deze school werden door de Koning benoemd.

De meeste Roomse ouders zonden toen hun kinderen ter opleiding naar het buitenland. De Koning maakte dit waardeloos door te bepalen, dat niemand later een ambt of geestelijke bediening kon bekleden zonder opleiding aan het Collegium Philosophicum.

6. Het Concordaat (1827).

Hevig was de tegenstand der Roomsen in het Zuiden. Een hartstochtelijk verzet brak los. De Koning, die in de grondwet vrijheid van godsdienst proclameerde, had die geschonden: hij krenkte de vrijheid van geweten en beknotte het ouderrecht.

Het ging hard tegen hard, want de bisschoppen verklaarden, niemand tot de seminaries toe te laten en tot priester te zullen wijden, die het Collegium had bezocht.

Er moest een oplossing komen, en de regering zond een onderhandelaar naar het Vaticaan. Het was .... De Celles, de beruchte prefect uit de Franse tijd. Hij bracht in 1827 een Concordaat, een overeenstemming tussen Paus en Koning, tot stand.

1. De Koning had het recht opgeëist de bisschoppen te benoemen; die benoeming zou door de Paus geschieden. Maar wel zou men zich vooraf overtuigen, dat er niemand op de voordracht stond, die de Koning onaangenaam was.
2. Het onderwijs op de seminaries zou voortaan vrij zijn.
3. Het bezoek van het Collegium philosophicum werd facultatief gesteld. Dit betekende natuurlijk, dat er niemand meer kwam.

Hier struikelde de Koning bij zijn grote aanloop, om te komen tot een sterke, welvarende eenheidsstaat, en dit leidde tot mislukking van de sprong.

Jaartallen.

1813—1840	Koning Willem I.
1815	Napoleons rijk der 100 dagen.
	Slagen bij Ligny, Quatre Bras en Waterloo.
	Napoleon naar St. Helena.
1815—1830	België met Nederland verenigd.
	Liberalen en Clericalen.
1824	Willem I richt de Ned. Handelmaatschappij op.
1825	Oprichting van het Collegium Philosophicum te Leuven.
1827	Concordaat met de Paus. De Liberalen keren zich tegen Willem I.

IX. DE SPRONG MISLUKT

Regering van Koning Willem I tussen 1828 en 1840

1. Twee partijen.

In België ontmoet men telkens twee partijen: de *Liberalen* en de *Clericalen.*

Het Liberalisme van België had een andere tint dan dat van Noord-Nederland. In het Noorden wilden de Liberalen niet ongodsdienstig zijn; men sprak met eerbied over „het Opperwezen", waardeerde „de brave en vreedzame predikanten" en had alleen een hekel aan „de fijnen". In het Zuiden hadden de Liberalen met alle godsdienst gebroken, ze hadden de invloed van de Franse revolutie in zijn scherpste vorm ondergaan en huldigden de opvattingen van Voltaire.

In de politiek konden deze Liberalen vele van de maatregelen van Koning Willem I waarderen, zo ook zijn houding in de schoolkwestie. Maar ze stonden tegenover hem met twee onwrikbare eisen: *vrijheid van drukpers* en *verantwoordelijkheid der ministers* aan de volksvertegenwoordiging. Als autocraat voelde de Koning voor geen van beide wensen.

De *Clericalen* waren de strenge Roomsen, die geheel stonden onder leiding van de geestelijkheid. Zij waardeerden de houding van de Koning in zake de drukpersvrijheid, maar streden zelf fanatiek voor *vrijheid van onderwijs* en *onafhankelijkheid der Kerk*. In die strijd heeft de Koning zijn partij verloren.

2. Tegenstanders vinden elkaar.

Toejuichingen der Belgische Liberalen hebben de Koning misleid. Hij heeft over 't hoofd gezien, dat vrijwel alle Belgen een ingekankerde afkeer hadden van het Noorden. Hij doorzag ook niet, (wat anderen wel hebben begrepen), dat de Belgen zich veel meer op Frankrijk richtten dan op het Noorden, al was het niet met hetzelfde doel: De Clericalen wensten een Bourbon, de Liberalen een Bonapartist in plaats van het Hollandse gouvernement. Daardoor was, wat in 1828 gebeurde, voor Koning Willem I een volkomen verassing.

Er kwam n.l. geleidelijk aan een toenadering tussen de Liberalen en de Clericalen en in Juli 1828 vonden ze elkaar en vormden *een Unie*. Feitelijk behoorden deze twee in 't geheel niet bij elkaar en te Rome sprak men zelfs van *een monsterverbond*.

Ze zouden de onderlinge geschillen laten rusten en samen storm lopen tegen de regering, om zo een machtspositie in het koninkrijk te verwerven. Afscheuring van het Rijk was dus aanvankelijk niet het doel.

Liberalen en Clericalen steunden elkaar nu in hun eisen; het ene petitionnement na het andere ging naar Den Haag, waarin men vroeg: 1. *Vrijheid van drukpers* 2. *Vrijheid van onderwijs*; tevens keerde men zich met kracht *tegen de Taalbesluiten*.

Deze onverwachte politiek deed de Koning de grote lijn van zijn bestuur verliezen. Het ene ogenblik trok hij te velde tegen uitspattingen in de drukpers, het andere ogenblik maakte hij bekend, dat het gebruik van 't Frans in de Vlaamse provinciën zou worden toegelaten en dat

het Collegium philosophicum zou worden gesloten. In zijn geprikkeldheid keerde hij zich tegen bepaalde personen, waarbij hij de een verbande, een ander zijn pensioen ontnam en weer anderen afzette als leden van de Eerste Kamer.

De aanloop was indertijd groot geweest, thans miste de Koning de sprong, doordat hij de juiste verhoudingen niet zag. Willem I heeft gehoopt een sterk rijk op te bouwen door eenheid van organisatie, hij heeft ongelukkig geen oog gehad voor het feit, dat twee volken, die door eeuwenlange scheiding van elkaar waren vervreemd en geheel tegenstrijdige belangen hadden (het Noorden b.v. was voor *vrijhandel*, het Zuiden voor krachtige *protectie*), alleen langs de weg van een federatief verband tot duurzame samenwerking konden komen.

3. Revolutie (1830).

In Parijs brak in Juli 1830 een revolutie uit, waardoor Karel X van de troon werd verjaagd. Franse agenten trokken naar Brussel om daar eenzelfde vuur te stoken. Hoewel de regering bemerkte, dat er iets broeide, liet ze toch toe, dat op 25 Augustus in de Brusselse schouwburg „La muette de Portici" werd opgevoerd, een stuk waarin een revolutie wordt geschilderd. Dit bracht het publiek in grote opwinding. Men trok de straat op, vernielde Nederlandse wapenborden en plunderde een aantal huizen. Toen noch de politie, noch het garnizoen een hand uitstak om de orde te herstellen, vormden de gezeten Brusselaars een burgerwacht, die zich tooide met de Brabantse kleuren.

De Brusselse Liberalen probeerden uit deze gang van zaken munt te slaan en zonden een deputatie naar de Koning om herstel van grieven te verzoeken. Daarmee werd de eerste fase van de opstand ingeluid. De Koning stond hier aarzelend en weifelend tegenover, het zekerste middel om een revolutie voortgang te doen hebben.

De Koning wilde zelf geen beslissingen nemen en riep de Staten-Generaal bijeen, doch eerst tegen 13 September. Als tweede maatregel zond hij een leger naar Brussel onder de Kroonprins en Prins Frederik, doch met de opdracht soepel op te treden.

Bij de nadering der troepen wierpen de muiters barricaden op en een deputatie uit de burgerij verzocht de Kroonprins, niet met het leger, doch alleen in de stad te komen. De Prins beloofde dit, maar toen hij eiste, dat de Brabantse kleuren zouden worden afgelegd, werd dit kortweg geweigerd. Nu de opstand geen kordate tegenstand ontmoette, ging men een stap verder en eiste scheiding van Bestuur tussen Noord en Zuid. Wel wilde men het Huis van Oranje behouden. De Prins beloofde, dat hij de wensen van de Brusselaars aan zijn vader zou overbrengen.

Omdat de toestand in Brussel meer gespannen werd, beval de Koning Prins Frederik, met zijn troepen de stad binnen te trekken. Deze aanval werd een totale mislukking. De Prins verzuimde, de stad te omsingelen en zo stroomden van alle zijden nieuwe scharen muiters naar binnen. Verder trad hij aarzelend op tegen de rebellen. Nu is het veroveren van een stad, waarbij ieder huis wordt verdedigd en ieder dakraam een schietgat is, enkel met zware wapenen mogelijk. Prins Frederik wilde de stad sparen en geen bloed vergieten. Maar dan had hij niet binnen moeten trekken! Nu verspilde hij het bloed van zijn soldaten en na drie dagen moest hij met schande op Antwerpen terugtrekken. Dit bracht de opstand in de derde fase.

Gevechten te Brussel, 24 Sept. 1830

4. De opstand algemeen.

De gevolgen waren enorm: de revolutie ging als een prairiebrand over België, ook de trouw gebleven delen vielen thans af. Door kracht van wapenen hadden de Nederlanders alleen nog Antwerpen en Maastricht.

Aanstokers, die bij de nadering van het leger over de Franse grens waren gevlucht, keerden terug en organiseerden de opstand. Er werd een *Voorlopig Bewind* ingesteld; een *Belgisch leger* gevormd; *de onafhankelijkheid* werd geproclameerd; een *Nationaal Congres* bijeengeroe-

pen. Zelfs Antwerpen geraakte in oproer en Chassé, door wiens slap optreden onze troepen bij tientallen het leven hadden verloren, bombardeerde eindelijk de stad van uit de citadel.

Dit deed de woede der Belgen ten top stijgen. Het Nationaal Congres sloot het Huis van Oranje voor eeuwig van de troon uit: „Een stroom van vuur en bloed scheidt ons voor immer van Willem en zijn stamhuis."

5. Interventie.

Onmiddellijk na het uitbreken van de onlusten had Willem I zich tot de Grote Mogendheden gewend, omdat zij de formeerders van de nieuwe staat waren geweest. In Jan. 1831 stelden zij bij de *Protocollen van Londen* de grondslagen van de scheiding vast: Nederland zou de grenzen hebben van 1790; België moest 16/31 van de staatsschuld overnemen, doch zou dan ook vrije vaart op de koloniën behouden; Willem I bleef Groothertog van Luxemburg. Meteen werd bepaald, dat de besluiten onveranderlijk waren. Willem I nam ze aan, maar België weigerde.

Intussen zagen de Belgen om naar een nieuwe monarch. Toen hun keus viel op Leopold van Saksen Coburg, bleek, dat dit de Mogendheden, in het bijzonder Engeland aangenaam was. Leopold, die met een Engelse prinses gehuwd was geweest, was na de dood van zijn vrouw in Engeland gebleven en leefde als een Engelse prins. De mogendheden gaven uitdrukking aan hun sympathie door een aanzienlijke wijziging der „onveranderlijke" Protocollen ten gunste van België. België nam de nieuwe voorwaarden dan ook gretig aan en Leopold deed zijn intocht in Brussel. Maar de Nederlandse Regering weigerde kordaat en protesteerde. En tot grote voldoening van de gehele natie gaf de Koning in Aug. 1831 bevel aan het leger, de vijandelijkheden te hervatten.

6. Tiendaagse veldtocht (Aug. 1831).

Thans zou het zwaard beslissen. Onbeschrijfelijk was de geestdrift in het Noorden. Scharen vrijwilligers stroomden toe, waaronder speciale studenten-compagnieën van de drie hogescholen. Hier demonstreerde zich een eerste opleving van nationale kracht, nu de nationale eer was gekrenkt.

De vastberadenheid bleek ook uit de daad van Van Speyk, bevelhebber van een kanonneerboot op de Schelde, die de lont in het kruit stak om zijn schip, dat op de oever was vastgeraakt, uit de handen der muiters te houden.

De Belgen hadden twee legers gevormd: het Maas- en het Scheldeleger. In een veldtocht van slechts tien dagen werden beide legers verslagen. Onder bevel van de Kroonprins stonden de onzen op twee uur

afstand van Brussel. Daar verscheen de Engelse gezant in het hoofdkwartier en deelde mee, dat verder oprukken geweld van de Grote Mogendheden tengevolge zou hebben, een Frans leger onder Gérard was België reeds binnengerukt. Toen keerden onze troepen naar de Brabantse kwartieren terug.

7. Status quo (1833—1839). Scheiding (1840).

De Tiendaagse Veldtocht is van grote nationale betekenis geweest. In het Noorden is iets wakker geworden dat niet meer insluimerde: er kwam politieke belangstelling.

De Grote Mogendheden trokken ook hun conclusie. Ze stelden opnieuw een scheidingsverdrag op, beter dan het tweede, maar toch slechter dan het eerste. België aanvaardde dit, maar Koning Willem weigerde.

Toen besloten de Mogendheden ons te dwingen. Een Frans leger trok in 1832 naar Antwerpen, belegerde de citadel, bombardeerde die zo lang, tot ze een puinhoop was geworden. Bovendien legden de Engelsen en Fransen beslag op onze schepen, die zich in hun havens bevonden en blokkeerden onze havens. Zo werd de Koning gedwongen in 1833 een wapenstilstand met België te sluiten.

Toch gaf de Koning niet toe. Zes jaren lang heeft hij zijn verzet nog volgehouden. Men noemt dit de jaren van het „Status quo" (= de toestand blijft gelijk ze is). Een leger van 100.000 man stond al die jaren werkeloos in Brabant en verslond schatten. De Koning hoopte op een verandering in Frankrijk of Engeland, die echter uitbleef.

Aanvankelijk was ons volk het met de Koning eens, maar langzamerhand drong het nutteloze van deze houding tot allen door, behalve tot de Koning. Hij wilde niet luisteren naar zijn raadgevers en vervreemdde van zijn volk. Alles heeft hij opgeofferd: de schatten van de staat, de welvaart van de natie, de liefde van zijn volk.

Tenslotte kwam in 1839 het *Eindverdrag* met België tot stand, waarbij nog een paar ongunstige wijzigingen moesten worden geslikt. Toen kort daarop bekend werd, dat de Koning het plan had in het huwelijk te treden met een Belgische, een Roomse, de gravin Henriëtte d'Oultremont, verloor Willem I het laatste restje van zijn populariteit. Hijzelf heeft kort daarop de band verbroken die in 1813 zo spontaan was gelegd, en daarmee ook erkend, dat zijn met zoveel energie gevoerde politiek was mislukt.

Vrij onverwacht deed Willem I in 1840 afstand van de regering. Hij trok naar Berlijn, trad er met de gravin d'Oultremont in het huwelijk, overleed er in 1843. Men vond hem dood in de stoel, het boekje van Thomas à Kempis, De Imitatione Christi, waarin hij elke morgen las, nog in zijn handen.

Jaartallen.

1828	Unie tussen Liberalen en Clericalen.
1830	Opstand der Belgen. Nationaal Congres.
1831	De grote Mogendheden stellen „Protocollen van Londen op: België van Nederland gescheiden. Leopold van Saksen Coburg koning. Belgen in Tiendaagse veldtocht verslagen. Franse interventie.
1832	Belegering van de citadel van Antwerpen. Blokkade.
1833	Wapenstilstand gesloten.
1833—1839	Status quo. Eindverdrag.
1840	Willem I doet afstand.
1843	Willem I sterft.

X. KONING WILLEM II (1840—1849)

1. Willem II.

Willem I had afstand gedaan, krachtens de Grondwet volgde zijn oudste zoon, de kroonprins, hem op. Zo werd Willem II eerder tot de troon geroepen dan men had gedacht.

Hij had een veelbewogen leven achter zich. Nog geen vier jaar oud moest hij al mee in ballingschap. Het verblijf in Engeland heeft grote invloed op hem gehad en hij werd er zeer populair. Dit was vooral het geval, toen hij dienst nam in het leger van Wellington en de roemrijke invasie in Spanje meemaakte, waar hij dapper meestreed om de macht van Napoleon te breken.

In 1815 werd hij de held van Quatre-Bras, zodat Napoleon op St. Helena tot zijn vrienden zei: „Zonder het heldhaftig besluit van de Prins van Oranje zou ik overwinnaar zijn geworden."

Lange tijd was hij in België zeer gezien en tijdens de strubbelingen scheen het een ogenblik, alsof hij België voor de dynastie zou behouden. Toen hij tijdens het status quo jaar in jaar uit in Noord-Brabant vertoefde, kwam er tussen hem en de Brabanders een hechte band. Het is niet het minst aan hem te danken, dat dit oude „Generaliteitsland" is binnengebracht in de samenleving der elf provinciën. Het is dan ook niet toevallig, dat in Tilburg een standbeeld staat voor Koning Willem II.

In zijn politiek had hij geen vaste lijn, daarvoor was hij misschien te romantisch aangelegd. Aanvankelijk voelde hij b.v. niets voor een democratische inrichting van het bewind, maar in 1848 verklaarde hij, dat hij „in 24 uur van zeer conservatief zeer liberaal was geworden."

Hij was gehuwd met een Russische Grootvorstin: Anna Paulowna.

KONING WILLEM II

2. Ritselend leven.

De ingezonkenheid van het geestelijk leven in Nederland sluit zich allerminst aan bij volksaard en historie.

Het bleek, toen Koning Willem I in 1816 de fout beging, de Ned. Hervormde Kerk te reglementeren. Daartegen kwam reactie uit verschillende classes, al legde de Koning deze protesten ook naast zich neer met de opmerking, dat de classes sedert de invoering van het Reglement geen recht van spreken meer hadden.

Het bleek ook uit de invloed, die het Réveil in ons land uitoefende, speciaal op de hogere standen. Het Réveil was een geestelijke opwaking, die zijn bakermat had in Zwitserland en zich vandaar over verschillende landen van Europa uitbreidde. Het bedoelde op te wekken tot persoonlijke godsvrucht in gehoorzaamheid aan de Bijbel. Het keerde zich dus tegen de vrijzinnige beginselen, die de bewonderaars van de Franse revolutie aanhingen. Een der vurigste ijveraars, Isaäc da Costa, een

bekeerde Israëliet, schreef dan ook in 1823 een brochure: „Bezwaren tegen de geest der eeuw." In de kringen van het Liberalisme wekte dit heftige verontwaardiging: de minister van Eredienst noemde Da Costa in een rapport aan de Koning „een twiststooker."

Het bleek ook, toen tal van eenvoudigen in het land het geestelijk voedsel, dat ze zochten, niet meer kregen bij hun vrijzinnige predikanten en in kleine samenkomsten in particuliere huizen vergaderden (z.g.n. „conventikels" of „oefeningen") om Gods Woord te lezen en te bespreken.

De liberalistische regering liet hen beboeten op grond van de Code Pénal, het wetboek uit de Napoleontische tijd. En de bekende heer Janssen zorgde, dat in de stukken van het departement dergelijke bewegingen werden gebrandmerkt als „schijnvroomheid" en „huichelarij."

3. De Afscheiding (1834).

In de provincie Groningen, te Ulrum, viel Ds De Cock op door zijn rechtzinnige prediking. Van heinde en ver, zelfs uit Friesland en Drente, kwam men om hem te horen. Toen hij zich in een principiële brochure tegen twee Groninger collega's richtte, greep de Regering in. Het departement zond een uitvoerig advies, hoe men in de classis tegen hem moest optreden, en het classicaal Bestuur van Middelstum schorste hem.

De Cock wendde zich tot de Koning, maar vond geen welwillend oor. De onderdrukking van richtingen, die Koning Willem I „dweepziek" vond, lag helaas in de lijn van zijn bewind. Kort daarop werd De Cock door het Provinciaal Kerkbestuur afgezet.

In ditzelfde jaar, 1834, stelde De Cock toen met zijn Kerkeraad en een aantal gemeenteleden de „Acte van Afscheiding en Wederkeer" op. Men scheidde zich af van de door de koninklijke Reglementen geleide Kerk, om weder te keren tot de kerkformatie die daarvóór had gegolden, de oude Gereformeerde Kerk.

Nog diezelfde maand werd Ds De Cock door de rechtbank van Appingedam veroordeeld tot drie maanden gevangenis en ƒ150,— boete. Op last van de Gouverneur der provincie werd een compagnie van 150 infanteristen in Ulrum ingekwartierd, waar ze zich soms ruw gedroegen.

De beweging had evenwel voortgang in het gehele land en overal werden ook soortgelijke maatregelen toegepast: uiteenjagen der samenkomsten, boete, gevangenis, inlegering van infanteristen of, erger, van dragonders. Nederland, het klassieke land der vrijheid, zag in de negentiende eeuw een godsdienstvervolging op zijn bodem. De rechtbanken van Amsterdam en Heerenveen spraken de vervolgden vrij, en dat niet

uit sympathie, maar op rechtskundige gronden: de rechter toonde aan, dat vervolging in strijd was met de Grondwet.

Een nog invloedrijker helper kregen de Afgescheidenen, toen Mr Guillaume Groen van Prinsterer hetzelfde aantoonde in een brochure: „De maatregelen tegen de Afgescheidenen aan het staatsrecht getoetst". In 1839 werden toen geleidelijk verschillende gemeenten onder beperkende bepalingen erkend. En in 1840 heeft Koning Willem II nog vóór zijn kroning een einde aan de vervolgingen gemaakt.

Maar al was de rechtstreekse druk weggenomen, toch bleven de Afgescheidenen in een moeilijke positie, en duizenden weken uit naar Amerika.

De voornaamste leider der emigranten werd Ds Van Raalte, die in 1847 in de onherbergzame wouden van Michigan de nederzetting „Holland" stichtte. Hoewel honderden stierven door de moordende malaria, hielden de „settlers" vol, want ze vonden er vrijheid! Na korte tijd beschikten ze over tal van kerken, een eigen hogeschool, een eigen pers en verenigingsleven.

4. Financiële zorgen.

De Belgische onlusten en het daarop gevolgde status quo hadden schatten verslonden. Hoe hachelijk de toestand was, wist eigenlijk niemand, want het absolutistisch bewind van Koning Willem I had een groot deel van het beheer der financiën aan het toezicht onttrokken.

Na de afstand van Willem I kwamen de papieren op tafel en nu bleek, dat de schuld van 700 millioen was geklommen tot 1400 millioen, en elk jaar dreigde die schuld met vele millioenen toe te nemen. En dat in die tijd voor een volk van nauwelijks twee millioen zielen! Een staatsbankroet dreigde en er moesten krachtige maatregelen worden genomen.

Toen heeft Willem II de Amsterdamse advocaat Van Hall tot minister van Financiën benoemd. Die heeft in 1844 een reeks wetten ontworpen, om de financiële toestand te saneren. Een daarvan was een lening van 127 millioen à 3%. Werd deze lening niet voltekend, dan zou een heffing in eens worden toegepast van 35 millioen.

Van Hall oogstte succes: de Kamers namen de wetten aan en de lening werd door de Nederlandse burgers voltekend. Ook de afgetreden Koning had het zijne bijgedragen: hij had verschillende vorderingen, die hij nog op de Staat had, laten vallen en zich bereid verklaard de Nederlandse Staat 10 millioen te lenen. Zijn erfgenamen hebben dit in 1844 uitgevoerd.

Thans kon Van Hall de achterstallige schulden voldoen en staatsstukken met hoge rente converteren. Zo werd de drukkende rentelast verminderd. Het gevaar van een staatsbankroet was afgewend. Toen

daarop de baten uit Indië rijkelijk naar het moederland vloeiden, kon de staatsschuld geleidelijk worden afbetaald en omstreeks 1870 was die tot beneden 1000 millioen gedaald.

5. Een nieuwe Grondwet (1848).

De Liberalen hadden een drietal wensen: 1. Invoering van rechtstreekse verkiezingen; 2. Uitbreiding van de rechten der Volksvertegenwoordiging; 3. Verantwoordelijkheid van de Ministers aan de Staten-Generaal.

Hoe soepel in het algemeen de houding van de nieuwe Koning ook was, hij dacht er niet aan deze wensen in te willigen. Hij wenste geen parlementaire ministeries, zodat hij bij de keus van zijn ministers beperkt zou worden door de meerderheid der Kamers. En toen in 1844 door negen leden van de Tweede Kamer (onder wie Thorbecke) een initiatief-voorstel werd ingediend tot wijziging van de Grondwet, wilde de Koning hiervan niets weten.

Intussen kwam het jaar 1848, dat voor Europa zeer belangrijk werd. In Februari van dat jaar brak in Parijs opnieuw een revolutie uit. De koning, Louis Philippe, werd verjaagd, de republiek uitgeroepen. Eerste president van de nieuwe republiek werd Louis Napoléon, de zoon van wijlen Lodewijk Napoleon, koning van Holland. Doordat ook in andere landen de weg voor revolutie open lag, brak de revolutiekoorts in meer centra uit: Pruisen en Oostenrijk kregen in Maart 1848 opstanden te verwerken met straatgevechten te Berlijn en Wenen.

Toen begreep Koning Willem II, dat het beter zou zijn tijdig het roer te wenden. Zonder medeweten van zijn ministers ontbood hij in Maart 1848 de voorzitter van de Tweede Kamer en deelde hem mee, dat hij bereid was tot een ingrijpende wijziging van de Grondwet in liberale geest.

Enkele dagen later benoemde de Koning een commissie van vijf leden, allen consequente Liberalen, onder voorzitterschap van Thorbecke, om een plan tot herziening van de grondwet op te stellen. Deze commissie ontwierp in korte tijd een grondwet in liberale geest, die in de Kamers werd behandeld. Hoewel de meerderheid daar conservatief was, werd het ontwerp aangenomen, dank zij het initiatief van de Koning. De wijzigingen, die hierdoor in de oude constitutie zijn gekomen, zijn zo belangrijk, dat men kan spreken van *de nieuwe Grondwet* van 1848.

Enkele belangrijke punten:

1. *Ministeriële verantwoordelijkheid* bij de wet bepaald.
   De Koning zal onschendbaar zijn; de ministers zijn voor hun beleid verantwoording schuldig aan de Kamers.

2. De leden der Tweede Kamer ontvangen het recht van *amendement* en van *enquête*.
   Vooral het recht van amendement, het recht om wijzigingen in een wetsontwerp voor te stellen, is belangrijk. Daardoor kan een wet van artikel tot artikel tot stand komen in *overleg* tussen Regering en Volksvertegenwoordiging.
3. De *begroting* van alle uitgaven van het Rijk wordt *jaarlijks* bij de wet vastgesteld.
4. De leden van de *Gemeenteraden*, *Provinciale Staten* en *Tweede Kamer* worden door middel van rechtstreekse verkiezingen door kiesgerechtigde burgers gekozen.
   De leden der *Eerste Kamer* worden door de Provinciale Staten gekozen. Hier bleven dus getrapte verkiezingen gehandhaafd.
5. *Vrijheid van onderwijs.*
   Toch werd de Openbare School nadrukkelijk op de voorgrond gesteld en beschermd door de bepaling: „Het Openbaar onderwijs is een voorwerp van de aanhoudende zorg der Regering; overal in den lande moet voldoende gelegenheid zijn voor het ontvangen van dit onderwijs."
   Deze gang van zaken is van grote betekenis geworden voor de politieke geschiedenis van ons volk.
6. Recht van vereniging en vergadering.
7. Regeling van de meeste regeringszaken niet als vroeger bij Koninklijk Besluit, maar bij de wet.
8. Het onderscheid tussen steden en plattelandsgemeenten wordt opgeheven.
9. Opheffing van het recht der Regering, om kennis te nemen van de inrichting der Kerk en van de daarin te maken veranderingen.

Het was een grondwet geworden in liberale geest. Gedachten, die toen vrij algemeen in West-Europa werden gehuldigd, waren er in verwezenlijkt. Het was de grief van Groen van Prinsterer, dat ze zich te weinig aansloot bij de wordingsgeschiedenis van ons volk. Groen had ook gewild, dat de erkenning, dat onze vrijheid in de Reformatie is geworteld, in de Grondwet duidelijker uitkwam. Hij wilde een wetgeving in Christelijk-Historische zin.

6. Dood van Willem II (1849).

Nog eenmaal na de grote grondwetsherziening opende Koning Willem II de zitting van de Staten-Generaal. Nog eenmaal zag het volk hem met zijn gevolg rijden door de straten van Den Haag, als een huzaren-generaal. Kort daarop, op 18 Maart 1849, maakte de Staatscourant bekend: „Het heeft den Almachtige behaagd, onzen beminden Koning, Willem den Tweede, tot zich te roepen".

Te Tilburg, waar hij zo graag verbleef, was hij plotseling gestorven. Hij werd opgevolgd door zijn oudste zoon, Willem III.

Jaartallen.

1840—1849	Koning Willem II.
1834	Afscheiding uit de Ned. Hervormde Kerk. Hendrik de Cock.
1844	Financiële moeilijkheden opgelost. Minister Van Hall.
1848	Nieuwe Grondwet.
1849	Koning Willem II sterft te Tilburg.

XI. DE LIBERALEN OP DE LANGE BAAN (1848—1878)

1. Politieke partijen.

Omstreeks het midden der vorige eeuw kende ons land nog geen georganiseerde politieke partijen. Er waren wel partijen, maar ze hadden geen program van beginselen en geen partijbestuur. Wel traden er mannen op, die door hun positie en inzicht gezag verwierven en zo als leiders werden erkend.

In de tijd van de grondwetsherziening van 1848 vielen twee partijen in het bijzonder op: de Liberalen en de Conservatieven.

De *Liberalen* erkenden de grondbeginselen van de Franse revolutie als juist, maar zochten naar een wijze, bedachtzame toepassing daarvan in de practijk. Hun leider was de bekwame *Thorbecke.*

De *Conservatieven* vormden een groep, die meer voelde voor behoud van het bestaande en die elke verandering argwanend bekeek, al drong de voortgang der ideeën natuurlijk wel tot langzaam volgen. Ze vormden een tamelijk bont geheel, waarbij ook sommige orthodoxen zich aansloten. Als leider werd *Mr Floris van Hall* erkend.

De Rooms-Katholieken traden in die tijd nog weinig op de voorgrond. In de practijk sloten ze zich meestal aan bij de Liberalen. (Een duidelijk bewijs, dat hier andere verhoudingen waren dan in België).

De *Antirevolutionairen* waren nog een partij in opkomst. De meesten van hen hadden een weinig duidelijk beeld van hun taak, in de practijk gingen ze niet zelden met de Conservatieven mee. De enige grote figuur onder hen was *Mr Groen van Prinsterer,* die het eigen beginsel helder onderkende en beleed.

2. Johan Rudolph Thorbecke.

Johan Rudolph Thorbecke werd in 1798, dus in de revolutietijd, te Zwolle geboren. Hij studeerde aan het Atheneüm te Amsterdam, de

latere stedelijke Universiteit. Onder leiding van Prof. Van Lennep, (vader van de bekende romanschrijver) studeerde hij Romeinse literatuur, de z.g.n. klassieken, en Romeinse Geschiedenis. Deze studie heeft bij Thorbecke de grondslag gelegd voor de staatsmansloopbaan, die hij later heeft gehad. Opmerkelijk is, dat in allerlei onderdelen van zijn ontwerpgrondwet van 1848 erkenning van historische waarden is terug te vinden.

Thorbecke heeft in een belangrijke tijd geleefd. In zijn Belgische tijd zag hij van nabij de reactie der Belgen tegen het persoonlijk bewind

JOHAN RUDOLPH THORBECKE

van Koning Willem I. De onderwijsdwang, die de Koning aan de Belgen oplegde, achtte hij onjuist. Hij erkende het recht der ouders ook in de schoolopvoeding. Ook dit element vinden we terug in zijn grondwet van 1848, in het artikel over de vrijheid van onderwijs.

Tijdens de Belgische opstand kreeg hij een professoraat aan de universiteit van Leiden. Van 1840 af trad hij op in het politieke leven. Weldra werd hij op het politieke erf een gevreesd tegenstander. Hij was een staatsman, die veel vereerders en volgelingen had, maar die zelden een man kon vinden of verdragen, die naast hem een plaats met veel verantwoordelijkheid kreeg. Hij bleef ook als minister „de professor".

Het was niet gemakkelijk met hem samen te werken: hij had een

echte heersersnatuur. Velen zagen er tegen op met hem in zee te gaan. Hieruit is dus te verklaren, dat hij bij de vorming van zijn ministeries zoveel bedankjes kreeg te incasseren.

Hoewel Thorbecke ook door zijn tijdgenoten als de krachtigste vertegenwoordiger van het Liberalisme werd erkend, hebben een reeks van factoren bewerkt, dat hij in de gewichtige kwarteeuw na 1848 slechts weinig jaren het ministersambt bekleedde.

En in aansluiting aan dit feit: hoewel de Liberale partij de sterkste en meest vooruitstrevende van die tijd was, is haar invloed telkens gestuit en doorbroken.

Toch hebben, ondanks deze factoren, de ideeën van Thorbecke wel verstrekkende invloed uitgeoefend. Ook door zijn oppositie drong en dreef hij zijn tegenstanders dikwijls in de door hem gewilde richting.

Driemaal is Thorbecke minister geweest, eenmaal was hij kabinetsformateur, doch nam zelf geen zitting.

De eerste zittingsperiode, van 1849—1853, en de tweede, van 1862 tot 1866, zijn op wetgevend gebied vruchtbaar geweest. Toen hij in 1871, tijdens de Frans-Duitse oorlog, opnieuw optrad, ondervond hij weinig medewerking.

In 1872 kwam het einde van zijn werkzaam leven.

3. Wetgevende arbeid (1848—1853).

Hoewel Thorbecke de hoofdpersoon bij de grondwetsherziening van 1848 was geweest, werd hij aanvankelijk geen kabinetsformateur. De Koning passeerde „de professor" en gaf de opdracht aan een ander liberaal, Donker Curtius. Dit ministerie bepaalde zich tot het afdoen van allerlei „kleingoed" en trad weldra af.

Toen kwam in 1849 het eerste ministerie Thorbecke aan het bewind. Al heeft Thorbecke in de vierjarige zittingsperiode grote werkkracht ontwikkeld, toch is hij tekort geschoten.

Zijn *Gemeentewet*, waarbij hij aan de Nederlandse gemeenten een vrij grote mate van zelfstandigheid gaf en waarin hij aansloot bij Nederlandse historie en volksaard, heeft reeds meer dan een eeuw lang uitnemend gewerkt.

Zijn *Provincie-wet* heeft niet geleid tot een gelijksoortige ontwikkeling bij de provinciën als de gemeentewet voor de gemeenten heeft bewerkt.

Zijn *Kieswet* daarentegen werd een typisch staal van liberalistische bewindvoering. Zij hield „de kleine luyden" zorgvuldig buiten alle zeggenschap, bond het kiesrecht aan een vrij hoge aanslag in de belastingen. Door dit z.g.n. *census-kiesrecht* bereikte hij, dat de hogere standen, handelaars, fabrikanten, notarissen, ambtenaars e.d. het kiesrecht

kregen. Het grootste deel van hen was liberaal. In een latere periode leidde dit tot practijken, die dienen moesten om de positie der liberalen nog meer te verzekeren. Er werd dan gezorgd voor een vrij willekeurige indeling der districten. Elk district zond één lid naar de Tweede Kamer. Dreigde een district aan de macht der Liberalen te ontglippen, dan werd het „bijgeknipt", zodat de meerderheid weer safe was.

Zijn *Armenwet* heeft Thorbecke niet in het staatsblad kunnen brengen. Tegen dit ontwerp, dat de armenzorg voor een groot deel aan de Kerk wilde onttrekken en tot staatszaak wilde maken, rezen zo grote bezwaren, dat het aan de eindstemming niet is toegekomen.

Ernstig is Thorbecke tekort geschoten met de *Onderwijswet*. Hoewel in de toegevoegde artikelen van zijn eigen grondwet stond, dat het ontwerp in de zitting 1849/1850 moest worden ingediend, was dit in 1853 nog niet gebeurd. Thorbecke heeft het niet geriskeerd, want hij voorzag, dat de liberale meerderheid op dit punt niet eensgezind zou zijn en dat hij op het Roomse hulpcorps niet kon rekenen. Groen van Prinsterer drong herhaaldelijk aan op indiening van een ontwerp; hij vond het, en terecht, een dringende kwestie, maar Thorbecke deed het niet.

4. De Aprilbeweging (1853).

Sedert de invoering van de nieuwe grondwet hadden de Kerken geen goedkeuring meer nodig voor verandering van inrichting. Van dit recht maakte de Roomse Kerk gebruik. In 1853 vaardigde de Paus n.l. een besluit uit, waarbij ons land werd ingedeeld in vier bisdommen: Haarlem, Den Bosch, Breda en Roermond en één aartsbisdom, n.l. Utrecht.

Dit verwekte grote opschudding in ons land, die nog vermeerderde, toen de Paus in de stukken sprak van de Hervorming als „zaad door een vijandig mens gestrooid", en verder gewaagde van „de dwaalleer van Calvijn".

In kerken en op vergaderingen werd tegen dit alles hevig geprotesteerd. Er heerste spanning onder het Protestantse volksdeel, en toch was deze beweging onjuist, omdat ze zich keerde tegen de *vrijheid*. De Conservatieven bliezen het vuur wakker aan, in de hoop, dat er een situatie zou ontstaan, die het ministerie Thorbecke ten val zou brengen. Dit is inderdaad gebeurd.

Er circuleerde een petitionnement, waarin men Koning Willem III smeekte, de benoeming van bisschoppen te verhinderen. Thorbecke maakte de Koning duidelijk, dat hij hierop niet kon ingaan, omdat hij door de Grondwet was gebonden. Voortvarend als hij was, gaf hij ongevraagd aan de Koning advies hoe hij moest antwoorden. Ongetwijfeld heeft dit Zijne Majesteit geprikkeld.

Bij een bezoek aan Amsterdam werd het petitionnement hem met een hartstochtelijke rede aangeboden. Toen hield de Koning zich niet aan het advies van Thorbecke, maar sprak: „Deze dag heeft de band tussen het Huis van Oranje en het Vaderland nog hechter gesnoerd".

Dit antwoord was vaag en Thorbecke vroeg van de Koning een rondborstige verklaring, dat hij het met de ministers eens was, anders zouden de heren hun ontslag indienen. Het antwoord van de Koning was laconiek: dat de Koning besloten had van ministerie te veranderen.

Zo kwam Thorbecke's eerste ministerie ten val. De Conservatieven juichten, want de Koning droeg hun leider Van Hall op, een nieuw kabinet te vormen. Dit diende weldra een wet op de Kerkgenootschappen in, waarin enkele uiterlijke zaken werden geregeld, maar die de rechten van Rome onaangetast liet, en weldra was de hele beroering van de Aprilbeweging vergeten.

Van Hall deed verder als handig practicus verschillende zaken af, die Thorbecke's ministerie onafgedaan had laten liggen: de wet op het armwezen; op vereniging en vergadering; op ministeriële verantwoordelijkheid. Het waren ontwerpen, waartegen Thorbecke zich als lid der Kamer heftig verzette. Tevergeefs, de Liberaal zag grimmig zich de buit ontglippen, die de Conservatief handig binnenhaalde.

5. De Onderwijswet van 1857.

In 1856 kwam het ministerie Van Hall met een ontwerp-onderwijswet, waartegen in het gehele land felle oppositie rees. Hoofdfiguur bij die oppositie was Groen van Prinsterer, zodat in het land algemeen verwacht werd, dat de Koning hem de vorming van een nieuw kabinet zou opdragen, om de schoolkwestie op te lossen. Dit is niet gebeurd. De Koning belastte Mr van der Brugghen er mee.

Van der Brugghen was een vriend van Groen en hij stond bekend als een voorstander van het Christelijk onderwijs. De vrienden van dit onderwijs waren dan ook vol hoop, dat hun recht zou gedaan worden. Bitter is de teleurstelling geweest: Van der Brugghen heeft een wet gebracht, die de absolute neutraliteit voor de Openbare School bracht. Bij Groen was de smart hierover zo groot, dat hij ontslag nam als lid der Kamer.

In het ontwerp was aanvankelijk nog een mogelijkheid open gelaten om aan Christelijke scholen een subsidie te verlenen, de Kamer heeft dit verworpen.

In hoofdzaak heeft Van der Brugghen door zijn wet bewerkt, wat de liberalen in die tijd wensten: het openbaar neutraal onderwijs door de staat beschermd en bevorderd. Het Christelijk onderwijs kreeg geen kans zich te ontplooien. Tegen zijn bedoeling heeft Van der Brugghen dus verder gewerkt in de liberale lijn.

6. Koloniaal Beleid.

Landrente.

Toen in 1811 Java in Engelse macht geraakte, werd de Engelsman Raffles tot Gouverneur-Generaal benoemd. Hij voerde een nieuw belastingstelsel in, de landrente (rent = huur).

Raffles beschouwde n.l. het Gouvernement als eigenaar van de grond, daarom liet hij de inlander pacht betalen, in waarde gelijk staande met $^2/_5$ van de opbrengst van de bodem. De oude verplichte leveringen en herendiensten schafte hij af.

Cultuurstelsel (1830).

Toen Nederland na 1813 zijn koloniën terugkreeg, werd de landrente aanvankelijk gehandhaafd. De nood van de schatkist deed Koning Willem I echter kiezen voor een ander stelsel, ontworpen door G. G. van den Bosch. Het staat bekend als het *Cultuurstelsel* en werd in 1830 van kracht.

Het bepaalde, dat de inlander $^1/_5$ van zijn grond beschikbaar moest stellen voor de verbouw van gewassen voor de Europese markt. Indien de waarde daarvan groter was dan de vroegere landrente, kreeg de inlander het verschil uitbetaald.

De theorie was goed, maar in de practijk werd het een afpersingstelsel, waaraan de inlandse hoofden dapper meededen, omdat ze hoge premies kregen. In ruim 40 jaar heeft het Cultuurstelsel rond 800 millioen voor de Nederlandse schatkist opgeleverd. Dit beleid is berucht geworden als „de batig-slot-politiek".

In 1870 is het Cultuurstelsel afgeschaft.

Comptabiliteitswet (1864).

De Comptabiliteitswet bepaalde, dat de Indische begroting jaarlijks bij de wet moest worden vastgesteld. Het tweede ministerie Thorbecke heeft in 1864 deze wet in 't staatsblad gebracht.

Van die tijd af was er dus toezicht en medezeggenschap van de Staten-Generaal bij het Indisch financiëel beleid mogelijk.

Vurige strijders voor de rechten van de inlanders zijn geweest: Ds Van Hoëvell, oud-predikant bij de kerk van Batavia; Eduard Douwes Dekker, die onder de schuilnaam Multatuli zijn „Max Havelaar" schreef, een vlammend protest tegen de onderdrukking van de inlander; Mr L. W. C. Keuchenius, die hoge posten in Indië had bekleed, een van Groens vrienden. Ondanks zwakke gezondheid werkte hij onvermoeid in het belang van de Indische bevolking en schaamde zich daarbij zijn overtuiging niet, dat het Evangelie de onmisbare voorwaarde is voor haar ware welzijn.

7. Verkeersproblemen.

Spoorwegen.

De grootste uitbreiding van ons spoorwegnet is te danken aan het initiatief van de oude Mr Van Hall, die in 1860 voor de derde maal minister werd. Ze werd mogelijk gemaakt door de schatten, die het Indische Cultuurstelsel naar Nederland deed vloeien.

Bij de aanleg van het „Noorder-" en het „Zuidernet" werd het systeem toegepast, door Thorbecke steeds bepleit: *aanleg* door de Staat, maar *exploitatie* door een Maatschappij. De Staat immers kon door onteigeningswetten beschikken over de nodige gronden, en uit de welgevulde schatkist de middelen verschaffen, die lijnen, bruggen, gebouwen en materiëel kostten, maar het werd funest geacht ze door de Staat te doen beheren. Vandaar de verpachting aan verschillende maatschappijen, waarvan de „Maatschappij tot exploitatie van Staatsspoorwegen" de bekendste is.

De exploitatie kon in vele jaren niet uit. Dit werd beter, toen de industrie van Twente tot ontwikkeling kwam en de handel onzer havensteden begon te bloeien.

Waterwegen.

Thorbecke heeft de samenhang van die factoren gezien en daarom onvermoeid geijverd voor de aanleg van de *Rotterdamse Waterweg* en het *Amsterdamse Noordzeekanaal*. Tijdens zijn tweede ministerie (1862—1866) kwamen de hiervoor nodige wetten tot stand.

Van groot belang voor het verkeer zijn de altijd voortgaande baggerwerken in kanalen, rivieren en bij havenmonden geweest. Waterwegen en ijzeren wegen werkten samen om het verkeer tot nieuwe hoogte op te voeren.

En de tijd was gunstig!

> *Zoals in de Middeleeuwen de Oosterse handelsweg van de Middellandse Zee naar de Rijnmonden liep, zo ging door Suezkanaal en Alpentunnels, langs handelswegen uit Rusland en Scandinavië een nieuwe stroom naar de lage landen bij de Rijnmonden. En de Noordzee was niet meer een randzee van Europa, maar een uitmonding naar de Oceaan!*

8. Wetten op Middelbaar, Hoger en Lager Onderwijs.

Opvoering van het peil der volksontwikkeling was het wachtwoord voor Liberalen en Conservatieven. Het bleek in 1862 bij de wet op het Middelbaar Onderwijs van Thorbecke, tengevolge waarvan ons land overdekt werd met een net van uitstekend ingerichte neutrale H.B.S. en.

Het bleek in 1876 bij de wet op het Hoger Onderwijs van de conservatief Heemskerk, die nieuwe mogelijkheden voor Gymnasia en Universiteiten opende. Het werd o.a. mogelijk bijzondere Universiteiten te stichten, en 4 jaar later, in 1880, werd te Amsterdam de *Vrije Universiteit* geopend.

In 1923 volgden de Roomsen het voorbeeld van de Calvinisten en stichtten een R.K. Universiteit te Nijmegen.

Hoe goed dit op zichzelf ook mag zijn, bij de Liberalen vloeide het voort uit verering van het Rationalisme. In het wezen der zaak erkent de Rationalist niet Gods souvereiniteit, daarom erkent hij ook geen zonde. Wel spreekt hij van onvolkomenheden, die voor hem een gevolg zijn van gebrekkig inzicht: breng de mens maar kennis bij en hij gaat zijn onvolkomenheden bestrijden. Kennis is de weg tot deugd. „Bouw scholen en ge kunt de gevangenissen sluiten". (Prof. Opzoomer)

In 1877 was de uitslag der verkiezingen zeer gunstig voor de Liberalen: ze kregen de volstrekte meerderheid in de Kamer, hoewel ze in het land volstrekt geen meerderheid hadden. Kabinetsformateur werd toen de bekwame Kappeyne van de Coppello. Hij diende een nieuwe wet op het L.O. in, om het onderwijs te verbeteren. Die verbeteringen betroffen in hoofdzaak drie punten:

1. Voorschriften voor betere bouw en inrichting der schoollokalen;
2. Kwekelingen mochten niet langer meetellen als leerkrachten;
3. Daar verbouwingen en aanstelling van bevoegde onderwijzers de uitgaven met $^{3}/_{7}$ zouden doen stijgen, zou het Rijk voortaan 30% der totale kosten aan de gemeenten vergoeden.

De eis omtrent bouw en inrichting en het verbod voor kwekelingen zou ook gelden voor de Bijzondere Scholen, maar voor deze stichtingen werd geen cent subsidie uitgetrokken.

Grote ontsteltenis ontstond hierover in het kamp der voorstanders van het Bijzonder Onderwijs. Ze gingen reeds gebukt onder een meer dan dubbele last, want evenals andere staatsburgers moesten ze via het belastingbiljet bijdragen in de kosten van het Openbaar Onderwijs, en ze moesten zorgen voor de volle kosten van hun eigen scholen.

Die werden meestal uit schrale beurs gebouwd; in de toekomst zou stichting bijna niet meer mogelijk zijn.

De Bijzondere scholen behielpen zich dikwijls met kwekelingen, om op die wijze de onkosten te verlagen. Zo werd aan de Chr. Scholen van Friesland les gegeven door 74 hoofdonderwijzers, 38 hulponderwijzers en 72 kwekelingen. Die laatste, goedkope leerkrachten moesten dus alle worden vervangen door bevoegde onderwijzers.

In de Christelijke pers, op vergaderingen en in de Kamer verzette men zich hevig tegen dit wetsontwerp, dat de Chr. Scholen met onder-

gang bedreigde. Kappeyne wees alle protesten af met een grievend woord en de wet werd aangenomen.

Het was geen nationale wet, doch de wet van een partij, die een waarlijk grote leider miste.

9. Waarin het Liberalisme faalt en slaagt.

In 1878 scheen het Liberalisme op het toppunt van zijn macht te staan, maar reeds het volgend jaar bleek de onderlinge verdeeldheid der liberalen zo groot te zijn, dat het kabinet Kappeyne moest aftreden, terwijl een nieuw liberaal ministerie niet mogelijk bleek. Er kwam een zakenkabinet.

Op de lange baan hebben de Liberalen als *politieke partij* gefaald, ook als zij de meerderheid hadden. Eigenlijk waren ze nog het krachtigst geweest, wanneer ze in oppositie waren. Dè grote fout was, dat hun politiek niet werkelijk nationaal was.

Maar al kwamen de Liberalen niet tot een sterke, vruchtbare *politiek*, dit betekent niet, dat ze op ander gebied niet een imponerende macht hebben opgebouwd. Op maatschappelijk en economisch terrein hebben ze een grote macht ontplooid. De Rijksuniversiteiten, de rechterlijke macht, de burgemeesters, de notarissen, de advocaten, de kooplieden en industriëlen, de grote dagbladen en tijdschriften, het was alles bijna uitsluitend liberaal. En deze macht bleef sterk, ook toen de liberale politiek al lang de nederlaag had geleden, zelfs tot in onze tijd.

Jaartallen.

1849—1853	Eerste ministerie Thorbecke. Gemeentewet, Provinciewet, Kieswet, Armenwet.
1853	Aprilbeweging. Thorbecke valt.
1857	Onderwijswet Van der Brugghen.
1862—1866	Tweede ministerie Thorbecke.
	Wetten voor aanleg van Nieuwe Waterweg en Noordzeekanaal.
1876	Wet op het Hoger Onderwijs.
1878	Schoolwet Kappeyne.

XII. DE KLEINE LUYDEN

1. „De kleine Luyden".

Deze benaming is een citaat: het is de naam, waarmee Oranje het verdrukte volk der Nederlanden aanduidde, dat zich samengroepte rondom zijn herder in de benauwdheid der Spaanse tirannie. Dit een-

voudige volk was geestelijk groot: het ontworstelde zich aan de macht van Rome en Spanje, het luisterde naar de klank van Gods Woord en het hunkerde naar geestelijke vrijheid.

De voortzetting van die volksstroming vinden we in de negentiende eeuw. Dan wordt het onderdrukt door een oppermachtig Liberalisme, dat het geen godsdienstvrijheid gunt, dat aan zijn kinderen het levensbrood wil onthouden door ze een z.g.n. neutraliteit in het onderwijs op te dringen. Politiek wordt het onmondig gehouden: het krijgt geen kiesrecht. Sociaal is het onverzorgd: wanneer werkloosheid dreigt, grijnst de armoede het aan en lijden de kinderen honger.

Maar ze dulden en ze dragen; ze laten zich niet inpalmen door fraaie drogredenen van vrijzinnige voorlichters. Ze zien in eenvoud het heldere licht van Gods Woord. Dat Woord is hun lief en daarom willen ze het onvervalst horen prediken in hun kerken en willen ze het op de scholen onderwezen hebben aan hun kinderen. Het is in hun armoede de enige schat, die ze aan hun kinderen kunnen meegeven.

Aan deze „kleine Luyden" voelde Groen van Prinsterer zich geestelijk verwant. En zij werden begrepen door mannen als Elout van Soeterwoude, Ds Heldring, Dr Pierson en Dr Kuyper.

2. Guillaume Groen van Prinsterer.

In 1801 werd hij te Voorburg geboren. Hij stamde uit een oud Neder-

GUILLAUME GROEN VAN PRINSTERER

lands geslacht. Zijn Franse voornaam, Guillaume, kreeg hij, doordat hij in de Waalse Kerk werd gedoopt.

Bij het opgroeien bleek hij een zeer begaafde jongen te zijn, die reeds op 16 jarige leeftijd naar de universiteit van Leiden kon gaan. Hier sloot hij vriendschap met de zonen van Van Hogendorp, Elout van Soeterwoude en .... met Thorbecke. Ook maakte hij kennis met Bilderdijk, wiens lessen in Geschiedenis hij volgde.

Als jongeman van nog maar 22 jaar behaalde hij op één dag twee doctoraten: het ene uur promoveerde hij in de Rechten en het volgende uur in de Letteren en verbaasde ieder door zijn „weergaloze bedrevenheid in het spreken van zuiver Latijn".

Dank zij de relaties van zijn vader kreeg hij enige jaren later een benoeming tot particulier secretaris van Koning Willem I. Hij moest nu beurtelings in Den Haag en in Brussel werken. Te Brussel kwam hij in aanraking met Ds. Merle d'Aubigné, een man van het Réveil. Door hem kwam Groen tot wezenlijke belangstelling voor de godsdienst.

Ook op andere wijze werd het verblijf te Brussel van betekenis: hij zag, hoe het beginsel der Belgische Liberalen leidde tot revolutie. Hij begreep nu, dat Bilderdijk gelijk had en in zijn hart werd hij antirevolutionair.

Het jaar 1833 bracht voor Groen een belangrijk keerpunt. Wegens zwakke gezondheid moest hij ontslag vragen als secretaris. Willem I benoemde hem daarop tot directeur van het koninklijk huisarchief.

Van nu af lag de hele correspondentie der Oranjevorsten en vorstinnen voor hem open. Nu eerst leerde Groen onze Vaderlandse Geschiedenis goed begrijpen en hij schreef daarover een handboek, dat beroemd is geworden.

Steeds meer leerde hij daardoor het Calvinisme kennen en liefhebben. Hij werd een strijder tegen de geest der eeuw, tegen het Liberalisme, en kwam diametraal te staan tegenover zijn vroegere vriend Thorbecke.

Het dwangsysteem, waarmee het Liberalisme andersdenkenden vervolgde, het recht der voorstanders van Christelijk Onderwijs beknotte, en het kiesrecht aan de kleine luyden onthield, begon hem hoe langer hoe meer tegen te staan. Van 1837 af werd hij de voorvechter der verdrukten, maar de strijd was zwaar, omdat er zo weinigen waren, op wier hulp hij vast kon rekenen: de Antirevolutionairen waren een te weinig geschoolde groep, velen stelden Groen teleur, wanneer het op daden aankwam. „Een veldheer zonder leger" is hij genoemd.

Het grote levensdoel van Groen was, het Evangelie te maken tot een leidende kracht in ons volksleven. Zijn levensdevies werd: „Tegen de Revolutie het Evangelie". Daarom voelde hij zich één met die schare van „kleine Luyden", die het geloof der vaderen hadden bewaard, maar

die door gebrek aan ontwikkeling of maatschappelijke welstand geen invloed konden uitoefenen. Op aangrijpende wijze komt dit uit in een vliegend blaadje, waarmee hij zich niet alleen richt tot de kiezers, maar ook tot „*het volk achter de kiezers*". Op dat volk beriep hij zich, niet als staatsman, maar als Evangeliebelijder.

In 1860 werkte Groen mee aan de oprichting van de „Vereniging voor Christelijk Nationaal Schoolonderwijs".

Tijdens het tweede ministerie Thorbecke werd Groen opnieuw lid van de Tweede Kamer. Hij hoopte vurig daar werkzaam te kunnen zijn ten bate van het Christelijk Onderwijs, maar werd bitter teleurgesteld: hoewel Thorbecke in zijn grondwet vrijheid van onderwijs had geproclameerd, kwam hij Groen in geen enkel opzicht tegemoet. Ontmoedigd nam Groen ontslag, zijn parlementaire rol was ten einde.

De laatste levensjaren vormen een tijd met vele en pijnlijke teleurstellingen. In Mei 1876 legde de moede worstelaar het hoofd voorgoed ter ruste. In zijn Bijbel schreef hij onder de woorden „en God zal alle tranen van hun ogen afwissen" met stervende vingers: „Amen, Jezus Christus, ja amen".

3. Strijd om de Chr. School.

Autorisatie.

Voor 1848 kende de grondwet geen vrijheid van onderwijs. Het stichten van Chr. Scholen was niet verboden, maar voor elke school moest de betreffende Gemeenteraad *autorisatie* (letterl. *machtiging*) dus verlof tot stichting verlenen.

Vrij geregeld werd dit door liberale gemeenteraden geweigerd. Wel stond dan beroep op Gedeputeerde Staten en zelfs op de Kroon open, maar wat dit betekende ondervonden Groen en de zijnen, toen ze probeerden een Chr. School in Den Haag te stichten. In 1843 vroegen ze autorisatie; ze kregen een weigering en gingen in hoger beroep; in 1848 hadden ze, ondanks herhaald verzoek nog geen antwoord!

Facultatieve splitsing.

Groen pleitte voor gelijk recht voor alle staatsburgers van Nederland, van welke godsdienstige gezindte ze ook mochten zijn. Daarom was hij voor *facultatieve splitsing* der Openbare school. Hij bedoelde daarmee, dat Roomse ouders voor hun kinderen een Roomse staatsschool konden krijgen, Protestanten een Protestantse, Israëlieten een Israëlietische staatsschool. De Staat zou dus het onderwijs bekostigen, de ouders evenwel de geest van het onderwijs bepalen.

De Neutrale School.

De wet van 1857 bracht de *absolute neutraliteit* voor de Openbare School. Groens ideaal was dus in rook vervlogen en het heeft hem diep gegriefd, dat dit werd bewerkt door een van zijn vrienden, Mr van der Brugghen, op wiens medewerking hij meende te kunnen rekenen. De vriendschap tussen deze twee was voorgoed verbroken.

De neutraliteit van het Openbaar Onderwijs werd al meer bittere ernst. De Roomsen eisten verwijdering van de Bijbel en ze kregen hun zin. De Joden eisten zwijgplicht over het werk van Jezus en de betekenis der Christelijke feesten, en zelfs een invloedrijk man als de Groninger hoogleraar Hofstede de Groot moest daarvoor zwichten.

„De Bijzondere School regel".

Toen heeft Groen zijn oude ideaal van facultatieve splitsing, waarmee hij voorstander van de Openbare School was, laten varen. Hij werd verdediger van het parool: „de Bijzondere School regel, de Openbare aanvulling".

Allerminst kon hij accepteren, dat de neutrale Openbare School door de Staat werd bevoorrecht. Daarom eiste hij, dat de Openbare School niet kosteloos zou zijn, maar dat er schoolgeld werd geheven, „want", schreef hij, „door de kosteloosheid van de Openbare School zoekt men de Bijzondere te doden".

En nog minder kon Groen dulden, dat de Openbare School onder valse vlag voer. In de schoolwet van 1857 stond in art. 23: „het schoolonderwijs wordt dienstbaar gemaakt aan de opleiding tot alle Christelijke en maatschappelijke deugden". Groen eiste, dat het woord „Christelijke" zou worden geschrapt, omdat het volgens hem onoprecht was, „want de wet had juist het weren van alle positieve Christelijke waarheid ten doel".

Over deze eis ontbrandde in 1869 een hevige strijd in de vereniging voor Chr. Nat. Schoolonderwijs, waarin o.a. Beets zich heftig keerde tegen Groen.

4. Organisatie.

Groen heeft geen georganiseerde partij gekend. Wel waren er hier en daar kiesverenigingen, maar ze stonden niet met elkaar in contact. Groen wendde zich bij belangrijke gelegenheden met een „vliegend blaadje" tot de kiezers. Zo ook bij de verkiezingen van 1871. Daarin maakte hij bekend, dat hij de band doorsneed met verschillende „vrienden" in de Kamer, die wel in naam, maar niet in wezen Antirevolutionair waren. Slechts drie candidaten zouden door hem worden erkend en aanbevolen, n.l. Keuchenius, Van Otterloo en Kuyper. Van deze

drie werd echter niemand tot lid der Kamer gekozen; wel van de z.g.n. Antirevolutionairen, die er kwamen met steun der Conservatieven.

Het was een sombere tijd voor Groen. Maar grote steun kreeg hij in die periode van Dr A. Kuyper, die in 1872 het initiatief nam voor oprichting van een dagblad. „De Standaard". Nu kon men zich dag aan dag richten tot de verstrooide „kleine luyden", en Dr Kuyper ontpopte zich als een uitnemend journalist. Hij verstond de kunst, die Groen miste: moeilijke problemen op heldere wijze voor eenvoudige mensen uiteen te zetten.

Zes jaar later, in 1878, werd de „*Antirevolutionaire of Christelijk Historische Partij*" opgericht, de eerste georganiseerde partij in het land. Ze kreeg een democratische inrichting, met een eigen program en bestuur, onder leiding van Dr Kuyper. Op geregelde tijden kwamen afgevaardigden van alle kiesverenigingen uit het land samen tot het houden van een Deputatenvergadering.

5. Volkspetitionnement (1878).

De schoolwet Kappeyne heeft de kleine luyden als een zweepslag getroffen. Tegen deze overmacht stonden ze schijnbaar machteloos.

Toen was het, dat op de vergadering van Chr. Nationaal Schoolonderwijs te Utrecht besloten werd, het laatste wapen dat de Grondwet voor een verdrukte minderheid in het tuighuis heeft gelegd, *het recht van petitie*, te voorschijn te halen.

Omdat de behandeling der schoolwet vrij veel tijd heeft geëist, hebben de organisatoren van het petitionnement drie maanden tijd gehad om alles voor te bereiden. In vele plaatsen van Nederland waar voorstanders van het Christelijk Onderwijs woonden, werden locale comité's opgericht.

Een comité van vijf leden was benoemd voor de leiding. Dit stelde een petitionnement op, waarin de ondertekenaars de Koning vroegen om een School met de Bijbel; daarom smeekte men de Koning het ontwerp Kappeyne niet te tekenen.

Ondanks een stroom van verdachtmakingen en verwijten in de Liberale pers, gingen de comité's rustig voort; ze lichtten door brochures, strooibiljetten en bezoeken de belanghebbenden in. En toen op 18 Juli door aanneming der wet de gevreesde slag viel, kwamen de stromen der ondertekenaars naar de lokalen waar de lijsten lagen. Niet minder dan 305000 handtekeningen werden geplaatst. De zaak van het Chr. Onderwijs bleek volkszaak te zijn.

De lijsten werden, in delen gebonden, op Zaterdag 24 Augustus door een Comité van 25 vertegenwoordigers aan Koning Willem III aangeboden. De oude Elout van Soeterwoude hield een aangrijpende

rede, en de zeer welwillende beantwoording door de Koning gaf moed.

Er volgden 14 dagen van grote spanning. Toen ging op 17 Augustus de tijding door het land, dat de Koning de wet had ondertekend. Kappeyne had overwonnen. Maar juist deze slag is voor de kleine luyden en hun leiders aanleiding geworden tot een krachtsontwikkeling, die onze volkskracht heeft vernieuwd.

Onder leiding van De Savornin Lohman werd in Januari 1879 (op de gedenkdag van de Unie van Utrecht) een nieuwe Unie gesticht de „*Unie een School met de Bijbel*", die jaar op jaar de Unie-collecte voor de Chr. Scholen organiseert. Een actie, waardoor reeds vele millioenen zijn bijeengebracht. De kleine luyden leerden hun krachten organiseren en daardoor ontplooien. En niettegenstaande de druk groeide het aantal Chr. Scholen, dank zij de grote offers, gestadig aan.

Toen op de dag der aanbieding van het Volkspetitionnement Lohman en Kuyper samen wandelden in het park van het Loo, en over de vooruitzichten spraken, gevoelde Lohman zich terneergeslagen.

Plotseling bleef Dr Kuyper staan en zei tot Lohman: „Nog tien jaar, dan zijt gij minister". Het lijkt als een profetie, maar het was als het inzicht van een bekwaam schaker, die weet, hoe de stukken op het schaakbord staan: in 1888 werd Lohman minister in het eerste rechtse ministerie.

6. Het verzet der kleine luyden bekroond (1888).

De bekwame conservatieve leider Heemskerk vormde in 1883 voor de derde maal een ministerie. In 1887 kwam dit ministerie met een grondwetsherziening gereed.

Drie belangrijke zaken kwamen daarbij ter sprake.

Het eerste vraagpunt, dat opgelost werd, was de regeling der troonopvolging. De bepalingen omtrent de erfopvolging werden in de grondwet verduidelijkt. De mogelijkheid, dat een verre, buitenlandse bloedverwant opvolger kon worden, verviel.

De oude grondwet bepaalde, dat wijziging niet mogelijk was tijdens een regentschap. Omdat de erfgename van de kroon, Prinses Wilhelmina, eerst in 1898 meerderjarig zou worden, zou bij eventueel overlijden van de Koning grondwetsherziening vele jaren lang niet mogelijk zijn.

In de laatste jaren was het in het paleis Noordeinde steeds eenzamer geworden: in 1877 was koningin Sophia overleden, in 1879 kroonprins Willem, in 1884 Alexander, de laatste zoon van de Koning.

De Koning was intussen hertrouwd met Prinses Emma van Waldeck Pyrmont. Uit dit huwelijk werd in 1880 Prinses Wilhelmina geboren.

De tweede belangrijke wijziging betrof verruiming van het kiesrecht: het kiesrecht werd van de census losgemaakt. Krachtens additionele artikelen van de Grondwet steeg het aantal kiezers voorlopig reeds van 100.000 op 350.000. Bij de verkiezingen, die daarop moesten worden gehouden, bleek de diep ingrijpende betekenis dezer verandering: het

KONING WILLEM III

liberale front werd doorbroken, Antirevolutionairen en Roomsen behaalden samen de meerderheid.

De derde belangrijke kwestie betrof de mogelijkheid, om aan Bijzondere Scholen subsidie te verlenen. Kappeyne had steeds volgehouden, dat de grondwet dit niet toeliet. Doch thans verklaarde een deel der Liberalen, waarbij minister Heemskerk zich aansloot, dat op grond van de oude grondwet wel terdege toekenning van subsidie mogelijk was, zodat op dit punt geen verandering behoefde te worden gemaakt.

Toen bij de verkiezingen de Kamer „om" was gegaan, droeg Koning Willem III de vorming van een ministerie op aan baron Mackay. Zo kwam het eerste Christelijk ministerie, waarin naast Mackay eerst Keuchenius en daarna Lohman zitting had: het verzet der kleine luyden was bekroond!

Het voornaamste werk van dit kabinet is de schoolwet Mackay geweest. Voortaan ontvingen Bijzondere Scholen een kleine bijdrage uit de staatskas. Meer dan een pover begin was het niet, maar belangrijk was, dat het *recht* op subsidie hiermee was erkend.

Een andere belangrijke wet was de *arbeidswet*, die de kinderarbeid in fabrieken geheel verbood, de vrouwenarbeid beperkte en arbeidsinspecties instelde. Het was voor het eerst, dat een ministerie met een *sociale* wet kwam. In 1873 had het kamerlid Van Houten krachtens het recht van initiatief een wetje op de kinderarbeid gebracht.

Jaartallen.

1837—1876	Optreden van Groen van Prinsterer.
1878	Volkspetitionnement.
1887	Grondwetsherziening; Troonopvolging; Kiesrecht; Subsidie-mogelijkheid voor het Bijzonder Onderwijs.

XIII. DE VIERDE STAND

1. De bevrijding van de vierde stand.

Zelfs de „Gouden Eeuw" is een tijd geweest, waarin het lot van de arbeiders vaak hard was en waarin grote kringen van ons volk dikwijls leden onder bittere armoede. Niemand begreep, evenmin als elders in Europa, dat het beoefenen van liefdadigheid niet genoeg is.

Het is onrecht, dat een man, die de kost verdienen kan en wil voor zijn gezin, toch maar aangewezen blijft op aalmoezen. Dat kinderen die nog naar school dienen te gaan, lange dagen moeten werken in de fabrieken. Dat er bij ziekte of een ongeluk van de kostwinner een beroep wordt gedaan op „liefdadige landgenoten". In 1880 brandde er een fabriek af te Amsterdam, waardoor een aantal arbeiders werkloos werd. De firma, die eigenares was van de fabriek, plaatste toen een advertentie, waarin giften werden gevraagd van liefdadig Nederland voor haar arbeiders, voor wie thans geen werk meer was.

De liefdadigheid wordt vaak als een speciale Nederlandse deugd geprezen, en inderdaad is er veel gegeven; er zijn weeshuizen en tehuizen voor ouden van dagen gesticht. Maar al deze liefdadigheid tastte het maatschappelijke kwaad niet aan, bevorderde het soms eerder, want er

ontstond op sommige plaatsen een klasse van „beroepsbedeelden", zelfs tot in drie geslachten! Generaal Van den Bosch heeft geprobeerd, door het stichten van Koloniën van Weldadigheid (o.a. Frederiksoord, Willemsoord, Wilhelminaoord) de paupers uit de steden op een betere manier te helpen. Hij wilde ze leren werken en ze tot kleine zelfstandige boeren maken. Maar de resultaten vielen niet mee. Een man uit de stad wordt niet een-twee-drie een boer.

Wanneer omstreeks 1870 veel meer aandacht wordt geschonken aan de positie der arbeiders, worden de misstanden eerst recht openbaar. Het blijkt, dat de lonen over het algemeen laag zijn en in vele gevallen de werktijden overmatig lang, zonder ooit één dag vacantie. Het droevigste was de verschrikkelijke omvang van de kinderarbeid, vooral in de fabrieken, maar ook in de veenderijen en op de steenbakkerijen.

2. Werkliedenverenigingen.

Het socialisme was in het buitenland omstreeks 1850 al actief. Na de Februari-revolutie speelde het een tijdlang een rol in Frankrijk. De Duitser Karl Marx had in zijn geschriften aan het socialisme een leer gegeven. Hij predikte de klassenstrijd, de onverzoenlijke tegenstelling tussen kapitaal en proletariaat. Proletariërs zijn bezitlozen, mensen, die geen ander bezit hebben dan hun „proles", hun kroost. De term is van de Romeinen afkomstig. Volgens Marx kan de klassenstrijd niet uitlopen op een verzoening, maar zal ze al scherper vormen aannemen, tot het proletariaat zich sterk genoeg bevindt om de macht in handen te nemen, en dan kan de socialistische heilstaat worden gevestigd via de dictatuur van het proletariaat.

Dit socialisme, dat in het buitenland hier en daar nogal invloed had, en dat in 1864 onder leiding van Marx de „Eerste Internationale" had gesticht, had in Nederland voor 1880 weinig te betekenen.

De Eerste Internationale is spoedig vervallen. In 1889 *werd een Tweede Internationale gesticht, en in* 1916 *riepen de Communisten de Derde Internationale in het leven.*

De socialisten waren aanvankelijk anti-nationaal: zij hadden geen oog voor de betekenis van „natie" en „vaderland". Zij verwachten alles van de internationale samenwerking en zingen jaarlijks op de eerste Mei: „De Internationale zal morgen heersen over de aard".

In 1871 werd in Nederland het „Algemeen Nederlands Werkliedenverbond" opgericht, dat verbetering van de positie der arbeiders wilde bevorderen, maar nadrukkelijk verklaarde, dat het tegen het socialisme was. De leiding van het Verbond was niet in handen van de arbeiders zelve, maar hoofdzakelijk van enige jonge liberale heren.

Toen dit Werkliedenverbond partij koos voor de Openbare School en zich op die wijze in de schoolstrijd mengde, richtten Christelijke arbeiders, vooral uit Amsterdam, Het Christelijk Werkliedenverbond Patrimonium (= Vaderlijk erfdeel) op. Een van de voormannen was de arbeider Klaas Kater. Patrimonium verwierp het Liberalisme en het Socialisme, het koos voor de Christelijke School en verwachtte alleen wezenlijke verbetering van de maatschappelijke toestanden door middel van de doorwerking van het Evangelie. Vooral aan Patrimonium is het te danken, dat in Amsterdam het eerste Christelijk Sociaal Congres werd gehouden, waar Dr Kuyper zijn bekende openingsrede hield: „De Christus en de Sociale noden".

3. Domela Nieuwenhuis.

Intussen won na 1880 het Socialisme snel terrein door de grote propagandistische kracht van Domela Nieuwenhuis. Aanvankelijk was hij Luthers predikant, maar nadat hij zijn ambt had neergelegd werd hij de felle kampioen voor het Socialisme en een bestrijder van de godsdienst.

De arbeiders, die in het Algemeen Nederlands Werkliedenverbond waren georganiseerd, lieten voor een belangrijk deel hun leiders in de steek, omdat ze zich beter konden vinden in de radicale gedachten van Domela Nieuwenhuis, die een tijdlang, vooral in Amsterdam en in het Noorden van het land, als een profeet werd vereerd. Maar juist omdat deze agitator zich tegen het geloof keerde, kon hij op de Patrimonium-mannen geen vat krijgen en ook de Roomse arbeiders hielden zich op een afstand.

4. Twee wegen.

Na enkele jaren bleek, dat Domela, hoe populair hij ook mocht zijn, niet de leider van de Socialisten kon blijven: hij was meer agitator dan organisator. Maar bovendien kwam er een groot principiëel verschil aan het licht. Een deel van de Socialisten wilde, evenals in België en Duitsland, proberen, zetels in het Parlement te veroveren, om zo *politieke invloed* te oefenen. Hoewel Domela een drietal jaren lid van de Tweede Kamer is geweest voor het district Schoterland, neigde hij er al meer toe, het parlementaire stelsel geheel te verwerpen. En hij wilde, dat de arbeiders zich daarom van alle politieke activiteit zouden onthouden.

Sommige jongere Socialisten volgden hem daarin niet. Zij scheidden zich af van de S.D.B., waarvan Domela de leiding had, en richtten in 1894 de S.D.A.P. op. Deze nieuwe partij ontwikkelde onder leiding van Mr P. J. Troelstra spoedig grote *politieke* activiteit, en de oude voorvechter Domela Nieuwenhuis vereenzaamde meer en meer.

5. De Crisis van 1903.

Nog eenmaal scheen het, dat beide stromingen in één bedding zouden terugkeren. Het was, toen beide groepen elkaar terugvonden bij de stakingen van 1903. Het begon met stakingen in Amsterdam, maar toen het spoorwegpersoneel over het gehele land in staking ging en daardoor het maatschappelijk leven lamlegde, trad het ministerie Kuyper krachtig op.

„Heel het raderwerk staat stil
Als uw machtige arm het wil",

zo juichten de Socialisten, maar Kuyper diende wetten in, die enerzijds beoogden, betere sociale verhoudingen in het spoorwegbedrijf te bevorderen, maar die anderzijds het staken door spoorwegpersoneel strafbaar stelden. De Socialisten en de aanhangers van Domela, die hoe langer hoe meer anarchistisch werden, probeerden door het afkondigen van een algemene staking de macht van de Regering te breken, maar deze algemene staking werd een mislukking en de wetten werden aangenomen. Deze nederlaag leidde tot een volledige breuk tussen de beide socialistische groepen. De rol van Domela was uitgespeeld.

6. Vakverbonden.

Intussen nam het aantal vakverenigingen toe. In organisaties als het Algemeen Nederlands Werkliedenverbond en Patrimonium, zaten werklieden uit alle mogelijke soorten van bedrijven naast elkaar, en ook niet-arbeiders waren lid.

Steeds meer werd gevoeld, dat arbeiders, werkzaam in eenzelfde bedrijfstak, speciale belangen en behoeften hebben: naast een verbond als „Patrimonium" waren afzonderlijke verenigingen nodig. De „vakverenigingen" zijn dus organisaties van werknemers in één bepaalde tak van bedrijven, b.v. de metaalindustrie, de landbouw, de bouwvakken. Deze vakverenigingen werken weer samen in *vakverbonden*. De vakverbonden zijn dus federaties van vakverenigingen.

In 1906 werd het *Nederlands Vakverbond* (het N.V.V.) opgericht, dat nauw samenwerkte met de S.D.A.P.

In 1908 richtte men het *Christelijk Nationaal Vakverbond* (het C.N.V.) op, dat in nauwe relatie stond met Patrimonium.

In 1909 kwam het *R.K. Vakbureau* tot stand. De Roomse vakbeweging richt zich geheel naar twee Encyclieken van de Paus, n.l. *Rerum Novarum* (1891) en *Quadragesimo anno* (1931).

Jaartallen.

1880	Opkomst van het Socialisme in Nederland.
1903	Spoorwegstaking.
1906	Nederlands Vakverbond opgericht.

1908 Christelijk Nationaal Vakverbond opgericht.
1909 R.K. Vakbureau tot stand gebracht.

XIV. TIEN BELANGRIJKE JAREN (1890—1900)

1. De Koningin-Moeder.

Dit is de eretitel geworden van Prinses Emma van Waldeck-Pyrmont. In 1879 werd het huwelijk tussen haar en Koning Willem III gesloten. Met sympathie is het Nederlandse volk de jonge Koningin tegemoetgetreden, en voortdurend is de band tussen Vorstin en volk sterker geworden.

In 1880 werd Prinses Wilhelmina geboren, die na de dood van Prins Alexander in 1884 kroonprinses werd. De oude Koning werd weldra ziekelijk, en alle maatregelen werden genomen om een eventueel regentschap te regelen. In November 1890 aanvaardde Koningin Emma het regentschap voor haar man. Drie dagen later stierf Willem III, en de Regentes trad in functie voor haar dochter, Koningin Wilhelmina.

Met grote nauwgezetheid en met wijsheid heeft de Koningin — Moeder deze taak vervuld. In de achtjarige periode van 1890 — 1898 heeft zij zich daardoor de hoogachting der staatslieden en de liefde van het volk verworven.

Een belangrijk onderdeel van haar taak is geweest de opvoeding van Prinses Wilhelmina. Dank zij ijver en intelligentie groeide de jonge Koningin op tot een vrouw, die straks volkomen voor haar taak was berekend. Op 6 September 1898 werd ze te Amsterdam met grote luister ingehuldigd.

De Koningin-Moeder trok zich terug in het particuliere leven. Het werd een werkzaam leven in dienst van volksgezondheid, philantropie en cultuur. Nederlands eerste sanatorium, Oranje-Nassau's oord, bij Renkum, door haar gesticht, legt daarvan nog altijd getuigenis af.

2. Twee Staatslieden.

Jhr. Mr A. F. de Savornin Lohman en Dr A. Kuyper zijn in deze periode twee staatslieden van groot formaat geweest.

Beiden stonden vooraan in de strijd voor Nederlands eerste georganiseerde politieke partij: de Antirevolutionaire of Christelijk Historische Partij.

Ze waren vertegenwoordigers van verschillende stromingen en daar beiden krachtige persoonlijkheden waren, leidde dit ten slotte tot botsing, zodat in 1894 hun wegen uit elkaar gingen.

Jhr. De Savornin Lohman werd in 1837 te Groningen geboren. Hij was een scherpzinnig man, een bekwaam jurist. In 1880 werd hij benoemd tot Prof. in de Rechtsgeleerdheid aan de pas gestichte Vrije Universiteit.

Vele jaren lang had hij zitting in de Tweede Kamer en was daar een voorvechter voor de vrije school. Daar ontmoette hij Dr Schaepman, de woordvoerder der Rooms-Katholieken.

MR. A. F. DE SAVORNIN LOHMAN

Lohman was een zoon van het Réveil. Hij gevoelde zich op den duur minder thuis in de rijen der stoere Calvinisten, die onder aanvoering van hun leider, Dr Kuyper, met groot élan optrokken. Lohman was meer individualist. De wrijving tussen de beide grote mannen werd voortdurend sterker en in 1894 kwam het tot een breuk, in 1895 gevolgd door Lohmans ontslag als hoogleraar.

Lohman scheidde zich met een driehonderdtal leden der partij af en vormde een *Vrij-Antirevolutionaire Partij*. Al was het verlies in aantal niet groot, toch was de breuk tussen de beide voormannen te betreuren. Later bleek, dat hier een winst tegenover stond. Lohman verzamelde n.l. een groot aantal medestanders om zich heen, Christelijk gezinde

burgers, die zich niet tot de Antirevolutionaire Partij voelden aangetrokken.

In 1908 hebben de Vrij-Antirevolutionairen zich met twee andere Christelijke kiezersgroepen verbonden, n.l. met de Chr. Historische Kiezersbond van Dr De Visser en met de Fries Christelijk-Historischen. Die vereniging kreeg de naam: Christelijk Historische Unie. Pogingen om tussen de A.R. en de C.H., eenheid te bewerken, slaagden tot heden niet, maar toch bleef de diepere eenheid der beginselen.

In 1924 is Jhr De Savornin Lohman overleden.

DR. A. KUYPER

(Uit Rullmann: Abraham Kuyper, een levensschets. Kok, Kampen).

Dr Abraham Kuyper stamde uit een burgergeslacht. Hij was een predikantszoon en werd te Maassluis geboren.

Hij bleek spoedig een jongeman met buitengewone aanleg te zijn; reeds in zijn studiejaren blonk hij uit. Toch is de geestelijke band, waardoor hij zich aan het Calvinisme van onze vrijheidsstrijd verbonden wist, niet gelegd tijdens zijn studietijd, maar in de practijk van zijn werk in de pastorie.

Caricatuur van Dr. Kuyper. Tijdens zijn parlementaire periode brachten de tekenaars van spotprenten bijna iedere week op meer of minder geestige wijze de bedoelingen van Dr. Kuyper, zoals zij die zagen, in beeld. Dr. Kuyper legde daarvan zelf een verzameling aan.

Kuyper werd de voorvechter der achteruitgezette „kleine luyden" en was na Groen de algemeen erkende leider der Antirevolutionairen. Een vurig en geharnast strijder, die niets en niemand ontzag, wanneer het ging om het Calvinistisch beginsel en om de rechten der kleine luyden.

Hij werd een der grootste redenaars van zijn tijd, wiens magistrale redevoeringen boekdelen beslaan. Hij werd, ook door zijn tegenstanders, de beste journalist van zijn tijd genoemd, wiens fonkelende „driestarren" nog boeien. Kuyper nam het initiatief tot het stichten van een Univer-

siteit, waaraan hijzelf twee professoraten bekleedde, en vond daarnaast nog tijd voor het schrijven van reeksen boekwerken op theologisch terrein. Als staatsman heeft hij een belangrijke plaats in ons land ingenomen. Een dagblad, „De Standaard", en een weekblad, „De Heraut", werden regelmatig voor een aanzienlijk deel gevuld door artikelen van zijn hand.

Zijn werkkracht is inderdaad fenomenaal geweest en zijn invloed op allerlei gebied zeer groot. Zelden is iemand door zijn volgelingen zo vereerd en door zijn tegenstanders zo verguisd.

In 1920 overleed hij, en Den Haag was getuige van een waarlijk koninklijke uitvaart.

3. Kiesrecht.

Het ministerie Mackay struikelde in 1891 over het voorstel, de persoonlijke dienstplicht in te voeren en de daarop volgende verkiezingen brachten de Liberalen weer de meerderheid. Tien jaren lang heeft het Liberalisme toen weer het bewind gevoerd en deze laatste kans heeft het inderdaad goed benut.

Het eerste ministerie, Tak-Van Tienhoven, kreeg o.m. als taak, naar aanleiding van de grondwetswijziging met een nieuwe Kieswet te komen. Minister Tak diende een ontwerp in, zó ruim, dat het aantal kiezers daardoor tot 800.000 zou stijgen. Hevig verzetten zich de Conservatieven, maar ook anderen, die de wet technisch slecht vonden, o.a. Lohman. Kuyper was voor aanneming: hij was niet bevreesd voor uitbreiding van het kiesrecht: daardoor zou een groot deel der kleine luyden immers politiek mondig worden!

Het wetsvoorstel werd echter ingetrokken na aanneming van een amendement, dat minister Tak niet wilde en het volgende ministerie, Roëll-Van Houten, moest het kiesrechtvraagstuk oplossen. Van Houten diende een voorstel in, waarin allerlei groepen van kiezers werden gevormd: belasting-, loon-, huur-, spaarbank-, examenkiezers, zodat Kuyper schreef van een „kruideniersgeest". Het ontwerp werd aangenomen en Van Houten verklaarde zelfvoldaan, dat dit „een menselijkerwijs volmaakte wet" was. Het aantal kiezers werd hierdoor op 600.000 gebracht, dus een vierde minder dan bij het ontwerp-Tak.

4. Coalitie.

Onder „coalitie" verstaan we een bond van politieke partijen, die kortere of langere tijd samenwerken om zo mogelijk een regeringsmeerderheid te verkrijgen.

In de 19de eeuw hebben de Roomsen vele jaren geen eigen politiek gevoerd. Ze voegden zich bij de partij, waarvan ze de meeste voordelen

konden verwachten. Aanvankelijk gingen ze met de Conservatieven, in de periode 1848—1871 hoofdzakelijk met de Liberalen samen.

Onder leiding van Dr Schaepman werden ze zich almeer van hun eigen plaats in de politiek bewust, en vooral de achteruitzetting van de vrije Bijzondere School maakte hen afkerig van de Liberalen.

Omstreeks 1880 zaten Lohman en Schaepman in de Tweede Kamer en telkens stonden deze twee schouder aan schouder tegen het Libera-

Dr. H. J. A. M. SCHAEPMAN, 1844—1903

lisme, wanneer het ging over de vrije school en over uitbreiding van het kiesrecht.

Toen is bij Schaepman de gedachte aan een coalitie tussen R.K. en A.R. opgekomen. Zijn doel was: de macht van het Liberalisme te breken. Hij heeft Lohman voor dit plan gewonnen, maar Kuyper, de leider der A.R., wilde er jarenlang niet van weten: het oude Geuzenbloed bruiste bij hem te sterk.

Op de Deputatenvergadering van 1887 heeft Lohman het plan evenwel verdedigd, en naar aanleiding daarvan werd besloten tot samenwerking bij de stembus van 1888. Die samenwerking droeg vrucht: de rechtse partijen behaalden de meerderheid en het eerste rechtse ministerie, het kabinet Mackay, kon optreden.

Bij de stembus van 1891 viel de bond evenwel uiteen en het duurde enige jaren voor Schaepman het zo ver kreeg, dat de band weer geknoopt was.

In die tijd trachtte Schaepman aan de Roomse partij een programma en een goede organisatievorm te geven, wat hem in 1896 gelukte. Toen slaagde hij er ook in, nauwer contact met Kuyper te krijgen. Kuyper overwon zijn tegenzin tegen de coalitie-gedachte en werd zelfs een warm verdediger.

Zeer opmerkelijk is, dat Lohman zich toen met zijn Vrij- A.R. afzijdig hield. Wel heeft de latere C.H.-Unie zich in 1908 officiëel aangesloten.

Deze samenwerking tussen de Protestants-Christelijke partijen en de Roomsen is wel het merkwaardigste feit uit de politieke geschiedenis na 1848.

Was er wel voldoende eenheid van beginsel tussen die groepen? In een grof schema gezien wel:

a. Beiden wilden strijden tegen ongeloof.
b. Beiden belijden het koningschap van Christus.
c. Beiden erkennen God als de bron van het gezag.
d. Beiden beschouwen het huwelijk als goddelijke instelling.
e. Beiden willen strijden voor publieke eerbaarheid.

Maar dieper gezien is er toch groot verschil:

a. Rome maakt een scherpe scheiding tussen „natuur" en „genade". Het rangschikt het staatkundig leven volkomen op het terrein der „natuur", een terrein van lager orde. De gelovige Protestant daarentegen belijdt: Gods souvereiniteit gaat over alle levensterreinen, er is geen duimbreed aan te wijzen, waarvan de Christus niet zegt „het is Mijn!"
b. Rome valt uiteindelijk altijd terug op „de Kerk". Voor de Roomse staat het vast, dat zijn Kerk de „Katholieke" is, dat is de enige, algemene, Christelijke Kerk.
c. In verband met het onder b genoemde, kan Rome godsdienstvrijheid niet als ideaal *zien, maar alleen als de enig mogelijke regeling in landen met een godsdienstig gemengde bevolking.*
d. In verband met het onder a genoemde heeft Rome een andere staatsleer *opgebouwd. Daar heeft de menselijke rede en niet de gehoorzaamheid aan Gods Woord de leidende functie. Wel erkent het, dat het geestelijke belangrijk is, dus ook zo mogelijk geen schade moet lijden, maar hiervoor moet de Kerk zorgen door toezicht en advies.*

Uit dit alles blijkt, dat niet eenheid van beginselen, maar slechts een zekere doelmatigheid voor Rome de reden is van een Coalitie.

En tevens, dat Dr Kuyper niet geheel juist oordeelde, toen hij in 1901 van zijn ministerie verklaarde, dat „het stoelde op één wortel des geloofs."

5. Het sociale vraagstuk.

Onder het sociale vraagstuk verstaat men de moeilijkheden en kwesties, die in de maatschappij ontstaan o.a. in verband met de verhouding: werkgever-werknemer. De eerste is de sociaal sterkere, doordat hij de bezitter is van handelszaak, bedrijf en bedrijfskapitaal; de laatste is de sociaal zwakkere, doordat hij dit alles mist en slechts zijn arbeidskracht en bedrevenheid in het vak bezit.

Het *Socialisme* predikte op het voetspoor van de filosoof Marx de onverzoenlijke strijd tussen die twee groepen, de *klassenstrijd*, die dus de maatschappij in twee vijandige kampen verdeeld houdt.

Het *Liberalisme* der negentiende eeuw heeft geen oog gehad voor de belangen en rechten der arbeiders en aan geen bescherming van de maatschappelijk zwakkeren gedacht. Slechts eenmaal kwam een vertegenwoordiger (Van Houten in 1874) met een wetje, om een der ergste uitwassen enigszins te beteugelen.

In de opkomende *Antirevolutionaire partij* pleitten mannen als Kuyper, Lohman, Ds Pierson, Poesiat en Kater onvermoeid voor verbetering der sociale toestanden.

In 1891 bewerkte de Christelijke vereniging van werkgevers en werknemers, *Patrimonium*, dat een *Christelijk Sociaal Congres* zou worden gehouden, om beter inzicht te krijgen in de sociale vraagstukken.

Dit Congres is van groot belang geworden: de belangstelling voor de sociale kwestie groeide in allerlei kringen; voorbereidende arbeid, die later voor de wetgeving van betekenis was, werd verricht; de plichten van werkgever en werknemer kwamen aan de orde; het vraagstuk van de voorziening van de oude dag werd als dringend gevoeld; het recht van werkstaking werd principieel bezien.

Hier dus niet de gedachte van „klassenstrijd", maar op grond van de Bijbel het pleidooi voor toenadering tussen de beide groepen en bescherming van de sociaal zwakkere.

Belangrijk is ook geweest, dat door dit congres de jonge Hervormde predikant Talma in nauw contact kwam met de A.R. volksgroep. Hij is de man, die zijn leven gewijd heeft aan de oplossing der sociale kwestie; aan de juiste afbakening van de rechten en plichten van werkgevers en werknemers. In de strijd voor bescherming en hulp voor de sociaal zwakken heeft hij zijn krachten verteerd.

Toen hij van 1908 tot 1913 minister was, heeft hij, naar een liberale

krant schreef, „een onbedwingbare stroom van wetten als boekdelen bij de Kamer binnengestuurd".

In 1894 schreef Talma reeds: „De democratie zal alleen veilig zijn, als zij zich laat beheersen door de Christus. Aan ons de roeping te tonen, dat haar idealen bij Hem veilig en verzekerd zijn".

Ook van de zijde der *Rooms-Katholieken* kwam er na 1891 enige tekening in de beschouwing der sociale kwestie. In dat jaar vaardigde de Paus n.l. een encycliek uit, die naar zijn beginwoorden bekend staat als „Rerum novarum". Zulk een encycliek is een herderlijk rondschrijven aan de bisschoppen met de bedoeling, dat de inhoud zal worden doorgegeven aan de leken.

In deze encycliek stelt de Paus zich tegen de leer van de klassenstrijd, veroordeelt het Socialisme, omdat dit de privaateigendom verwerpt. Daartegenover beveelt hij de organisatie der arbeiders op Christelijke grondslag aan. De patroons moeten aan ieder geven wat rechtvaardig is; behoeftigen en zwakken uit te buiten druist in tegen Goddelijk en menselijk recht.

Nog altijd is deze encycliek voor de Roomsen de „Magna Charta" van de arbeid.

6. Het ministerie Pierson-Borgesius (1897—1901).

Dit kabinet is het laatste Liberale ministerie geweest. Het mag een gelukkig slot worden genoemd. Het brak met de liberale traditie, om maar te doen, alsof er geen sociale kwestie bestaat. En al werd het vraagstuk niet in het hart aangepakt, op andere wijze werd toch veel goeds tot stand gebracht.

Slechte woningtoestanden werden tegengegaan door een *Woningwet*; de volksgezondheid bevorderd door de *Gezondheidswet*; arbeiders tegen schade voortvloeiend uit ongevallen in het bedrijf verzekerd door de *Ongevallenwet*.

Belangrijk is ook, dat dit ministerie de wet op de *Persoonlijke Dienstplicht* in het staatsblad wist te brengen.

Tevens bracht dit ministerie de *Leerplichtwet* in het staatsblad. Het was op het kantje, want de gehele rechterzijde stemde tegen: men zag er een aantasting in van het ouderrecht. Deze grote tegenzin stamde uit de tijd, toen er nog maar weinig Christelijke scholen waren: leerplicht zou toen de ouders gedwongen hebben, hun kinderen naar de Openbare school te zenden.

Tijdens dit ministerie kwam Koningin Wilhelmina aan het bewind (1898).

In 1899 werd de eerste *Vredesconferentie* gehouden, te Den Haag op

initiatief van Czaar Nikolaas II samengeroepen. Dr Kuyper kapittelde het ministerie, omdat het had nagelaten de Zuidafrikaanse Republieken tot bijwoning uit te nodigen. Tussen deze Republieken en Engeland heerste toen juist grote spanning, die tot de Boerenoorlog (1899—1902) heeft geleid. In 1900 nam het ministerie echter wel het initiatief tot het zenden van H.M. „Gelderland", om Paul Kruger, de grijze president van Transvaal, naar Europa te halen, waarvoor de opponent van voorheen het ministerie prees.

Jaartallen.

1880	Prinses Wilhelmina geboren.
1890	Dood van Koning Willem III.
	Koningin Emma regentes.
1898	Koningin Wilhelmina aanvaardt de regering.
1891	Eerste Christelijk Sociaal Congres.
1896	Coalitie tussen de rechtse partijen.
1897—1901	Ministerie Pierson-Borgesius.
	Woningwet; Ongevallenwet; Persoonlijke Dienstplicht; Leerplichtwet.
1899	Eerste Vredesconferentie te Den Haag.

XV. EERSTE COALITIE-MINISTERIE (1901—1905)

1. Omkeer.

De omzwaai, die 1901 in ons staatkundig leven heeft gebracht, is diep ingrijpend geweest.

Een oppermachtig Liberalisme had driekwart eeuw politiek geregeerd; de wetenschap beheerst, zodat een niet-liberale hoogleraar aan een Rijksuniversiteit schier ondenkbaar was; de ambtenaarsposten bezet op departementen en provinciehuizen, op gemeentehuizen en belastingkantoren; de zetels van burgemeesters, rechters en notarissen bijna zonder uitzondering bezet.

Het duidde zichzelf gaarne aan als „het denkend deel der natie" en noemde andersdenkenden af en toe: „dompers", „dwepers" en „mensen van de nachtschool". En daar bracht 1901 plotseling een omzwaai. Allereerst politiek: de stembus voor de Tweede Kamer besliste: 58 leden rechts, 42 links.

2. Partijen.

In de 100 districten, waarin het land toentertijd was ingedeeld, was een hevige stembusstrijd gevoerd. Het meest markant was wel, dat

Troelstra, de leider der Socialisten in zijn district Tietjerksteradeel geslagen werd door de jonge Talma.

De 58 leden der rechterzijde waren ingedeeld in vier partijen: de *Antirevolutionairen* (24 zetels) onder leiding van Kuyper; de *Vrij-Antirevolutionairen* (7 zetels) onder leiding van Lohman; de *Christelijk Historischen* (2 zetels) onder leiding van Dr De Visser en Mr Schokking; de *Rooms-Katholieken* (25 zetels) onder leiding van Schaepman.

De linkerzijde telde eveneens vier partijen, n.l. de *Liberale Unie* (18 zetels) onder leiding van Borgesius; de *Vrije Liberalen* (8 zetels) onder leiding van Tydeman; de *Vrijzinnig Democraten* (9 zetels), een vooruitstrevende groep, die zich in 1901 uit de Liberale Unie had losgemaakt, onder leiding van Treub; de *Sociaal Democratische Arbeiders Partij* (6 zetels), onder leiding van Troelstra.

3. Coalitie-Kabinet.

Geen enkele partij bracht het dus afzonderlijk tot een meerderheid: men was aangewezen op een Coalitie-kabinet.

Tot grote verbazing van de liberale groepen bleek, dat de vier partijen der rechterzijde op het hoofdpunt, n.l. het voeren van een politiek op christelijke grondslag, schouder aan schouder stonden. Dr Kuyper werd kabinetsformateur en stelde weldra zijn kabinet aan de Kamer voor als een *homogeen ministerie*, d.w.z. als een groep, die één was in denkwijze over de hoofdpunten van het regeringsprogram.

Hoezeer de minister-president door de buitenwacht beschouwd werd als de dominerende figuur, bleek uit een geestige spotprent van Brakensiek. Hij tekende de kop van Kuyper met het bijschrift „homo" (dè man) en daaromheen de zeven andere ministers met het bijschrift: „geen" en zo samen „homogeen".

Met grote belangstelling zag de Kamer de parlementaire arbeid tegemoet. Van alle partijen zaten belangrijke figuren in de Kamer, mannen, die in hun redevoeringen vaak doordrongen tot de kern van de zaak. En de grote figuren uit het kabinet zetten hun verdediging op niet minder hoog peil, zodat de kamerzittingen in deze periode uitermate belangrijk waren. Nooit te voren had men in het land zulk een belangstelling getoond voor de kamerverslagen. Zelfs waren er vissers, die de „handelingen" als lectuur meenamen naar zee! De kleine luyden wisten, dat hùn zaak werd uitgestreden.

4. Wetgevende arbeid.

Veel arbeid op wetgevend terrein is door het ministerie Kuyper verricht.

Het begon met een belangrijke herziening der *Lager-Onderwijswet*.

Hierin werd bepaald, dat de minimum-salarissen der Openbare-, maar ook die der Bijzondere onderwijzers door het Rijk zouden worden vergoed. Dit is het principiële begin geworden van de gelijkstelling van Openbaar- en Bijzonder Onderwijs, die in 1920 verder zou worden doorgevoerd.

Een tweede belangrijke stap was de wet op de „*Pensionnering van Bijzondere Onderwijzers*", die in deze kringen grote dankbaarheid wekte.

In 1903 diende Kuyper een herziening der *Hoger Onderwijswet* in. Het ontwerp wilde aan Bijzondere Universiteiten, onder bepaalde voorwaarden, de *effectus civilis* verlenen, d.w.z. het recht, dat hun universitaire graden in de maatschappij rechtsgeldigheid bezitten. Door het ontwerp werd tevens de mogelijkheid geopend, om aan Rijksuniversiteiten *bijzondere leerstoelen* te vestigen; verder zouden Bijzondere Gymnasia recht op subsidie benevens het *jus promovendi* ontvangen, (d.i. het recht, door eindexamen toegang tot de Universiteit te verschaffen); en eindelijk zou de Polytechnische School van Delft een *Hogeschool* worden met recht van promotie, terwijl de inrichting van *Landbouw-* en *Handelshogescholen* mogelijk werd gemaakt.

De Tweede Kamer nam het ontwerp aan, maar de Eerste Kamer, in meerderheid liberaal, verwierp het. Het ministerie overwoog evenwel, dat de samenstelling der Eerste Kamer niet meer in overeenstemming was met die der Provinciale Staten en stelde daarom aan de Koningin voor, de Eerste Kamer te ontbinden. Zolang ons land een Eerste Kamer bezat, was dit nog niet gebeurd. Niettegenstaande de storm, die in de linkse pers opstak, besloot Hare Majesteit hiertoe. De nieuwe Eerste Kamer werd overwegend rechts en de Hoger Onderwijswet kwam in het staatsblad.

Op het gebied van de *Sociale wetgeving* moest het ministerie alles van grond af aan opbouwen. Een uitvoerige, nieuwe *Drankwet* eiste veel tijd in de openbare behandeling, maar na grote tegenstand kwam ze in het staatsblad. Een nieuwe *Mijnwet*, die de arbeid voor vrouwen in de mijnen verbood, en voor jongens beperkte, ondervond minder tegenkanting. Verder is het ministerie bezig geweest met de voorbereiding van veel wat later onder leiding van Talma tot stand is gekomen.

5. De Spoorwegstaking van 1903.

Grote moeilijkheden en veel stagnatie heeft de spoorwegstaking van 1903 gebracht. De positie van het spoorwegpersoneel was in die tijd zeer slecht, de lonen waren minimaal, en dat voor mensen met zulk een verantwoordelijke taak.

Een aanzienlijk deel van het spoorwegpersoneel, v.n.l. onder de Roomsen en de Protestants-Christelijken, was nog niet georganiseerd.

Een ander deel was aangesloten bij twee bonden: de socialistische „Vereniging van Spoorwegpersoneel", onder leiding van Oudegeest, en een anarchistische bond, onder invloed van Domela Nieuwenhuis de Friese revolutionair. Tussen die twee kwam begin 1903 een Fusie tot stand. Van toen af gaf natuurlijk de meest geavanceerde de pas aan.

Dit bleek spoedig, toen tijdens een staking bij een der Amsterdamse vemen, spoorwegarbeiders weigerden „besmette goederen" te vervoeren. Een weigerachtig arbeider werd daarvoor door de spoorwegdirectie geschorst, doch toen ontstond staking onder het spoorwegpersoneel te Amsterdam, zodat de stad weldra geïsoleerd was.

Overal ontstond gisting, en de Regering begreep, dat er veel op het spel stond. Begin Februari riep ze 15.000 man onder de wapenen en bezette alle stations en emplacementen.

Tevens besloot het kabinet tot invoering van *Stakingswetten*, die nog diezelfde maand bij de Tweede Kamer werden ingediend. Daarin werd voorgesteld: 1. Instelling van een *spoorwegbrigade*, om stakers eventueel te kunnen vervangen; 2. instelling van een *Commissie van onderzoek*, om de arbeidsvoorwaarden bij de spoorwegen na te gaan; 3. *strafbaarstelling* van staking bij diensten van publiek belang.

Het „Comité van Verweer" van Anarchisten en Socialisten ontketende felle agitatie in het land, en kondigde een Algemene werkstaking af, die evenwel een totale mislukking is geworden.

Een Koninklijk Besluit verscheen, dat de rechtspositie van het spoorwegpersoneel regelde. Stakers, die volhardden zouden worden ontslagen.

De gevolgen van deze staking zijn ingrijpend geweest. In de kringen van de stakingsleiding ontstond de heftigste onenigheid. Bij Troelstra en de zijnen waren de revolutie-neigingen aanzienlijk bekoeld: de socialisten distanciëerden zich van Domela Nieuwenhuis.

6. Val van het Kabinet (1905).

Nooit is in ons vaderland de strijd tegen een kabinet zo heftig en zo persoonlijk geweest als de strijd tegen het kabinet Kuyper. In het verkiezingsjaar 1905 bereikte dit zijn hoogtepunt.

Kuyper en velen met hem verwachtten geen nederlaag. Ze kwam toch. De uitslag is mede ongunstig beïnvloed, doordat een paar Christelijke groepen gescheiden optrokken: de een uit „democratische", de ander uit „anti-Roomse" overwegingen. Heel wat stemmen gingen op deze wijze verloren en de uitslag was: 48 rechts, 52 links. Voor een deel is dit ook te wijten geweest aan het districtenstelsel, want in 't gehele land waren toch 332 duizend stemmen rechts tegen 284 duizend stemmen links. Het kabinet diende zijn ontslag in en op 17 Aug. 1905 trad het af.

Al is de arbeidstijd van dit ministerie kort geweest, zijn invloed was groot, zelfs internationaal. Het is mede aan de persoonlijke bemoeiïngen van de Minister-President te danken, dat er een einde kwam aan het bloedvergieten in Zuid-Afrika, waar van 1899—1902 de Engelsen tegen Transvaal en Oranje-Vrijstaat streden. Tevens heeft hij bevorderd, dat bij de vredessluiting het recht van de Oud-Hollandse cultuur in Zuid-Afrika werd erkend: het gebruik van de Afrikaanse taal in de scholen en voor de rechtbanken werd gewaarborgd. Een tweede belangrijke toezegging was: Recht op zelfbestuur, dat dan ook later is gekomen en toen geleid heeft tot vorming der Unie van Zuid-Afrika, waartoe Transvaal, Oranje-Vrijstaat Natal en de Kaap behoren.

Jaartallen.

1901—1905	Eerste Coalitie-kabinet; ministerie Kuyper. Wet op het Lager Onderwijs; Pensioenwet; Wet op het Hoger Onderwijs; Drankwet.
1903	Spoorwegstaking. Stakingswetten.

XVI. INTERREGNUM EN TWEEDE COALITIE-KABINET (1905—1913)

1. Ministerie De Meester (1905—1907).

Het viel de linkerzijde niet gemakkelijk een kabinet te vormen. Ze was één geweest in het negatieve, n.l. de leus „tegen Kuyper", maar een eenheid vormde ze allerminst.

Goeman Borgesius werd kabinetsformateur, maar zelf nam hij geen zitting: leider van het kabinet werd *Mr de Meester*. Op allerlei punten bleek de linkerzijde zó verdeeld, dat het kabinet er niet op kon steunen. Het moest dus telkens drijven op voorstemmers van de rechterzijde, waardoor het kabinet genoodzaakt was, voortdurend te schipperen.

De defensie werd inzonderheid het zwakke punt. De Socialisten dachten er niet aan, ooit hun stem te geven aan een defensiebegroting. Ze vertrouwden, met hun internationale organisatie elke oorlog te kunnen verhinderen. Vrijzinnig Democraten en Liberalen leefden in de waan, dat een oorlog in het Westen eenvoudig ondenkbaar was: men was er te „beschaafd" voor geworden. Wie evenwel dieper zag, met het feit der zonde rekende, en de verhoudingen in Europa reëel bekeek, merkte allerlei dreigingen: het groeien van de tegenstelling tussen Duitsland en Engeland, wraakgedachten van Frankrijk tegen Duitsland, belangenpolitiek van Rusland en anderen in de Balkan. Daarom mocht onze defensie niet worden verzwakt: wij moesten in staat zijn, onze neutraliteit ter zee en te land te handhaven.

Toen het ministerie De Meester herhaaldelijk kwam met maatregelen, die onze defensie verzwakten, werd eind 1907 de oorlogsbegroting verworpen. Vrij onverwacht kwam er een eind aan dit zwakke kabinet.

2. Kabinet Heemskerk (1908—1913).

Toen Dr Kuyper na de val van zijn kabinet in 1905 zich een tijdlang uit de actieve politiek terugtrok, trad Mr Heemskerk (zoon van de vroegere leider der Conservatieven) op de voorgrond. Daar hij de leiding had gehad van de oppositie, die het kabinet De Meester ten val had gebracht, ontving hij opdracht tot vorming van een nieuw ministerie. Hierin kregen belangrijke Antirevolutionaire figuren als Talma, Idenburg en later Colijn, en Roomse staatslieden als de beide Regouts en Mr Kolkman zitting.

Dr Kuyper, die er naar hunkerde, zijn afgebroken werk van 1905 te mogen voltooien, troostte zich met de gedachte, dat dit een „noodkabinet" zou zijn, omdat het immers moest regeren met een linkse meerderheid in de Tweede Kamer. Maar toen bij de verkiezingen van 1909 rechts de ongehoorde meerderheid van 60 zetels behaalde, werd dit gevoeld als een duidelijk votum van vertrouwen van het Nederlandse volk, en het kabinet Heemskerk bleef.

Allerlei omstandigheden en de aanleg van zijn persoonlijkheid maakten, dat Mr Heemskerk een andere tactiek volgde dan de premier van het eerste coalitie-kabinet. Hij was meer plooibaar en schoof de tegenstelling tussen rechts en links minder sterk op de voorgrond. Toch was hij een man, trouw aan zijn beginselen.

3. Sociale Wetgeving.

Drie zaken hebben jarenlang onze binnenlandse politiek beheerst: 1. Kiesrecht; 2. Onderwijs; 3. Sociale wetgeving.

Voor oplossing van de beide eerste vraagstukken was wijziging van de Grondwet nodig. Onder voorzitterschap van Mr Heemskerk zelf werd een grondwets-commissie ingesteld, om deze zaken diepgaand te onderzoeken en voor te bereiden. In 1913 was de Commissie met haar arbeid gereed. Toen was er echter geen tijd meer, de voorgestelde wijzigingen met de Staten-Generaal te behandelen.

Sociale zaken ressorteerden in die tijd onder het departement van Landbouw Handel en Nijverheid, waarvan Talma leider was. Met rusteloze ijver werkte deze minister aan de oplossing van de sociale vraagstukken. Bij de behandeling van technische ontwerpen als: de Boterwet, de Schepenwet, de Visserijwet, de Steenhouwerswet, de Bakkerswet, de Stuwadoorswet e.d., die zeer speciale terreinen bestreken, verbaasde hij vriend en tegenstander door zijn kennis en inzicht in het bedrijfsleven.

De grote betekenis van deze minister komt evenwel uit in zijn *Arbeidswet* en de wet op de *Verplichte Verzekering.*

De eerste bracht bescherming en beperking van de arbeid van jeugdige personen. Ze beperkte de arbeid van vrouwen in de bedrijven tot ten hoogste 10 uur. Ook de arbeidsdag van mannen, werkzaam in fabrieken en technische bedrijven werd aanzienlijk ingekort.

De *Verzekeringswetten* bedoelden waarborgen te geven tegen de financiële gevolgen van *ziekte, ouderdom* en *invaliditeit.* Ze werden eerst in 1913 behandeld, de voorbereiding had jaren gekost.

Een deel der linkerzijde, waaronder de Socialisten, bepleitten in plaats van „Verplichte Verzekering" uitkering van „*Staatspensioen*" zonder voorafgaande premiebetaling. Talma verdedigde meesterlijk zijn voorstellen en toonde aan, dat Verplichte Verzekering de voorkeur verdient uit morele en practische overwegingen: het is uitgesteld loon, daarom moet ook de werkgever een belangrijk gedeelte van de premiebetaling voor zijn rekening nemen.

Voor de oudere arbeiders, voor wie indertijd geen premie was gestort, gold de bepaling, dat de Staat hen bij de overgang zou helpen, door hen a.h.w. in de verzekering in te kopen. Op die wijze werd het geen „armenzorg", geen liefdadigheid, maar sociale zorg. Toen door een amendement van de socialist Duys in de wet kwam, dat zeventigjarigen reeds 6 maanden na afkondiging der wet de baten zouden gaan genieten, was Talma te meer overtuigd, dat een volgend kabinet zijn wetten niet onuitgevoerd kon laten liggen. Hierin is hij zeer teleurgesteld: het kabinet Cort van der Linden heeft de wetten laten liggen en eerst na het revolutie-jaar 1918 heeft het ministerie Ruys de Beerenbrouck ze weer te voorschijn gehaald.

Talma kan terecht de vader der sociale verzekering worden genoemd. Jaren na zijn dood hebben zijn denkbeelden op de Internationale Arbeids-conferentie te Genève gezegevierd. Deze conferentie sprak uit, dat Verplichte Verzekering de voorkeur verdient boven Staatspensioen. Sommigen hebben Talma beschuldigd van „Staats-socialisme": „de Staat moet alles regelen en in alles voorzien". Talma heeft dit afgewezen met de woorden: „Dit beginsel is niet mijn beginsel; wel de erkenning, dat op het arbeidsleven, ook van de volwassenen, sommige misstanden zwaar drukken, die slechts door ingrijpen van de wetgever zijn weg te nemen".

Na zijn ministersloopbaan werd hij weer predikant. In 1914 werd hij Legerpredikant in algemene dienst. Toen bleek evenwel, hoe zijn lichaam, door overmatige arbeid in vorige jaren, was verzwakt. Hij werd ziek en overleed in 1916, nog maar 52 jaar oud.

Het C.N.V. eert zijn nagedachtenis. Het bracht dit o.a. tot uiting door een gedenksteen op zijn graf en door zijn naam te verbinden aan een rustoord voor arbeiders.

4. De koers van Colijn (1913).

In 1911 werd het kabinet Heemskerk versterkt door het optreden van Colijn, als minister van Oorlog, en later ook van Marine.

Colijn was een energiek man met brede blik. In Indië was hij gevormd tot een kundig officier. In 1894 maakte hij de expeditie naar Lombok mee en later streed hij als adjudant van Van Heutsz in Atjeh. Zijn verdiensten en inzicht in bestuurszaken werden in Indië erkend door zijn benoeming tot adviseur in bestuurszaken van de buitenbezittingen.

Op raad van Dr Kuyper vaardigde Sneek deze veelbelovende staatsman af naar de Tweede Kamer. En toen hij een paar jaar later tot het ministersambt werd geroepen, bleken zijn grote organisatorische talenten.

Met veel voortvarendheid bracht hij een nieuwe organisatie van ons leger en onze verdediging tot stand: 1. De kustverdediging werd verbeterd; 2. er kwam een landstorm als reserve; 3. een snelle mobilisatie werd mogelijk gemaakt; 4. er kwam een veldleger, dat in staat moest zijn, een vijand reeds aan de grenzen te ontmoeten. Het was dus niet langer de hoogste wijsheid, zich achter de Waterlinie te verschansen.

Jammer, dat een deel der Nederlandse volksvertegenwoordiging in die tijd als voornaamste taak zag, zoveel mogelijk op alle defensiemaatregelen te beknibbelen. Maar als het ernst wordt, moet een leger elke tekort aan zijn uitrusting betalen met bloed.

5. Financiëel beleid.

De maatregelen op sociaal gebied en het nieuwe defensiesysteem zouden veel geld kosten. Ook op het punt der financiën was het kabinet evenwel homogeen en minister *Kolkman* ontwierp een nieuwe *tariefwet*. Belangrijke inkomsten zouden in de staatskas vloeien door verhoging van invoerrechten op buitenlandse fabrikaten. Daarnaast zouden deze maatregelen *beschermende werking* uitoefenen voor de Nederlandse industrie.

Dit voorstel ontketende een heftige strijd tussen de voorstanders van *vrijhandel* en van *protectie*. De eersten zaten voornamelijk in onze grote handelssteden, Amsterdam en Rotterdam, en overal in het land vonden ze grote aanhang. De voorstanders van protectie vond men vooral in Brabant, doch ook elders in het land waren velen overtuigd, dat naast handel Nederland zijn aandacht moest gaan richten op industrie. Nog steeds overvleugelde de industrie der omliggende landen de onze ver.

Er was dus veel voor te zeggen, de opkomende zwakke Nederlandse industrie te beschermen.

Het werd een strijd tussen vrijhandel en protectie, waarin van beide zijden schromelijk werd overdreven. De linkerzijde wist evenwel de tegenstellingen meesterlijk uit te buiten, en de stembus bracht voor de rechterzijde een ernstige nederlaag: ze viel terug op 45 zetels. De grootste winst was voor de Socialisten: ze kwamen op 18 zetels. De concentratie der Liberalen behaalde 37 zetels.

Het ministerie Heemskerk vroeg zijn ontslag, de bloeitijd der Coalitie was voorbij.

Jaartallen.

1908—1913 Tweede Coalitie-kabinet: ministerie Heemskerk.
Talma: Technische wetten; Arbeidswet; Verzekeringswetten.
Colijn: nieuwe organisatie van het leger.

XVII. EEN ACTIEF VOLK OP IDEËEL GEBIED (I)

1. Een Gedenkjaar (1913).

Ondanks de spanningen, die in Europa groeiden, werd het jaar 1913 in Nederland met enthousiasme gevierd als het eeuwfeest der bevrijding. Een gedenkjaar brengt tot een terugblik. En dan laat 1913 ons een volk zien, dat in een eeuw tijd meer dan verdubbeld is.

Een volk, waarbij het geestelijk leven in menig opzicht verdiept is en verrijkt, al zijn de onderlinge tegenstellingen ook groter geworden.

Een volk, dat de verhoging van dit levenspeil toont in een bouwkunst met nieuwe vormen, in een literatuur met nieuwe betekenis, in een schilderkunst met nieuwe perspectieven, in een muziekleven met nieuwe inhoud en in allerlei wetenschappen, waarvan de beoefenaars internationaal worden erkend.

Een natie, die zich uit vergetelheid heeft opgeheven; die zijn vlag weer laat zien op alle zeeën; die zijn handelsbetrekkingen weer heeft over de gehele wereld.

Er was in Nederland een geslacht opgegroeid, dat de „Jan-Saliegeest" van de na-Franse tijd had afgeschud, en weer als „Jan Couragie" de wereld introk.

2. Geestelijk leven.

Het geestelijk leven van ons volk vertoont in de eeuw 1813—1913 allerlei schommelingen en ontwikkeling. Het begin is wel door een

diepe inzinking getekend. De Ned. Hervormde Kerk ondervond de gevolgen daarvan door het opdringen van de Reglementen van 1816, die ondanks tal van protesten toch werden aanvaard. In 1842 werd de binding aan het koninklijk gezag iets losser gemaakt door de bepaling, dat veranderingen door de Synode voorgesteld niet meer door de Koning zouden worden *vastgesteld*, maar enkel door hem *bekrachtigd*.

Intussen greep de moderne theologie steeds verder om zich heen, bereikte haar bloeitijd in de periode 1850—1900. Het gezag van de Heilige Schrift werd door haar ontkend, de verzoening door Jezus Christus door haar geloochend; de dienst van God werd vervangen door het streven naar zedelijke volmaking.

Maar ook ontstond een beweging, die de onfeilbaarheid van Gods Woord beleed en dus de belijdenisschriften wilde handhaven. Vooral in de grote steden kwamen de Orthodoxen in de meerderheid. Daar zag men toen veel modernen overgaan tot de Remonstrantse Broederschap.

Lange tijd bleef de opleiding der predikanten een moeilijk punt. Het recht, in 1876 aan de Hervormde Synode toegekend, kerkelijke hoogleraren te benoemen aan de Rijksuniversiteiten, bracht lange tijd ultramoderne professoren op de leerstoelen, tot groot verdriet der orthodoxen. Dit is mee een der oorzaken geweest van de stichting der Vrije Universiteit in 1880, waardoor evenwel de oplossing van dit vraagstuk niet werd bereikt. De onvermoeide actie van de Bond van Confessionelen en de Geref. Bond in 1906 opgericht, heeft ten slotte geleid tot verandering in de ongewenste toestand.

Een reactie op de toeneming van het Modernisme is ook de Afscheiding geweest, waarover in hoofdstuk X reeds is gesproken en waarvan het aantal gemeenten zich gestadig uitbreidde.

Toen in de jaren kort na 1880 de candidaten van de Vrije Universiteit niet tot het predikambt in de Hervormde Kerk werden toegelaten, is opnieuw een deel uit de Hervormde Kerk getreden onder leiding van Dr A. Kuyper, Mr A. F. de Savornin Lohman en Dr F. L. Rutgers. Deze beweging van 1886 staat bekend onder de naam van Doleantie (de naam is afgeleid van „dolere" = klagen). In 1892 hebben Afgescheidenen en Dolerenden zich verenigd tot „De Gereformeerde Kerken van Nederland". Een deel der Afgescheidenen was afkerig van deze vereniging en bleef voortbestaan onder de naam Chr. Geref. Kerk.

Voor de *Roomse Kerk* heeft de instelling der bisdommen in 1853 geleid tot nieuwe krachtsontwikkeling. Ze konden hun „schuilkerken" verlaten en de volle liturgie ontplooien. Er kwam een hernieuwing van het kerkgezang: het oude Gregoriaans kwam weer in ere. Sterk bleek de

aanhankelijkheid aan de Paus in onze landen, toen bij de eenwording van Italië de Kerkelijke Staat werd bedreigd. Nederland stond bovenaan met een steuncorps van 5.000 „Zouaven".

Ook nam sedert die tijd het aantal kloosters sterk toe. Ze werden niet zelden gesticht in gebieden, waar de Roomsen een geringe minderheid vormden (Noord-Holland boven het IJ, Friesland). Het aantal Roomsen klom van 850.000 in 1813 tot ruim 2.000.000 in 1913. In procenten omgerekend zijn de Roomsen gedurende die eeuw weinig of niet toegenomen.

Deze eeuw heeft in menig opzicht ook tegenstellingen verscherpt. Tegenover herleving van orthodoxie geeft ze ook te zien *toenemende ontkerstening*. In 1856 werd zelfs een vereniging opgericht onder de naam „De Dageraad", die wilde „zoeken naar waarheid, geleid aan de hand van natuur en rede". Het werd een vereniging van godloochenaars, materialisten en pantheïsten, die de strijd aanbond tegen elke godsdienst. De bekende schrijver Multatuli werd hun erelid.

De toenemende onkerkelijkheid heeft in de tachtiger jaren ook meegewerkt aan de snelle groei van het Socialisme: „Vele arbeiders vonden de weg naar het Socialisme, toen hun geloof verdord of afgevallen was". Statistieken tonen een toeneming van onkerkelijkheid aan van 0,3% in 1880 tot 3% in 1913.

Hiertegenover staat evenwel een krachtige opleving van activiteit op allerlei gebied: Christelijke jeugdverenigingen, instellingen van liefdadigheid, krankzinnigengestichten, blindeninstituten, doofstommeninstituten, en last not least op het gebied van het Christelijk onderwijs, dat in de loop der negentiende eeuw onder grote druk opkwam en dat, dank zij grote offers, in 1913 omstreeks 1000 scholen telde.

3. Kunst.

a. *Bouwkunst.*

De negentiende eeuw is voor een groot deel een eeuw van stijlloosheid en weinig kunstbegrip geweest. Van hoeveel mooie, oude kerken is in die tijd niet het smaakvolle metselwerk met pleister beklad, het eikenhouten lofwerk van banken en lambrizeringen met dikke lagen verf besmeerd.

De aanwas der bevolking maakte de bouw van tal van nieuwe huizen nodig: veel prachtige oude gevels zijn toen door slopershanden neergehaald en door banale bouwsels vervangen. In onze oude steden werd stadsschoon vaak zonder noodzaak vernietigd door het dempen van schilderachtige grachten en het afbreken van kunstvolle poorten.

In het begin der twintigste eeuw brak de gedachte baan, dat het kunstvolle oude moet worden bewaard, en dat het nieuwe een stijl moet vertonen, waarin het karakter van de nieuwe tijd uitkomt. Twee bouw-

meesters in ons land hebben in dit opzicht baanbrekend werk verricht: *Pierre Cuypers,* die meer dan honderd Roomse kerken heeft gebouwd en die ook de architect is van het Rijksmuseum en het Centraal Station te Amsterdam; en *H. P. Berlage,* de bouwmeester van de Beurs van Amsterdam, dat gebouw met zijn sobere en toch zo stoere lijnen, met zijn doelmatige en toch zo massieve bouw.

Berlage: De Beurs te Amsterdam. 1896—1903

b. *Schilderkunst.*

In de eerste helft der negentiende eeuw stond de schilderkunst niet op hoog peil. Omstreeks 1870 komt echter de grote vernieuwing door een groep schilders, die wel „de Haagse meesters" worden genoemd, al woonden lang niet allen in Den Haag. Zij kregen evenals de meesters uit de Gouden Eeuw weer oog voor de schoonheid van het wijde Hollandse polderland met zijn nevelige horizon, de Noordzee met haar schepen en vissers, het vissersleven in de stranddorpen. Ze schilderden dit met tere, vloeiende kleuren, naar de eerste, directe indruk, (het z.g.n. „impressionisme").

Johannes Bosboom werd inzonderheid schilder van kerk-interieurs. *Jozef Israëls*, de grootste van de Haagse School, leerde door een langdurig verblijf te Zandvoort het vissersleven dieper kennen: de spanning van de vissersvrouw als storm op handen is, haar droefheid, als de zee een offer heeft geëist, de eenzame smart van de thuiskerende visser, die met zijn kinderen gaat „langs moeders graf". *H. W. Mesdag* werd de

Willem Maris: De Witte Koe. Voorbeeld van impressionistische kunst

schilder van tal van zeegezichten *G. H. Breitner*, een Amsterdammer, laat ons de bijna sombere schoonheid van de grachten van zijn stad zien, met de besneeuwde kaden en de ingevroren schepen.

Een geheel ander karakter heeft het werk van *Jan Toorop*, de man die meer en meer zijn kunst stelde in dienst van het Rooms beginsel, dat hij had lief gekregen. Zijn rijkste werk gaf hij in het begin dezer eeuw: portretten in tere, fijne lijnen, met iets bovenaards in uitdrukking en blik.

Ver boven allen domineert evenwel de eenzame figuur van *Vincent*

van Gogh, die slechts 37 jaar oud werd, en in 1890 stierf. Vijf van zijn vruchtbaarste jaren werkte hij in Nederland, de laatste vijf jaren in Frankrijk. Zijn schilderkunst is van grote betekenis geworden, met hem begint zelfs internationaal een nieuwe periode in de schilderkunst. Niet zelden zijn zijn beelden als een schreeuw van smart over wat verworpen en veracht of maatschappelijk misdeeld is. Hij schilderde niet in vloeiende, tere kleuren, maar ten slotte in felle, ongebroken kleurvlakken, pijnlijk scherp naast elkaar geplaatst, die hij tot grote uitdrukkings-

Vincent van Gogh: De Spitters. Voorbeeld van expressionistische kunst

kracht weet op te jagen. Dan komt sterk uit, dat kunst voor hem maar niet is „nabootsing van de natuur", maar de uitbeelding van zijn eigen zieleleven, zijn verlangens, zijn angsten en vreugden, die hij in dieren en mensen, voorwerpen en landschappen gestalte geeft, (het z.g.n. „expressionisme"). Aangrijpende voorbeelden van zijn kunst zijn: „De aardappeleneters", „Bloeiende boomgaard bij Arles" en „De Spitters".

c. *Literatuur.*

De eeuw van 1813 tot 1913 heeft in hoofdzaak drie richtingen in de literatuur naar voren gebracht.

Tussen 1840 en 1880 domineerde de Romantiek, die haar onder-

werpen gaarne kiest uit een heldentijdperk of uit de vrijheidsoorlog van het land; die de neiging heeft, personen en toestanden te idealiseren en die gaarne met sterke tegenstellingen werkt. Het leidinggevende tijdschrift in die periode was „De Gids", aanvankelijk onder redactie van Potgieter.

Enkele belangrijke auteurs uit de Romantiek zijn: Jacob van Lennep, Schimmel, Mevrouw Bosboom, De Genestet en Hildebrand.

De tweede richting is de „Beweging van Tachtig". Voorloper was de jong gestorven Jacques Perk. Literair tijdschrift werd „De Nieuwe Gids", in 1885 opgericht. Belangrijke vertegenwoordigers: Willem Kloos, Frederik van Eeden, Albert Verwey, Herman Gorter, Lodewijk van Deyssel.

De derde richting wordt wel eens de „Beweging van Negentig" genoemd. Zij scheidde zich af van de Tachtigers, die in een overmaat van individualisme vastliepen. De nieuwe groep richtte zijn aandacht weer op de gemeenschap. Ze vond in Albert Verwey haar leidsman. Verschillende socialisten behoren er toe, waarvan Henriëtte Roland Holst de grootste dichteres is geworden. Maar ook Christelijke dichters als Seerp Anema, Geerten Gossaert en Jacqueline van der Waals begrepen, niet te kunnen blijven staan bij de idealen van de Tachtigers.

d. *Muziek.*

Opmerkelijk is, hoe de opleving der muziek in ons land vrijwel samenvalt met de herleving der dichtkunst na 1880.

Ons land kreeg toen twee conservatoria, hogere muziekscholen, n.l. het Koninklijk Conservatorium te Den Haag en in 1884 het Conservatorium te Amsterdam.

Grote componisten als het buitenland bezat in figuren als de Pool Chopin, of de Fransen Debussy en Ravel, heeft ons volk niet voortgebracht. Toch hebben in 't laatst der vorige eeuw *Bernard Zweers* en *Alphons Diepenbrock* belangrijke muziekwerken voor koor en orkest gecomponeerd. In 't begin der twintigste eeuw traden in dit opzicht op de voorgrond: *Julius Röntgen, Peter van Anrooy,* wiens „Piet Hein rhapsodie" thans bijna ieder kent, en vooral *Cornelis Dopper,* geboortig uit Stadskanaal.

Maar al kreeg ons land weinig internationale bekendheid door zijn componisten, anders stond het met de uitvoerenden.

Amsterdam stichtte in 1888 zijn Concertgebouw, en het symphonieorkest van dit instituut heeft wereldvermaardheid verkregen, vooral onder leiding van Willem Mengelberg, die een tijdlang de beroemdste dirigent van de wereld was. In de grootste muziekcentra als: Berlijn, Wenen, Parijs, Rome, Londen, trad hij op met zijn orkest en verwierf weergaloze bijval.

Internationale bekendheid verkregen ook o.a. Mevr. Noordewier als zangeres en Dirk Schäfer als pianist.

4. Wetenschappen.

Op het terrein der z.g.n. exacte wetenschappen hebben een aantal geleerden naam gemaakt.

Buys Ballot stichtte in 1854 het Koninklijk Metereologisch Instituut en kon toen nog niet vermoeden, van welk een grote betekenis dit zou worden voor land- en tuinbouw, zee- en luchtvaart.

Prof. Kapteyn van Groningen heeft door zijn onderzoekingen, waarbij sterrekundigen over de gehele wereld hem van dienst waren, een geheel nieuw inzicht gegeven in de wonderbouw van het heelal.

Prof. Lorentz van Leiden verwierf internationale bekendheid als grondlegger van een nieuwe electronen-theorie, die voor de ontwikkeling der scheikunde van onschatbare waarde is geworden.

Door *Prof. Kamerlingh Onnes* werd Leiden ,,de koudste plaats op aarde". Hij stichtte er het cryogeen. laboratorium voor onderzoek bij zeer lage temperaturen, wist als eerste het gas helium vloeibaar te maken bij een temperatuur, niet ver van het absolute nulpunt (—273° C).

Op het terrein van het staatsrecht verwierven in die eeuw Prof. Buys en De Savornin Lohman bekendheid. Maar ook het internationale recht, waarvan Hugo de Groot de eerste beschrijver is geweest, werd hier opnieuw beoefend. In 1913 werd het Vredespaleis te Den Haag geopend; het werd zetel van het *Internationaal Hof voor Arbitrage*, waarvan onze landgenoot Mr Tobias Asser een der scheidsrechters werd.

Als *geschiedschrijvers* werden beroemd: Mr Groen van Prinsterer, Bakhuizen van den Brink en de Leidse professoren Fruin en Blok. De Roomsen kregen in de arts Nuyens een historicus, die een eigen bijzondere kijk op toestanden en gebeurtenissen gaf.

Jaartallen.

1850—1900	Bloeitijd der moderne Theologie.
1880	Stichting van de Vrije Universiteit te Amsterdam.
	Dr A. Kuyper, Mr A.F. de Savornin Lohman;
	Dr F. L. Rutgers.
1886	Doleantie.

XVIII. EEN ACTIEF VOLK OP MATERIEEL TERREIN (II)

1. Handel en Scheepvaart.

Scheepvaart en handel zijn de aderen geweest, waarin eeuwen lang ondernemingslust en volkskracht klopten. De revolutie van 1795 met de oorlogen die voorafgingen en volgden, hebben daaraan onberekenbare schade toegebracht.

Toen 1813 de vrijheid terugbracht, bleek de ondernemingslust gering, de volkskracht verzwakt. Aan koning Willem I is het te danken, dat handel en scheepvaart weer werden hervat, maar 't ging niet met élan, de koning moest telkens weer gangmaker zijn.

Intussen kwamen de zeevarende volken met ijzeren schepen en stoomboten. De Nederlandse werven konden die schepen niet bouwen, de fabrieken de machines niet construeren. In 't midden van de negentiende eeuw was Nederland met de stoomvaart volkomen achterop en de zeilvaart kon de concurrentie niet volhouden. Engeland werd leverancier voor onze koopvaardijvloot.

Zeer veel moeite heeft het daarna gekost, korte verbindingen van Amsterdam en Rotterdam met de Noordzee te verkrijgen. Het Suezkanaal, de grote aanvoerbuis, was reeds in 1869 gereed. Het duurde nog tot 1883 voor Amsterdams Noordzeekanaal, en tot 1886 voor Rotterdams Nieuwe Waterweg was voltooid. Daarna kwam nog de hoogst noodzakelijke modernisering van de havenwerken der beide koopsteden.

Toen in 1869 de hinderlijke Rijntollen werden afgeschaft, ging Rotterdams transito-handel met sprongen vooruit: kolen kwamen uit het achterland en petroleum ging er heen. Toch: voor 1900 telde ons land in de internationale vaart nog weinig mee. We bezaten wel veel rederijen, maar weinig schepen. Op de lange afstand hadden we de Holland-Amerika-lijn van Rotterdam naar New-York en de verbindingen met Oost- en West-Indië. Op de korte afstand een dienst op Engeland en de Oostzee. De comfort op de passagiersschepen was gering, het reizen per schip geen genoegen.

Na 1900 komt echter een snelle ontwikkeling. Er worden groter passagiersschepen en vrachtboten aangeschaft. De Holland-Amerikalijn laat moderne, comfortabele oceaanboten bouwen: de Nieuw-Amsterdam, De Rotterdam. De maatschappij krijgt gouden jaren, mede door het emigrantenvervoer. De Nederlandse Olie-Maatschappijen schaffen moderne tankschepen aan, de K.N.S.M. opent tal van nieuwe stoomvaartlijnen.

In 1913 bezit Nederland een handelsvloot van 362 schepen voor de grote vaart: 211 daarvan horen thuis in het rijke Amsterdam, 61 in Rotterdam. Maar Rotterdam kan bogen op het drukste verkeer, dank

zij zijn transito-handel. In datzelfde jaar komen daar meer dan 11000 schepen binnen, tegen nog geen 2500 in Amsterdam.

Doch Nederlands vlag telt weer mee op de wereldzeeën: „Jan Couragie kiest het want!"

Het oude, Nederlandse bedrijf, de visserij, ging in de negentiende eeuw weer sterk vooruit. Wel ging de walvisvaart te niet, maar de haringvangst bloeide op, vooral toen omstreeks 1850 de Engelse Acte van Navigatie werd opgeheven. Grote vooruitgang kwam, toen niet lang daarna de oude bommen werden vervangen door moderne loggers en de hennepen netten door de veel sterkere katoenen. In 1885 kon men constateren, dat de aanvoer per schip was verviervoudigd. Intussen was het vervoer per spoor ingeschakeld, om verse vis snel diep landwaarts in te brengen.

2. Nijverheid.

Toen het houten schip meer en meer door het ijzeren werd vervangen, gingen vele kleine werven in Groningen en Friesland te niet. Daartegenover verrezen grote, modern ingerichte *scheepswerven* in de omgeving van Amsterdam, Rotterdam, langs de Lek, en te Vlissingen (de „Scheldewerf"). Toch werden deze werven eerst na 1900 van betekenis. Daarvoor werden wel kleine schepen en vooral baggermachines gebouwd en aan het buitenland geleverd, maar na 1900 werden we voor grote schepen onafhankelijk van het buitenland.

De *machinebouw* hangt hiermee nauw samen. Sedert 1890 kwam in deze branche de grote vooruitgang, al bleven we voor de grondstoffen uit den aard der zaak afhankelijk van het buitenland.

Textiel-nijverheid was in de eerste helft der negentiende eeuw huisindustrie. Invoering van de stoommachine bracht hierin geleidelijk verandering. Overmatig lange werkdagen, vrouwen- en zelfs kinderarbeid hebben op deze branche lang een donkere schaduw gelegd. Sedert 1860 was Twente het land der textiel-industrie. Het gewest kwam tot grote bloei, toen Indië de *„bedrukte katoentjes"* trok. In 1909 werd voor 22 millioen naar Indië uitgevoerd, naar andere landen samen voor 35 millioen.

De *wolnijverheid* in Brabant, Leiden en Veenendaal, de *tabaks*-en *sigarenfabrieken* in allerlei delen van het land vormden eveneens een industrie van groeiende betekenis. De laatste branche dankt dit aan de tabakscultuur op Java en Sumatra. Bedroeg de aanvoer van deze tabak in 1864 nog niet meer dan *f* 4000,— in 1913 was de waarde geklommen tot 50 millioen gulden!

Twee andere takken van industrie hangen nauw samen met de landbouw: de fabrieken van *gedistilleerd*, die als grondstof graan gebruiken

en die van *suiker*, die suikerbieten verwerken. In de eerste branche staat Nederland met Frankrijk vooraan in de wereldproductie. De tweede dankt zijn opkomst aan de Franse tijd. Geleidelijk aan heeft de bietsuiker de rietsuiker hier totaal verdrongen.

Tal van andere industrieën werden in de loop van de eeuw vergroot, gemoderniseerd of gesticht, b.v. houtzagerijen, aardappelmeel- en strocartonfabrieken, steenfabrieken, cacao- en chocoladefabrieken, rijstpellerijen.

Van belang is de opkomst van een uitgebreide *zuivelindustrie*; de productie van boter en kaas werd zo goed als geheel van de boerderij naar de fabriek verlegd.

3. Landbouw en Veeteelt.

De eeuw van 1813 tot 1913 heeft voor de agrarische bedrijven heel wat ups en downs gegeven.

Omstreeks 1845 werd ons land, tegelijk met tal van streken in Europa geteisterd door de aardappelziekte. Honger en gebrek volgden er op.

In de jaren 1870 tot 1900 wierp Amerika grote hoeveelheden van zijn overproductie op onze graanmarkt tegen zeer lage prijzen. De waarde van tarwe, haver en gerst daalde daardoor op de binnenlandse markt tot onder de helft, en ver onder de kostprijs. Na enkele jaren konden de boeren hun bedrijf niet meer gaande houden, de verliezen waren te groot. In de tachtiger en negentigerjaren waren tal van boeren, die indertijd een bloeiend bedrijf hadden gekocht tegen de volle waarde, genoodzaakt, hun bezit voor een appel en een ei van de hand te doen: ze waren tot de bedelstaf gebracht. Duizenden emigreerden naar Amerika. De lonen der landarbeiders werden zo laag, dat in de gezinnen niet zelden honger werd geleden. De snelle groei van het socialisme op het platteland is, naast de ontkerstening van ons volk, voor een niet gering deel hieraan toe te schrijven.

Kort na 1900 is een langzaam herstel ingetreden. In kleinere, zowel als in grotere plaatsen begon men met land- en tuinbouwonderwijs, waardoor practische kennis door theoretisch inzicht werd gesteund. Men leerde naast de stalmest de waarde van kunstmest kennen. Doelmatiger bemesting, bebouwing en verzorging maakten de bedrijven lonender. Invoering van nieuwe, betere landbouwwerktuigen hielpen hieraan mee, en de buitenlandse concurrentie werd minder drukkend. Omstreeks 1913 was de Nederlandse landbouw zowel als de tuinbouw, tot nieuwe bloei gekomen.

De veehouderij heeft de schommelingen in mindere mate gevoeld, daar was de toestand vrijwat gunstiger.

Kort na 1870 werd het *Rundveestamboek* aangelegd, met grote zorg

werd het Fries en Hollands vee veredeld en kreeg internationaal een goede naam. De melkproductie nam toe, steeds meer boter en kaas kwam voor export beschikbaar.

Toen in 't begin van de eeuw bleek, dat de Denen ons op de Engelse markt overvleugelden door betere kwaliteit van hun zuivel, werd in 1905 een *Rijksbotercontrôle* ingesteld. Geen boter mocht voortaan meer worden uitgevoerd, dan die door dit instituut was goedgekeurd en Nederland herwon zijn goede naam in het buitenland. Tussen 1895 en 1913 verdubbelde de boterexport en in dat laatste jaar was Nederland de derde met zijn zuivel op de wereldmarkt.

De oppervlakte van onze cultuurgrond nam gestadig toe. Er was landaanwinning door bedijking van polders en droogmaking van meren. Doch ook de *Nederlandse Heidemaatschappij*, in 1888 opgericht, en het *Staatsbosbeheer*, in 1895 ingesteld, werkten aan vermeerdering van cultuurgrond.

Jaartallen.

1883	Het Noordzeekanaal in gebruik genomen.
1886	Nieuwe Waterweg voltooid.
1900 e.v.	Snelle ontwikkeling der handelsvloot.

XIX. HET ONWEER BREEKT LOS

1. Ministerie Cort van der Linden (1913—1918).

In 1913 werd de coalitie bij de stembus verslagen, de linkerzijde behaalde 55 zetels, het ministerie Heemskerk trad af. Dr Bos (V.D.) kreeg opdracht een nieuw ministerie te vormen. Hij nodigde de Socialisten, die 22 zetels in de Kamer zouden bezetten, uit, drie ministersportefeuilles voor hun rekening te nemen. Op een partij-congres werd besloten, hieraan niet te voldoen, men weigerde regeringsverantwoordelijkheid te dragen.

Een *parlementair kabinet* was dus onmogelijk geworden en de Koningin droeg Mr Cort van der Linden op, een *extra-parlementair* kabinet samen te stellen, d.w.z. een ministerie, waarvan de leden niet in nauw verband tot bepaalde partijen staan. Deze poging gelukte.

Het kabinet begon met instelling van een tweetal belangrijke Commissies. De eerste moest een herziening van de Grondwet voorbereiden, om te komen tot *Algemeen Kiesrecht*; de tweede, gewoonlijk de *Bevredigings-Commissie* genoemd, had te onderzoeken, of er een algemeen bevredigende regeling van de verhouding van openbaar en bijzonder onderwijs mogelijk zou zijn. In deze laatste commissie, onder praesi-

dium van Dr Bos, een man met brede blik, was elk der grote partijen door twee leden vertegenwoordigd. De eerste commissie was in 1915 gereed met haar taak, de tweede in 1916.

Intussen werd het ministerie geplaatst voor groter moeilijkheden dan ooit een der vorige kabinetten had door te maken. Want in 1914 brak in Centraal-Europa een oorlog uit, die zich met verbijsterende snelheid ontwikkelde tot een strijd, waarin bijna geheel Europa betrokken was, en die daarna tot wereldoorlog werd. Het kabinet heeft aan de moeilijkheden met grote voorzichtigheid en veel wijsheid het hoofd geboden.

2. Het conflict is er (1914).

Oostenrijk had Bosnië geannexeerd. De troonopvolger, Frans Ferdinand, bracht er in de zomer van 1914 een bezoek. Hij en zijn vrouw werden er door revolverschoten omgebracht. De draden van het moordcomplot bleken te lopen naar Belgrado. Oostenrijk stelde Servië een ultimatum, zo vernederend, dat het onaanvaardbaar was. Dit was juist de bedoeling van de Donau-monarchie, waar men oorlog wilde, om Servië te vernederen. Vooraf had Oostenrijk-Hongarije zich vergewist van de steun van Duitsland. Dit laatste land maande tot matiging, maar graaf Berchtold, de Oostenrijkse minister van Buitenlandse Zaken, zette door.

Rusland was met Servië verbonden en ging mobiliseren. Ook dit land werd op zijn beurt tot matiging aangemaand door zijn bondgenoot Frankrijk, die niet klaar was voor een oorlog.

In de zonneklare Juli-dagen van 1914 groeide de spanning bijna van uur tot uur. Onze Koningin keerde terug van haar zomerverblijf en op 31 Juli gelastte de Nederlandse regering de algemene mobilisatie van leger en vloot. Ze had een vlot verloop, dank zij de organisatie, indertijd door Colijn opgezet: ons leger was paraat, toen de oorlogsverklaringen over en weer vlogen: De Entente: Engeland, Frankrijk, Rusland tegen de Centralen: Duitsland, Oostenrijk-Hongarije.

3. Nederland neutraal.

In enkele dagen had onze regering een troepenmacht van 200.000 man op de been en liet hen de stellingen aan de grenzen en in het binnenland bezetten. De mannen gingen rustig, in de overtuiging dat hun taak, de neutraliteit van het land te handhaven, in enkele maanden zou zijn afgelopen: een moderne oorlog, dacht men, zou niet lang kunnen duren, daarvoor was hij te zeer uitputtend. Weinig vermoedde men, dat hij vier jaren het wereldleven zou ontredderen. In die tijd is het getal der gemobiliseerden bij ons tot 450.000 man aangegroeid.

Die macht had geen ander doel, dan een strikte neutraliteit te handhaven. Hoezeer de sympathieën ook verdeeld waren, (de meeste op de hand der Entente, een kleiner deel op die der Centralen), niemand

wenste deelneming aan de oorlog. Tot ons geluk bleek, dat noch Duitsland, noch Engeland doorslaand belang had bij schending van onze neutraliteit. In de laaiende wereldbrand lag ons land constant in groot gevaar, en als door een wonder is het overslaan der vlammen ons bespaard.

4. Ontreddering en Regeling.

In geen 80 jaar had oorlog onze bodem bedreigd. Thans was men verbijsterd over het feit, dat een oorlog mogelijk was. Een schone droom van beschaving en vooruitgang werd op eenmaal wreed gestoord.

Angst voor onbekende gevaren lag als een ban op ons volk. Velen vroegen hun geld op bij de banken; men begon te hamsteren op grote schaal; bankpapier achtten velen waardeloos, men potte zilveren munten op; bedrijven werden stilgelegd of ingekrompen; het spook van werkloosheid en honger dreigde.

Gelukkig trad de Regering krachtig op. Ze verbood alle gouduitvoer en staakte tijdelijk alle verzilvering van bankbiljetten door de Ned. Bank; ze gaf zilverbons uit, om de geldcirculatie gaande te houden; ze nam maatregelen tegen hamsteren en prijsopdrijving; door een graanbureau liet ze grote hoeveelheden broodkoren in Amerika kopen en naar Nederland vervoeren.

Om de werkloosheid te bestrijden, werd op initiatief van de Koningin het Koninklijk Nationaal Steuncomité opgericht. Door deze krachtige regeringsmaatregelen keerde de rust en het vertrouwen bij het volk terug.

5. Gevaar en Nood.

De Duitsers namen hun opmars door België en Luxemburg, schonden daarmee de neutraliteit, die in 1839 mee door hen gewaarborgd was.

Onweerstaanbaar drongen de Duitse legers naar de Noordzeekust en namen Antwerpen, „het pistool op de borst van Engeland". Stromen vluchtelingen kwamen uit België in paniek over onze grenzen. Bij de val van Antwerpen groeide dit getal aan tot meer dan één millioen. Het gaf de regering plotseling nieuwe zorgen, deze scharen te vervoeren, te huisvesten en te voeden.

De Entente trachtte van meet aan, de oorlog tegen de Centralen totalitair te maken. Ze wilde elke toevoer van voedsel en grondstoffen afsnijden. Daarom paste ze *een blokkade* toe op de gehele Noordzeekust, waarvan ook wij het slachtoffer dreigden te worden.

Om aanvoer overzee mogelijk te maken, richtte onze Regering de N.O.T. (Netherl. Oversea Trust) op. Alle uit- en invoer moest via dit lichaam gaan. Dubbele garantie moest daarbij worden gegeven: *a.* bij uitvoer, dat de goederen niet afkomstig waren van de Centrale mogendheden; *b.* bij invoer, dat ze niet voor hen waren bestemd.

Een enorme smokkelhandel met Duitsland ontstond in die tijd; een

heirleger douanen werd langs de grenzen gelegd, om dit winstgevend bedrijf te beletten.

De vaart op de Noordzee werd uitermate gevaarlijk, doordat beide partijen uitgestrekte *mijnenvelden* aanlegden. Slechts een vaargeul bleef open, waarlangs de neutrale koopvaarders en vissers naar hun bestemming konden komen.

De blokkade werd voortdurend verscherpt. In 1916 brachten de Engelsen onze vissersschepen op naar hun havens. Eerst toen de regering garantie had gegeven, dat de visuitvoer naar de Centralen niet zou worden vergroot, werden de schepen vrijgegeven.

Tenslotte kwam het zelfs zover, dat de verbinding van het moederland met Indië onmogelijk werd. Fataal was de omstandigheid, dat wijzelf over geen enkele trans-oceanische kabel beschikten. Met de telegrammen moest ook alle postverkeer via Engeland, waar de censuur alle brieven opende.

Duitsland zond zijn *duikboten* in zee, die de genadeslag toebrachten aan onze scheepvaart, vooral toen de Duitsers in 1917 de onbeperkte duikbotenoorlog proclameerden: elk schip, op welke zee het ook voer, dat voor hun periscopen kwam, werd met een torpedo in de grond geboord. Dit lot trof eenmaal zelfs zeven graanschepen tegelijk. Onze handelsmarine heeft niet minder dan 88 grote schepen door mijnen en torpedo's verloren.

De onbeperkte duikbotenoorlog werd evenwel het begin van Duitslands ondergang: tengevolge hiervan verklaarden de Verenigde Staten het de oorlog en deden de schaal ten gunste der Entente overslaan.

Door deze uitbreiding van de oorlog ontstond voor ons volk in 1917 en 1918 een noodtoestand. Amerika legde beslag op alle neutrale schepen, die in zijn havens lagen. Wij raakten op die manier niet minder dan één millioen ton scheepsruimte tijdelijk kwijt. We waren overgeleverd aan de willekeur der oorlogvoerenden. Duitsland stelde ons onvervulbare eisen en weigerde ons daarop kolen en staal. Zo werd onze industrie lamgelegd, en in de bitter koude winter van 1917 zaten de burgers zonder voldoende huisbrand. Een strenge distributie van alle levensbehoeften werd doorgevoerd.

6. Grondwetsherziening (1917).

Midden in de moeilijkheden, waarmee Regering en volk te worstelen hadden, kwam een ingrijpende grondwetsherziening tot stand. De beide grondwetscommissies voor Kiesrecht en Onderwijs waren respectievelijk in 1915 en 1916 met hun arbeid klaar. De eerste kwam in haar conclusies tot *algemeen kiesrecht* en *evenredige vertegenwoordiging*. De tweede tot *gelijkstelling van openbaar en bijzonder onderwijs* voor de pu-

blieke kassen. Beide voorstellen verwierven de vereiste meerderheid in de Kamers.

Omdat het een grondwetsherziening betrof, moesten de Kamers worden ontbonden en na landelijke verkiezingen opnieuw bijeenkomen. Men paste ditmaal de regel „laat zitten wat zit" toe, en de Kamers hechtten in tweede lezing hun goedkeuring aan de grondwet.

Het ministerie Cort van der Linden trad thans af, en voor het eerst hadden verkiezingen plaats volgens het stelsel der evenredige vertegenwoordiging. Ze bezorgde de drie partijen der oude coalitie juist 50 stemmen. Een nieuw kabinet onder voorzitterschap van Jhr Ruys de Beerenbrouck trad op en vond weldra grote moeilijkheden op zijn weg.

7. Vrede en Novemberalarm (1918).

In 1916 en 1917 zijn verschillende vredespogingen aangewend. Een voorstel van president Wilson van Amerika en een van de Paus bleven evenwel zonder het gewenste resultaat.

Toen een revolutionaire beweging op de Duitse vloot ontstond en naar het leger oversloeg, stortte de Duitse verdediging ineen. In de nacht van 10 op 11 November werd de wapenstilstand getekend: Duitsland capituleerde volledig. Keizer Wilhelm vluchtte naar Nederland, vroeg en verkreeg daar asyl. In Duitsland kreeg de revolutie de overhand en werd Ebert tot president gekozen.

Mr. P. J. TROELSTRA

Toch is juist in die allerlaatste periode het gevaar voor schending van onze neutraliteit zeer groot geweest. Onze opperbevelhebber, generaal Snijders, gaf dan ook bevel, alle verloven in te trekken. Dit was een beproeving, waartegen een deel onzer troepen niet meer bestand was. Ze waren „mobilisatie-moe" en stonden open voor revolutionaire propaganda, zodat in de Harskamp op de Veluwe zelfs onlusten uitbraken. Die werden wel bedwongen, maar generaal Snijders werd het slachtoffer: hij verkreeg zijn ontslag.

Toen heeft Troelstra, de leider van de S.D.A.P., gesteund door een

Caricatuur van Louis Raemakers op de houding van Troelstra in November 1918

déél zijner aanhangers, naar de macht gegrepen. Hij hield het hoofd niet koel, liet zich meeslepen door zijn revolutionair gevoel en verklaarde, dat „een revolutie niet halt kon houden bij Zevenaar". S.D.A.P. en N.V.V. vaardigden een manifest uit met 15 ingrijpende eisen. In de Kamer verklaarde Troelstra: „De regering kan niet steunen op het leger; zij heeft ook de politie niet meer tot haar dienst: minstens $^2/_3$ of $^3/_4$ der politie zal niet tegen ons optreden. En wanneer men de vraag stelt: wat geeft u het recht, desnoods te grijpen naar de macht, dan antwoord ik: onze rechtsgrond is, dat wij aangewezen zijn op dit ogenblik de macht te gebruiken!"

De Regering antwoordde op krachtige wijze en verklaarde het gezag te zullen handhaven tot elke prijs. En in de Kamer leverden zowel linkse als rechtse leden een vernietigende critiek.

Maar ook uit het land rees krachtig verzet: de Protestantse en de Roomse *vakorganisaties* traden met grote vastberadenheid op. *Vrijwilligers* trokken naar Den Haag om koningshuis en regering te beschermen.

In een vergadering van de Socialistische kamerfractie bleek de meerderheid de leiding van Troelstra niet meer te willen volgen. Daags daarop verscheen de leider niet in de Kamer; hij schrijft: „Ik voelde mij een gebroken man". Zijn partijgenoot Schaper moest trachten in de Kamer de aftocht te dekken. Op het Congres der S.D.A.P. te Rotterdam verklaarde Troelstra: „Ik heb mij in de machtsverhoudingen vergist". Maar hij had ook niet ingezien, dat in ons volk, niet het minst door het Christelijk Onderwijs, een sterke eerbied leefde voor het wettig gezag en voor de hoogste draagster van dit gezag: Nederlands Koningin uit het huis van Oranje.

Jaartallen.

1913—1918	Ministerie Cort van der Linden.
1914—1918	Eerste Wereldoorlog. Nederland neutraal. Blokkade. Distributie.
1917	Grondwetsherziening: Algemeen Kiesrecht; Evenredige Vertegenwoordiging; Onderwijsbevrediging.
1918	Wapenstilstand op 11 November. Novemberalarm: Mr P. J. Troelstra.

XX. TUSSEN TWEE WERELDOORLOGEN (1918—1940)

1. De Onderwijsbevrediging (1920).

De grondwetswijziging van 1917 had in beginsel de gelijkstelling van Openbaar en Bijzonder onderwijs vastgelegd. In de jaren 1919 en 1920

werd dit door minister De Visser, als lid van het kabinet Ruys de Beerenbrouck, uitgewerkt.

In 1919 werd in een aparte salariswet de gelijkheid der salarissen van de beide onderwijsrichtingen geregeld. In 1920 volgde daarop het grote werk van de wet op het Lager Onderwijs. Op 23 Juni van dat jaar kwam de aanneming met slechts één stem tegen, die van een vrijzinnig afgevaardigde.

De wet bracht financiële gelijkstelling van het Openbaar en Bijzonder lager onderwijs, al moest de Openbare school, krachtens de grondwet, een bevoorrechte positie behouden. (In art. 19 is nl. bepaald, dat in elke gemeente, waar voor 12 leerlingen Openbaar onderwijs wordt begeerd, een school moet worden gesticht, zolang er nog tenminste 8 leerlingen blijven.)

Voor de eindstemming in de Tweede Kamer sprak Dr. De Visser over vier mannen, die voor een rechtvaardige pacificatie hun krachten hadden gegeven: Kuyper en Schaepman, die de strijd hadden aangebonden, Bos en Cort van der Linden, die de linkerzijde in vele opzichten tot andere gedachten hadden gebracht. En apart richtte hij zich tot Mr. A. F. de Savornin Lohman, de oude voortrekker, die als lid van de Tweede Kamer zijn stem nog kon geven en thans de bekroning op zijn werk mocht zien.

Toen in 1920 de wet De Visser tot stand kwam, had het Openbaar Onderwijs nog 56% van alle leerlingen, het Bijzonder Onderwijs (Protestants Christelijk en Rooms tezamen) 44%.

In 1950 was het percentage van het Openbaar Onderwijs gedaald tot 27%; de Protestants Christelijke scholen hadden eveneens 27% en de Roomsen bovendien 46%. De verhouding Openbaar en Bijzonder was toen dus bijna 1 : 3 geworden.

2. Een andere tijd.

Hoe diep de wereldoorlog van 1914—1918 in het wereldleven heeft ingesneden, hebben aanvankelijk maar weinigen beseft. Langzamerhand werd het duidelijk, dat de oorlog een „omwenteling" had gebracht.

Allereerst in de verhouding der staten: de overwinnaars dicteerden de vrede, de overwonnenen werden diep vernederd. In Duitsland en Oostenrijk—Hongarije werd bittere armoede geleden, deze landen raakten in diep zedelijk verval, en revoluties deden de rest.

De overwinnaars waren eveneens uitgeput, behalve Amerika, dat in de eerste jaren van de oorlog onzijdig was geweest en toen een ware goudstroom over zijn grenzen had zien vloeien. Door zijn ingrijpen had het de beslissing gebracht en nu nam het een sterke machtspositie in.

Ook verschillende gekleurde rassen waren in de oorlog betrokken geworden, ze waren ontwaakt en zagen uit naar nieuwe wegen voor hun volken.

In Nederland was door de handel veel geld binnengekomen, maar het maakte ons volk niet gelukkiger. Het bedrijfsleven was ontwricht, talrijke werklozen leden armoede en bij velen was de lust tot werken zelfs verdwenen.

De ontkerstening was onrustbarend toegenomen. Op allerlei manier werd een andere tijd merkbaar.

In deze tijd was de vakbeweging krachtig gegroeid. In 1914 telde ons land nog niet meer dan 266.000 georganiseerden, in 1920 was dit aantal geklommen tot 684.000 en nog ging de aanwas voort. In 1950 bedroeg dit aantal 1.160.000, waarvan 150.000 waren aangesloten bij het Chr. Nat. Vakverbond.

Maar ook de werkgevers organiseerden zich. Drie groepen vallen daarbij op: 1. Protestants-Christelijken, 2. Roomsen, 3. Neutralen, die elk weer gesplitst zijn in drie ondergroepen: *a.* industriëlen, *b.* middenstanders, *c.* boeren en tuinders.

De nieuwe tijd diende zich ook aan als een tijd van democratie: het volk zou in alle lagen meewerken aan een oplossing van de vraagstukken. In de practijk zag men daar dikwijls niet zoveel van. Wel kwam meermalen aan het licht, dat de volksvertegenwoordiging de moed miste om eigen verantwoordelijkheid te dragen. En tevens, dat volksmisleiding probeerde de scharen in te palmen met mooie beloften: enerzijds de Communisten, anderzijds de Nationaal-Socialisten.

3. Onrust.

Op 10 November 1918, daags voor de sluiting van de wapenstilstand, kwam *keizer Wilhelm II* met klein gevolg bij Eijsden over onze grens en vroeg asyl aan onze regering. Kort daarop deed zijn zoon, de Kroonprins, hetzelfde.

Onze regering verleende beiden asyl. Ze wees de keizer een kasteel bij Doorn als verblijfplaats aan. Wilhelm heeft daar vertoefd tot zijn dood in 1941. De kroonprins kreeg een woning op het eiland Wieringen toegewezen. Hij woonde daar ongeveer 5 jaar en vertrok toen, ongevraagd ongeweigerd, naar Duitsland.

In de buitenlandse bladen werd aanvankelijk op hoge toon over het verlenen van asyl geoordeeld en menig dreigement werd geuit. De Entente eiste uitlevering van de beide Hohenzollerns. Ze werd door onze Regering geweigerd met een beroep op de Nederlandse wetten, en weldra werd er van de hele zaak niet meer gerept.

Groter onrust ontstond door *het Belgisch annexionisme.*

Na de overwinning voelde België zich teleurgesteld door het feit, dat het ondanks de gebrachte offers nauwelijks enige vergoeding kreeg door uitbreiding van grondgebied. Het uitte dit op een minder aangename wijze, doordat een grote groep annexionisten aandrong op inlijving van Zuid-Limburg, Zeeuws-Vlaanderen en op souvereiniteit over de mond van de Schelde. Nog pijnlijker werd dit, doordat deze groep in contact stond met de Belgische regering, en de hele Belgische pers, met uitzondering van een paar Vlaamse bladen, de zaak steunde.

België bracht zijn eisen voor de Opperste Raad, de Vredesraad der Entente. Onze Regering nam een kloeke houding aan en weigerde voor deze Raad als gedaagde te verschijnen, weigerde ook iedere onderhandeling over afstand van grondgebied. Ze had succes. „The big four": Wilson (van Amerika), Clemenceau (van Frankrijk), Lloyd George (van Engeland) en Orlando (van Italië) verklaarden, dat van gebiedsafstand geen sprake kon zijn. Wel uitten ze de wens, dat Nederland met België over andere punten zou onderhandelen.

Onze minister van Buitenlandse Zaken, Jhr. Van Karnebeek, die de eerste onderhandelingen tot zo'n goed einde had gebracht, leidde ook de verdere besprekingen en die brachten in 1925 een accoord met België. Daarbij bleek Van Karnebeek evenwel al te soepel te zijn geweest; al het voordeel was aan de kant van België. Er werd n.l. bepaald, dat de Schelde-mond onder beheer van een Nederlands-Belgische Commissie zou komen; dat Nederland de aanleg op zich nam van een groot kanaal tussen Antwerpen en de Moerdijk; dat Nederland verder zou meewerken aan een kanaal van Antwerpen naar het Oosten, door Zuid-Limburg naar de Rijn.

Dit verdrag behoefde evenwel nog de goedkeuring der beide Kamers. Hoewel men wel inzag, dat de Nederlandse Rijnhandel, speciaal die van Rotterdam, hierdoor ten zeerste zou worden geschaad, aanvaardde de Tweede Kamer het accoord. Maar tot voldoening van ons volk werd het door de Eerste Kamer afgewezen, waarop Van Karnebeek aftrad als minister van Buitenlandse Zaken.

4. Volkenbond.

Op initiatief van president Wilson van Amerika werd kort na 1918 *de Volkenbond* opgericht. Het doel van deze bond was idealistisch: het bevorderen van vrede en harmonie tussen de volkeren.

Helaas is dit doel reeds bij het begin verloochend. De overwinnaars van 1918 gebruikten de Volkenbond om hun machtspositie te verstevigen. Wel werd te Genève een prachtig Volkenbondspaleis gebouwd, en wel werd te 's-Gravenhage een Internationaal Hof van

Justitie opgericht (waarvan de Nederlandse rechtsgeleerde Mr J. C. Loder lid was), maar telkens weer bleek dit camouflage te zijn van de zucht tot macht bij de grote mogendheden.

Ons land trad in 1920 toe als lid van de Volkenbond, maar het was met weinig enthousiasme. Er waren dan ook voor ons land gewichtige consequenties aan verbonden. Voortaan zou voor ons land een neutraliteitspolitiek onmogelijk zijn, want bij internationale conflicten waren wij verplicht aan een gezamenlijk optreden tegen de schuldige mee te doen.

Wel heeft Nederland met toewijding zijn aandeel vervuld in allerlei organisaties, die van de Volkenbond uitgingen, b.v. op het terrein van volksgezondheid, arbeidsregelingen en intellectuele samenwerking.

Van de internationale ontwapening, die oorspronkelijk in uitzicht was gesteld, is niets gekomen. Een ogenblik hoopte men nog op ontspanning. Dat was in 1925, na het verdrag van Locarno, waar de Duitse Rijkskanselier Stresemann en de Franse premier Briand elkander vonden. Het onmisbare vertrouwen scheen te zullen groeien, idealisten zagen hoopvol de komende ontwapening tegemoet.

Het is alles een mislukking geworden: Stresemann werd vermoord. het wantrouwen groeide weer, de bewapeningswedloop werd voortgezet.

Van het terrein van deze verderfelijke machtspolitiek trok Nederland zich meer en meer terug, het legde zich weer toe op handhaving van zijn oude *zelfstandigheidspolitiek.*

5. De Coalitie breekt (1925).

In het midden van de vorige eeuw had onze regering een gezant bij het Vaticaan. In 1871 werd dit gezantschap opgeheven. Toen tijdens de eerste Wereldoorlog de Paus het middelpunt werd van allerlei internationale onderhandelingen, gevoelde onze Regering het gemis van een gezantschap. Zij benoemde daarom in 1915 weer een gezant, die te Rome als „luisterpost" zou fungeren. Na de oorlog, (tijdens het eerste ministerie Ruys de Beerenbrouck, 1918—1922, en tijdens het tweede ministerie Ruys de Beerenbrouck, 1922—1925) werd dit gezantschap in stand gehouden, en jaarlijks prijkte op de begroting het daarvoor benodigde bedrag.

In 1925 werd *Colijn* formateur van een nieuw kabinet. Het was een ministerie, samengesteld uit mannen van de drie coalitiepartijen. Toch wist Colijn, dat zijn kabinet wankel stond. Vele Christelijk-Historischen toch, beducht voor de groeiende macht van Rome, werkten niet van harte mee. En twee kleine nieuwe partijen waren aan de rechterzijde opgekomen: *de Staatkundig Geref. Partij* en *de Hervormd Geref. Staats-*

partij. Ze dankten hun ontstaan aan een openlijke strijd tegen de Roomsen.

Toen in de herfst van 1925 de begroting van het ministerie Colijn werd behandeld, werd er in de Tweede Kamer bezwaar gemaakt tegen de post voor het gezantschap bij het Vaticaan. Kersten de leider van de Staatkundig Gereformeerden, diende een amendement in, om deze post te schrappen. De meeste Christelijk-Historischen waren het hiermee eens. Toen liet Dr Nolens, de leider der R.K. Staatspartij de dreigende waarschuwing horen, dat „de Katholieken ernstig overwogen, of ze ooit steun zouden kunnen verlenen aan welk kabinet ook, dat zou voortkomen uit groepen, aan welker medewerking de opheffing van deze gezantschapspost zou zijn te wijten".

De gelegenheid, op deze wijze de oude Coalitie te breken, werd door een groot gedeelte der linkerzijde gretig aangegrepen en een aantal leden onder leiding van Marchant (die zelf verklaarde geen bezwaar te hebben tegen behoud van het gezantschap) stemde met de Christelijk-Historischen, de Staatkundig Gereformeerden en de H.G.S.-'ers voor afschaffing van het gezantschap, door het amendement Kersten aan te nemen. De gezantschapspost werd opgeheven. De Coalitie viel voorgoed uiteen.

Een ministerie De Geer (1926—1929), een z.g.n. intermezzokabinet, dat niet op bepaalde partijen steunde, nam de taak over.

6. Economische Crisis (1931—1940).

Het gebrek aan onderlinge waardering en begrip tussen de staten, dat oorzaak was geworden van de mislukking van de Volkenbond, tekende zich ook af in de houding der volken bij de handel, de onderlinge uitwisseling der goederen.

Kort na 1918 begonnen de grote mogendheden reeds met het optrekken van hoge tolmuren, het heffen van hoge in- en uitvoerrechten. Een natie als de Nederlandse, die zelf niet veel produceert, maar op de wereldmarkt ontzaglijk veel verhandelt, werd daarvan natuurlijk het slachtoffer.

Gelukkig bezat ons land in *Colijn* een hoogstaand en uiterst kundig man, die ook in het buitenland veel aanzien genoot. Hij zag helder in, dat het stelsel van de hoge tolmuren voor alle volken, ook voor de grote mogendheden, ten slotte noodlottig zou worden. De volken zaten in die tijd niet met „een tekort", maar met „een te veel" aan goederen. Wanneer alle landen de grenzen afsloten, bleven alle met hun grote voorraden zitten. Onvermijdelijk zou dit leiden tot stilstand van handel en fabrieken. Een wereld-werkloosheid en wereld-armoede zou het gevolg zijn, een wereldoorlog zou er uit voortkomen.

Op tal van wereldconferenties (in 1927 te Genève, in 1929 te Parijs,

in 1931 weer te Parijs, in 1933 te Londen) voerde Colijn het pleit voor de vrije wereldhandel, opdat allen zouden profiteren van de rijkdommen, die de wereld bezat, en de rampen die dreigden zouden worden afgewend: „Het is nog tijd, maar de wereldklok staat op vijf voor twaalf!"

Zijn redevoeringen maakten diepe indruk, men nam op de conferenties goede besluiten, maar stuitte thuis op de onwil der regeringen, die de besluiten niet wilden bekrachtigen.

Voor ons land werd het een ramp, toen Engeland in 1931 de gouden

Dr. H. COLIJN

standaard verliet, d.w.z. zijn muntwaarde verlaagde en daaraan alle vastheid ontnam. Toen verloor Nederland afzetgebieden, onze wereldhandel werd ontwricht, onze scheepvaart geruïneerd, tal van industrieën geraakten op de rand van de afgrond, de boeren verarmden, omdat hun producten grotendeels waardeloos werden. Grote werkloosheid teisterde de bevolking, in 1934 was zelfs een derde deel der arbeiders zonder werk. Het volk verloor de moed. De economische crisis was in volle hevigheid losgebarsten.

Om de ergste nood te kunnen lenigen, werd in 1931, onder leiding

van Prinses Juliana, een Nationaal Crisis-comité opgericht. Het ontving van vele zijden ruime giften en subsidies van het Rijk. Maar het betekende een druppel in een leeg vat.

De ministeries van die tijd hebben een uiterst zware en ondankbare taak gehad. Ze moesten steun bieden aan tal van bedrijven, ze moesten wetten ontwerpen om de productie te regelen, de teelt van allerlei overbodige gewassen te beperken en zelfs onze veestapel te verkleinen. Iedereen wenste geholpen te worden en weinigen waren dankbaar voor de geboden hulp.

Al deze steunmaatregelen verslonden enorme schatten en .... de inkomsten van de schatkist verminderden onrustbarend. Krachtige bezuinigingsmaatregelen waren dus onafwijsbaar, maar de personen die er door getroffen werden, oefenden hierop de scherpste critiek.

De crisis openbaarde zich tijdens het derde ministerie Ruys de Beerenbrouck (1929—1933). Maar de zwaarste last kwam op de schouders van Colijn, die tot driemaal toe: in 1933, in 1935 en in 1937 een kabinet vormde, dat telkens twee jaar bestond. Het eindigde in 1939 met een ware hetze tegen de premier. Zijn ministerie werd toen vervangen door het ministerie De Geer, die er ook Socialisten in opnam. Tijdens dit ministerie brak de Tweede Wereldoorlog uit.

7. Ontwapening.

Door de grote mogendheden werd in 1919 een *internationale ontwapening* in het vooruitzicht gesteld. Hiervan is helaas niets terecht gekomen. Toch voerden verschillende partijen in ons land sedert 1919 een stelselmatige campagne tot verlaging van de oorlogsbegroting. „Wij moeten een voorbeeld geven" heette het dan. Maar men vergat, dat de weerloosheid een aanvaller juist lokt. En bittere ervaring heeft geleerd, dat wat aan de defensie ontbreekt, met het bloed van jonge mannen moet worden betaald.

In 1922 (tijdens het tweede ministerie Ruys de Beerenbrouck) wist minister Van Dijk met zijn legerwet nog een zeker minimum te redden. Hij had hierin een uitnemende *legerorganisatie* opgenomen, die later zelfs in het buitenland navolging vond. Naast het officiers-corps vormde hij het z.g.n „kader" van onderofficieren tot een vaste, sterke kern van het leger.

Tijdens het z.g.n. intermezzo-kabinet van De Geer (1926—1929) werden de bezuinigingen op het leger echter tot schamens toe doorgezet en werd ook de legerorganisatie van Van Dijk in het hart aangetast. Volledige ontwapening werd bepleit door de Communist, de Socialisten en de Vrijzinnig-Democraten. De Rooms-Katholieken deden wakker mee aan de afbraakbeweging door het bevorderen van te ver gaande bezuinigingen.

Op deze wijze werd de taak van de Antirevolutionairen, en de Christelijk-Historischen, die met een deel van de Vrijheidsbond bleven pleiten voor goede organisatie van leger en vloot, wel zeer zwaar. De anti-militaristen, waarbij zich ook de aanhangers van de C.D.U. voegden, waren klaarblijkelijk blind voor de situatie in de wereld: Duitsland, dat aan de overzij van onze grens onder Hitler zich tot de tanden wapende; Japan, dat in de buurt van Ned. Oost-Indië zich tot een gevaarlijke macht ontwikkelde; de Volkenbond, die langzamerhand geheel machteloos werd.

Zelfs een schandelijke muiterij, als in 1933 plaats vond op het oorlogsschip „De Zeven Provinciën", en die ons gezag in Zuid-Oost-Azië een gevoelige knak gaf, bracht geen inkeer. Integendeel: de Communist bezag dit met welgevallen, de Socialisten konden hun genoegen hierover moeilijk verbergen.

Voor de regering werd het aanleiding tot krachtig ingrijpen. De muiterij was na 4 dagen bedwongen; een zuivering van leger en vloot ten opzichte van het Communisme werd met kracht aangevat. In 1937 werd minister Van Dijk opnieuw geroepen zijn terzijde geschoven plannen verder uit te voeren, om zo de situatie nog te redden, maar de tegenwerking was ook toen te groot. Zo gingen we een donkere toekomst tegemoet.

Jaartallen.

1919	Vrede van Versailles. Stichting van de Volkenbond.
1925	De Coalitie der rechtse partijen valt uiteen.
1931—1940	Economische Crisis.
1933	Hitler krijgt de macht in Duitsland.
	Muiterij op de „Zeven Provinciën".

XXI. NEDERLAND IN DE TWEEDE WERELDOORLOG (1940—1945)

1. De wereldoorlog kondigt zich aan.

Sedert 1933 was in Duitsland met Hitler het Nationaal-Socialisme aan de macht gekomen. Het was in een tijd, toen de weerbaarheid der volken, zowel geestelijk als militair was verzwakt. Een jarenlange crisis putte Europa uit. Hiervan heeft Hitler gebruik gemaakt, om gesloten tractaten te breken en Duitsland ten koste van alles tot de tanden te wapenen. Zijn doel was: een heerschappij te vestigen, waarbij twintig eeuwen Christendom en vele eeuwen humanistische beschaving zouden worden uitgewist, om plaats te maken voor een nieuwe, Germaans-heidense macht.

Terwijl hij door een verdrag met Rusland zijn oostgrens veilig had gesteld, maakte het verbond met Mussolini Italië tot zijn bondgenoot. Verschillende regeringen op de Balkan waren hem vriendelijk gezind en in Spanje hielp hij zijn medestander Franco in het zadel.

Toen hij zich sterk genoeg voelde, ging hij van stap tot stap zijn macht ontplooien: hij bezette het Rijnland, vestigde zijn macht in Oostenrijk, „bevrijdde" de Sudeten-Duitsers uit de „onderdrukking" van Tsjecho-Slowakije en bezette later dit land. De mogendheden protesteerden, maar moesten machteloos toezien. Toen hij evenwel in 1939 Polen aanviel, verklaarden Engeland en Frankrijk hem de oorlog.

Dit was het begin van de zes-jarige wereldoorlog, de bloedigste en vreselijkste, die ooit heeft gewoed. Hij doorschokte de hele wereld; er was strijd op alle oceanen; er werd gevochten van Noordpool tot Sahara; kleurlingen en blanken werden er in betrokken; de weinige neutralen ondergingen toch de diepgaande invloed van het wereldconflict.

Het was niet in de eerste plaats een oorlog om stoffelijke goederen, maar een worsteling op leven en dood om behoud van vrijheid van godsdienst, Christelijke beschaving, en de cultuurgoederen der vrije democratie, die dreigden te worden weggevaagd door een nieuw heidendom, een heidense moraal en de niets ontziende wreedheid van een nieuw „Führer-principe".

2. De overval op Nederland (1940).

Als een dreigende donderwolk, waaruit elk ogenblik de bliksem kan neerschieten, lagen de Duitsers langs de Nederlandse en Belgische grenzen. Wel had de Duitse regering in Augustus 1939 plechtig verklaard, dat zij „gezien de bekende Nederlandse onafhankelijkheidspolitiek, de onaantastbaarheid en integriteit van Nederland onder geen enkele omstandigheid zou krenken", maar de Meizon van 1940 zou getuige zijn van de meest onbeschaamde schending van deze beloften.

Ons leger was gemobiliseerd en had zijn stellingen betrokken. De meeste daarvan waren in der haast opgeworpen verdedigingswerken. Het sterkst waren de Afsluitdijk, de Grebbelinie en natuurlijk de vesting Holland, ingesloten door de grote rivieren en de waterlinie. Thans zouden zich echter bloedig wreken de jarenlang volgehouden bezuinigingen op leger en vloot. Er was een schreeuwend tekort aan verdedigingsmiddelen: aan vliegtuigen, kanonnen, mortieren, mitrailleurs, tanks, automatische wapenen, gemotoriseerde afdelingen en munitie. Onze mariniers, onze infanteristen, onze kanonniers hebben met weergaloze dapperheid gevochten en hun taai verzet heeft de overmachtige vijand 5 dagen opgehouden in plaats van 1 dag, zoals het Duitse plan

dit aangaf. Maar talloze jonge mannen hebben het gemis aan uitrusting met hun bloed moeten betalen.

Zonder oorlogsverklaring, zonder ultimatum of waarschuwing zijn de Duitsers op 10 Mei over onze grenzen gedrongen. In de nacht van 9 op 10 Mei ronkten de motoren van talloze gevechtsvliegtuigen boven polders en steden en vielen de eerste bommen op onze vliegvelden.

Maar wat erger was: deze vliegtuigen vervoerden niet minder dan twee divisies parachutisten, die boven de vesting Holland werden afgeworpen om daar tal van belangrijke punten bij of in Den Haag en Rotterdam te bezetten; bovendien de vliegvelden Valkenburg, Ypenburg en Waalhaven, en de grote Moerdijkbrug. Met grote moeite en veel verliezen wisten onze troepen de vliegvelden Valkenburg en Ypenburg te heroveren en de omgeving van Den Haag te zuiveren, maar de belangrijke Moerdijkbrug en Waalhaven konden ze niet herwinnen, al dachten onze mariniers op de Maasbruggen te Rotterdam ook aan geen wijken. De vijand kreeg door de lucht voortdurend nieuwe versterkingen en hun legerafdelingen, die in Limburg over de Maas waren getrokken, wisten op te dringen tot bij de Moerdijk.

3. De Regering moet uitwijken.

In de morgen van de tiende Mei zond de minister van Buitenlandse Zaken, Mr N. v. Kleffens, namens H.M. de Koningin de volgende verklaring naar de Duitse regering: „Wegens de voorbeeldeloze, zonder enige waarschuwing van Duitse zijde op de Nederlanden gepleegde aanval, beschouwt de Nederlandse Regering zich als in oorlog met het Duitse Rijk".

Tegelijkertijd werd contact opgenomen met de Franse en Engelse regeringen. Van beide zijden werd hulp beloofd, die evenwel niet kwam. Wel is een gemotoriseerde afdeling Fransen in Zeeland en Brabant geweest, maar die heeft niets van betekenis verricht. Zelfs aan de dringende oproep van onze Regering, om hulp te bieden bij de Moerdijk, het meest bedreigde punt, kon niet worden voldaan. Evenmin kwam van Engelse zijde hulp voor onze luchtvloot.

Onze vliegeniers hebben met leeuwenmoed gevochten tegen de overmacht der Duitse luchtvloot en hebben belangrijke successen behaald: bijna 500 Duitse vliegtuigen zijn in enkele dagen vernietigd, maar in de ongelijke strijd was ook onze eigen luchtvloot ondergegaan.

De bloedigste strijd te land is gevoerd in de Grebbelinie. Grote dapperheid is daar door onze mannen ontplooid, maar ze waren niet opgewassen tegen de overmacht van mensen en materieel. Vele honderden van onze mannen zijn daar gevallen, de rest van de bezetting volbracht een welgeslaagde terugtocht binnen de vesting Holland.

De opperbevelhebber, generaal Winkelman, zag de toestand als hoogst gevaarlijk en hij deelde aan de Regering mee, dat hij niet langer de verantwoordelijkheid kon dragen voor de veiligheid van het Koninklijk Huis en de Regering. Om te voorkomen dat de Koningin met de Regering in handen van de Duitsers zou vallen, werd besloten tot uitwijken naar Engeland. Oost en West bleven daardoor onder Nederlands gezag en dus souvereine gebiedsdelen van de Nederlandse Staat.

De punten, waar de vijand er ondanks zijn overmacht niet in slaagde door te breken, waren: de Afsluitdijk en Rotterdam. Toen heeft het Duitse commando zich gekeerd tegen weerloze burgers, vrouwen en kinderen. Op 13 Mei verschenen bommenwerpers in golf na golf boven de binnenstad van Rotterdam, wierpen daar massa's brisant- en brandbommen uit, die de gehele binnenstad in vlammen zetten en dood en verderf brachten onder de vluchtende bewoners. Honderden kwamen om het leven, 's avonds was een derde deel van de stad een vlammende en rokende puinhoop. De wrede vijand dreigde daarna Utrecht en andere steden met vernietiging, waarop generaal Winkelman, die geen vliegtuig meer tot bescherming kon zenden, besloot te capituleren.

4. Indië aangevallen (1942).

In Oost-Azië kreeg Duitsland een bondgenoot in Japan. Het begon de oorlog in Dec. 1941 met een verraderlijke overval op de Amerikaanse vloot, die te Pearl Harbour lag. Bijna de hele vloot werd vernietigd. Onmiddellijk verklaarde Nederland als eerste aan Japan de oorlog en zette zijn marine en luchtvloot tegen de vijand in.

De Japanners rukten op in Achter-Indië, Birma, Malakka, en toen ging het in Indonesië van eiland tot eiland tot bij de kusten van Australië. Op verbeten wijze streden onze luchtvloot en marine tegen de overweldiger, maar ook hier was de strijd te ongelijk. Op 27 Februari ging onze vloot onder in de slag in de Javazee. Een vloot van 25 schepen had het hier opgenomen tegen een overmacht van 105 Japanse schepen.

De verliezen der Nederlandse marine zijn in deze wereldoorlog enorm geweest: ze verloor 105 schepen, d.i. 87% van de gehele vloot, terwijl een derde deel van het totale personeel omkwam.

Japan was de oorlog ingegaan met de leus: „Tegen de blanke overheersing en voor een groot-Aziatische gemeenschap". Maar na zijn overwinning vestigde het in Indonesië een ware terreur en legde zich toe op een economische uitbuiting, die maakte, dat de Oosterse volken weldra vijandig tegenover hem stonden.

5. De Vogelaar met zoet gefluit.

Na de capitulatie scheen het optreden van de Duitsers gematigd te

zullen worden: niemand werd overlast aangedaan; geen wraakmaatregelen werden genomen tegen hen, die als anti-Duits bekend stonden: de krijgsgevangenen mochten weer naar huis; de Joden werden voorlopig ongemoeid gelaten.

In midden-Mei werd de hoogste macht van het leger afgenomen en gelegd in handen van een „Rijks-commissaris", Seyss Inquart, een Oostenrijker, die zijn vaderland aan Hitler had verraden. In de rede, waarmee hij zijn ambt aanvaardde, klonk het zoet gefluit van de vogelaar: „Wij willen aan dit volk onze politieke overtuiging niet opdringen. Wij willen het economisch leven van dit nijvere volk versterken. Tussen Nederland en Duitsland zal vrij ruilverkeer zijn. Nederlandse tuinbouw, bloementeelt, boomkwekerij, veëteelt, zuivelnijverheid en scheepvaart zullen tot nieuwe bloei komen, er is een nieuwe Gouden Eeuw op komst".

Langzaam aan, maar zeer systematisch zijn de Nazi's, na hun militaire overwinning met de *gelijkschakeling* begonnen. Wel zorgden ze, daarbij *een schijn van vrijheid* en een *schijn van democratische rechten* op te houden. Maar ze weefden ons volk in een web van nationaalsocialistische maatregelen en de democratie werd steentje voor steentje afgebroken.

Hierbij werden ze geholpen door een deel van de N.S.B.'ers. Al vormden die slechts een schamel hoopje, ze waren toegewijd aan de dienst van de Duitsers. Maar door alle warm voelende vaderlanders werden ze geschouderd.

6. De schroef wordt aangezet.

Opmerkelijk was in deze dagen de herleving van het nationaal besef onder ons volk. Men greep weer naar historische lectuur. De Oranjeliefde vlamde op. Het koningschap leerde men zien als symbool van zelfstandigheid en eenheid, maar ook als waarborg voor het behoud van democratische rechten en vrijheden.

Toen de overweldigers op allerlei wijzen de schroef aanzetten, had dit op ons volk juist een tegengestelde uitwerking.

De Nazi's ontnamen ons het recht van vereniging en vergadering en ze maakten zich meester van de kassen der organisaties. Het Nederlandse volk reageerde er op met het leggen van nieuwe contacten: men zocht en vond elkaar in de eenheid van strijd voor een vrij Nederland.

De Nazi's ontbonden de politieke partijen. De reactie daarop was dat zowel Socialisten als Calvinisten en Roomsen met dubbele ijver hun beginselen gingen bestuderen.

De Nazi's gingen, met behulp van N.S.B.'ers schoolboeken zuiveren of verbieden. Maar de lessen op school gingen door in de goede geest,

en men gevoelde inzonderheid de waarde van een grondige kennis van onze rijke historie.

De Nazi's wilden de Kerk het recht van het vrije woord ontnemen. De predikanten in allerlei Kerken bleven trouw in de verkondiging van de zuivere beginselen, die rechtstreeks indruisten tegen de heidense beginselen en practijken der Nazi's. Vreselijk was dan de wraak: gevangenis en concentratiekamp wachtten de helden van het woord.

De Nazi's wilden alle kranten omvormen tot propagandamiddelen voor het Duits regiem. Ook daar stuitten ze op helden, die het volk bleven voorlichten, die o.a. door middel van de historie der Franse overheersing het volk als in een spiegel waarschuwden. Boeten en vrijheidsberoving in gijzelaarskampen vormden de wraak van de vijand. Met geweld werd de uitgaaf der bladen verhinderd of de kranten werden met behulp van een nieuwe redactie omgevormd. Ons volk reageerde er op met deze kranten te negeren en met de verspreiding van nieuwe, ondergrondse blaadjes, op onnaspeurbare wijze gezet en gedrukt, met levensgevaar vervoerd en verspreid.

De Nazi's verboden maatschappelijk ondersteunings- en liefdadigheidswerk. Ze trachtten zelfs de diaconale arbeid der Kerken uit te schakelen door hun „Winterhulp". Maar de Kerken trotseerden hen en voor allerlei doeleinden distribueerde een ondergronds verband wekelijks millioenen guldens.

De Nazi's probeerden de jeugd te lokken in een nieuw verband: „de Jeugdstorm", waar ze met oranjemutsjes mochten lopen en in een soort uniform langs de straten marcheren; liedjes leerden zingen op de afgebeten manier der gelaarsde Nazi-soldaten, op feestjes rijkelijk werden getracteerd. Maar de jeugd van Nederland heeft alle nationaal-socialistische verlokkingen afgewezen. Ze is in de tijd van de onderdrukking gestaald en kon daarom later met vernieuwde kracht een nieuwe tijd ingaan.

De Duitse gelijkschakeling was mislukt, de strijd was in beginsel door Hitler verloren.

7. Vervolging der Joden.

De vervolging der Joden is een apart gruwelhoofdstuk van deze tijd. Het was een van de vreselijke leerstellingen van Hitler en zijn bentgenoten, dat de Joden in de wereld de oorzaak waren van alle kwaad en daarom moesten worden uitgeroeid. In ons land ging het van stap tot stap.

In 1940 werd verboden, personen van Joodsen bloede te benoemen of in betrekkingen te bevorderen.

In 1941 moesten Joden-kinderen van gemengde scholen worden verwijderd en werden tal van openbare gelegenheden „voor Joden verboden".

In 1942 werden alle Joden verplicht tot het dragen van een zespuntige gele ster, waarop met zwarte letters JOOD stond.

Daarna begonnen de razzia's, waarbij gezinnen uit elkaar werden gescheurd. Treinladingen Joden werden naar het kamp Westerbork vervoerd, vanwaar ze naar de moordkampen in Duitsland werden gebracht, om daar hun leven in gaskamers te eindigen. Spelende kleine kinderen, jongens en meisjes in de bloei van het leven, niemand werd gespaard.

Schier onbegrijpelijk is het, dat in ons klassieke land van de vrijheid fanatieke N.S.B.-agenten ijverig meededen aan het vervolgen en vangen van Joden. De Nederlanders reageerden er op met het verbergen van vluchtende Joden, al waagden ze daarmee hun leven en hun bezit.

Na de oorlog is gebleken, dat van de 150.000 Joden, die Nederland voor de oorlog telde, 120.000, dus 80% zijn omgebracht.

8. Het Verzet.

Naarmate de verdrukking toenam, werd het verzet sterker. Het verzet van enkelingen was evenwel gemakkelijk neer te slaan, en dit werd dan ook gedaan, meedogenloos en fel. Het was dus een zaak van landsbelang, dat dit verzet werd georganiseerd. De eerste stoot daartoe is feitelijk uitgegaan van Dr Colijn, maar toen hij in 1941 gevangen werd genomen en naar Duitsland gevoerd, moesten anderen die taak overnemen. Hieraan zijn onafscheidelijk de namen van Prof. V. H. Rutgers van Amsterdam en Johannes Post van Nieuwlande verbonden. Beiden hebben hun leven daarvoor geofferd.

Dit ondergronds verzet is voor de positie van ons verdrukte volk en voor zijn bevrijding van onberekenbaar gewicht geweest. Men beschikte over telefoonleidingen door het gehele land, ook toen de Duitsers alle telefoonverbindingen z.g.n. in handen hadden. Over electrisch licht en kracht, ook toen de Duitsers het gehele volk hiervan uitschakelden. Over radio-zendstations en ontvangers, zodat men door middel van een geheime code met Engeland in verbinding stond. De ondergrondse had een inlichtingendienst, die zijn spionnen had tot in de Duitse bureaux. Door haar hulp werden duizenden jonge mannen, die weigerden naar Duitsland te gaan, verborgen en verzorgd. De „illegalen" beschikten over voorraden en bonkaarten, ook in tijden van nijpend gebrek.

Na zorgvuldige voorbereiding en na vurig gebed werden stoute daden verricht: overvallen op gevangenissen als te Arnhem en Leeuwarden getuigen er van. De deelnemers waren voortdurend in gevaar, niet het minst ook door het indringen van verraders in hun gelederen. Maar ze hielden vol in trouw aan Vorstin en Vaderland, velen ook in

het vaste geloof van hun gehoorzaamheid aan God. Wie gegrepen werd, ging naar de gevangenis of naar de martelkampen van Amersfoort of Vught en velen eindigden hun jonge leven voor het vuurpeloton.

Toch was de vijand over de vangst niet voldaan, en na daden van sabotage greep hij dikwijls tevergeefs naar de daders. Vandaar dat hij het systeem der gijzelaarskampen van St. Michielsgestel en Haren invoerde. Daar werden tal van prominente figuren gevangen gezet, en hun hing voortdurend het wraakzwaard boven het hoofd voor daden, elders door onbekenden verricht.

Tenslotte hebben de illegalen zelfs volledige wapenzendingen, door de lucht uit Engeland aangevoerd, in ontvangst genomen, om tegen de tijd van de grote bevrijding doeltreffend hulp te kunnen bieden.

Het is evenwel nooit zo geweest, dat de overgrote meerderheid van ons volk vastberaden was en volledig trouw. Heel velen keken de kat uit de boom of hielden zich afzijdig. Maar de invloed van het besliste verzet raakte toch geleidelijk aan het gehele volk.

9. Hoop, Teleurstelling en Bevrijding (1944 *en* '45).

In 1944 bouwden Amerikanen en Engelsen hun „synthetische" havens aan de kust van Normandië, berenden de onneembare „Atlantic Wall", scheurden de ijzeren fronten der Duitsers open en trokken in sprongen van 50 tot 100 km per dag de bezette landen in.

De tijding hiervan veroorzaakte onder ons volk een schok van vreugde, al besefte men wel, dat de laatste strijd hard zou zijn. De Duitser had immers gedreigd, dat hij het land aan de zee prijs zou geven en de helft van de bevolking zou laten verdrinken.

Eindelijk, op 17 September, kwam de aanval op de Nederlanden. In een stoute aanloop namen de Engelsen Eindhoven, daarna Nijmegen, waar een harde strijd om de Waalbrug werd gestreden, en toen, met behulp van een luchtlandingsleger, kwam de aanval op Arnhem. Tien dagen van wanhopige strijd tegen een verbeten vijand, die telkens nieuwe legerafdelingen liet aanrukken, volgden. Het einde was, dat de gedecimeerde troepen der bevrijders moesten terugtrekken.

Wel werden Brabant, Zeeuws Vlaanderen en Walcheren bevrijd ten koste van veel bloed, maar de grote rivieren bleken niet over te trekken. De Nazi-Duitsers hadden zich in de vesting Holland genesteld en schenen die tot het uiterste te zullen verdedigen.

Van September 1944 tot Mei 1945 liep het front dwars door ons land. Een deel van het volk was bevrijd, een ander deel niet. Dit heeft gemaakt, dat er allerlei moeilijkheden en misverstanden zijn ontstaan, die na de volledige bevrijding ons nog heel wat last hebben berokkend.

In die tijd ging een andere, niet minder geduchte vijand heersen:

de honger. Duizenden stierven van uitputting in de huizen, op hun werk, op de straten, op hongertochten waar ze voor het gezin nog enig voedsel hoopten te krijgen. In de bitter koude winter zat ons volk zonder brandstof, zonder voedsel, zonder licht.

Angst en verbittering kampten om de voorrang bij de uitgeputte bevolking, want bij alle ellende steeg de terreur van het Nazi-regime ten top. Schier dagelijks vielen de slachtoffers der fusillades, terwijl nog zeer velen naar de Duitse martelkampen werden gebracht.

De strijd in de straten van Arnhem, Sept. 1944

Daar hoorden de luisteraars, die met levensgevaar de berichten door de radio volgden, in Maart 1945 van een nieuw offensief der Amerikanen: de Siegfried-linie doorbroken, een bruggehoofd gevormd bij Remagen, tankcolonnes stormen Duitsland in.

Begin April nieuwe hoop: Engelsen en Canadezen zetten de strijd in, om het Oosten en Noorden te bevrijden. Het ging in versneld tempo, zodat midden-April de Achterhoek, Overijsel, Drente, Friesland en Groningen van de vijand waren verlost.

In de vesting Holland dacht de vijand aan geen overgave. Zonder enige oorlogsnoodzaak richtte hij daar allerlei vernielingen aan: op 17 April gaf hij de gehele Wieringermeer met zijn nieuwe dorpen en

boerderijen aan de golven prijs. In Amsterdam en Rotterdam werden kostbare haveninstallaties vernield.

De geallieerde legerleiding aarzelde tussen twee overwegingen: Holland door wapengeweld bevrijden, of uitstel van hulp aan Holland. Het eerste zou leiden tot zo grote verwoestingen, dat zeker de arbeid van een mensengeslacht zou nodig zijn om het land weer normaal bewoonbaar te maken. Het tweede zou de hongerdood van honderdduizenden betekenen.

Eén begin van verlossing bestond daarin, dat de Geallieerden, met toestemming der Duitsers, door de lucht grote hoeveelheden voedsel voor de bevolking aanvoerden. Op 5 Mei volgde de bevrijding, toen de bevelvoerende Duitse generaal besloot tot onvoorwaardelijke capitulatie. Onder het gejuich der bevolking bezette de Canadese legermacht de steden.

Intussen had H.M. de Koningin Londen verlaten en was op 14 Maart 1945, na een ballingschap van bijna vijf jaren, bij het Zeeuwse plaatsje Eede het vaderland binnengekomen. Thans deed ze, onder groot vreugdebetoon, haar intocht in Holland.

De oorlog was geëindigd, het vredeswerk kon beginnen, maar grote moeilijkheden moesten overwonnen worden. Het volk was uitgeput en verarmd. De staatsschuld was geklommen tot het fabelachtige bedrag van 22.000 millioen gulden.

> *De systematische berovingen door de Nazi's hadden ons volk* 17.000 *millioen gulden gekost. „Bezettingskosten", noemden de Duitsers dit, doch Mr Trip, directeur van de Nederlandse Bank, weigerde halsstarrig, ze als bezettingskosten te erkennen en schreef regelmatig:* „voorschotten *aan de bezettende macht".*

Onnoemelijk veel was in ons land vernield: haveninstallaties en polders; door bombardementen tal van steden ernstig beschadigd; een deel van onze koopvaardijvloot verloren, het grootste deel van het spoorwegmateriëel weggevoerd of onbruikbaar geworden. Ons volk stond voor een moeilijke toekomst, maar de vreugde over de herwonnen vrijheid overheerste.

Smartelijk is het, te moeten constateren, dat bijna 250.000 vaderlanders dit betaald hebben met de prijs van hun leven: omgekomen in de oorlog, bij bombardementen, in moordkampen, door fusillades en door de honger. Hen herdenkt ons volk elk jaar aan de vooravond van bevrijdingsdag.

Jaartallen.

1939 Engeland en Frankrijk verklaren Hitler de oorlog.

1940—1945	Nederland betrokken in de Tweede Wereldoorlog.
1940	Overval der Nazi's op Nederland.
	Strijd om de Grebbelinie, de Afsluitdijk en Rotterdam.
	De Regering wijkt uit naar Engeland.
	Rotterdam gebombardeerd. Capitulatie.
1942	Overval der Japanners op de Amerikaanse vloot te Pearl Harbour.
	Nederland verklaart Japan de oorlog.
	Slag in de Java Zee. Indië verloren.
1940—1945	Dwangmaatregelen der Nazi's.
	Krachtig verzet van een kern der bevolking.
	Vervolgingen. Moordkampen te Amersfoort, Vught en in Duitsland.
	Uitmoording der Joden, waaraan 20% ontkomt.
1944	Landing in Normandië.
	Aanval op Arnhem mislukt.
	Het Zuiden bevrijd.
1945	Hernieuwde aanval, het Noorden en Westen bevrijd.
	Onvoorwaardelijke capitulatie der Duitsers.

XXII. ZEVENTIG JAAR INDISCHE GESCHIEDENIS (1870–1940)

1. Atjehse kwestie.

In 1824 werd tussen Engeland en Nederland een verdrag gesloten, om de belangensfeer der beide landen af te bakenen. Daarbij werd bepaald, dat Atjeh onafhankelijk zou blijven, maar dat Nederland de zeeroverij van dit land zou beletten. Deze bepaling werd nog belangrijker, toen na de opening van het Suez-kanaal de vaart door de Straat van Malakka sterk toenam. Nu bleek echter ook, hoe moeilijk een doeltreffende bestrijding van de piraterij was, wanneer Nederland tegenover Atjeh gebonden bleef.

Daarom werd een tweede overeenkomst tussen Nederland en Engeland gesloten. Tegen afstand van de Nederlandse staatsfactorijen aan de Goudkust van Afrika verleende Engeland ons de vrije hand in Atjeh.

2. Oorlog met Atjeh (1873--1903).

In 1873 gaf de Nederlands-Indische Regering opdracht aan generaal Köhler tot een aanval. De expeditie werd helaas ondernomen met onvoldoende troepen, in een ongunstig seizoen en na slechte voorbereiding. Het gevolg was: totale mislukking, terwijl de bevelhebber sneuvelde.

In Nederland stond men niet algemeen sympathiek tegenover deze oorlog: mannen als Keuchenius en Dr Kuyper protesteerden er tegen. Ze wisten toen niet, dat de Atjehers zich in verbinding hadden gesteld met Italië en Amerika. Het gevaar dreigde, dat Atjeh een militair steunpunt zou worden voor een vreemde mogendheid. Er moest snel gehandeld, want een Amerikaans eskader lag in Hongkong gereed.

De Atjehese kwestie heeft veel moeilijkheden opgeleverd. In een tweede en een derde expeditie heeft de Regering tijdelijke successen weten te behalen, voornamelijk in de kuststreken. Maar de hoofden in het binnenland bleven zich verzetten en vormden een bron van voortdurende onrust.

Ongeveer 20 jaar heeft deze toestand geduurd. Toen werd in 1896 de vierde expeditie uitgezonden onder generaal Van Heutsz. Hij paste met succes een nieuw systeem toe met snelle beweeglijke troepen. In de volgende jaren onderwierp generaal Van Daalen de Gajoe- en Alaslanden en Colijn bedwong de Atjehse hoofden.

Onmiddellijk daarop werden krachtige pogingen aangewend om het land weer tot bloei te brengen.

3. Ontsluiting der Buitenbezittingen.

In de Buitenbezittingen (de gebieden buiten Java) was het Nederlands gezag in vele gevallen meer schijn dan werkelijkheid. Inlandse hoofden tiranniseerden er niet zelden de bevolking en buitten ze uit. Allerlei wantoestanden werden er gevonden.

Zo handhaafde het veelgeprezen Balinese volk de slavernij en de weduwenverbranding. Op Lombok onderdrukte het de stam der Sassaks, die zich tot het Nederlandse gouvernement wendden om hulp.

In 1894 werd daarom een expeditie naar Lombok gezonden onder generaal Vetter. Aanvankelijk verliep de onderneming zeer voorspoedig, maar plotseling gingen de Balinezen over tot een verraderlijke aanval. Tal van soldaten sneuvelden en generaal Vetter werd zelfs tot de terugtocht gedwongen. Nadat versterkingen waren aangekomen, konden de opstandelingen worden bedwongen en werd het gehele eiland onder Nederlands gezag geplaatst.

Toen Van Heutsz Gouverneur-Generaal was (van 1904–1909) heeft hij veel aandacht aan de Buitenbezittingen gewijd. Hij volgde daar een politiek van „ontsluiting", gevolgd door invoering van een ordelijk bestuur en bevordering van welvaart. Dank zij strenger toezicht, kon de inheemse bevolking niet langer door zijn hoofden worden geëxploiteerd. Wel schakelde hij deze hoofden in in het bestuur, maar schijngezag van Nederland werd vervangen door werkelijk gezag.

Aan Europees kapitaal werd gelegenheid gegeven bodemschatten

te ontginnen en cultures te vestigen. Zo werden in 1890 de eerste petroleumbronnen in exploitatie genomen. Onder leiding van Deterding en Colijn groeide deze maatschappij uit tot een wereldconcern.

In Deli, met zijn oer-vruchtbare bodem, werden plantages aangelegd voor tabak, thee en rubber. Voor dit laatste voortbrengsel werd Indië zelfs de grootste producent ter wereld.

Voor al deze bedrijven zijn veel werkkrachten nodig, die in de Buitenbezittingen, waar slechts 8 mensen per k.m.^{2} wonen, moeilijk te krijgen zijn. Met het oog daarop werden van zeer ver werkkrachten aangevoerd, koelies, die in het vaak ruwe plantersleven geen benijdenswaard bestaan hadden. Ingrijpende maatregelen van de N.I.-regering hebben hierin verbetering gebracht.

Intussen werd ook op Java de oppervlakte der gronden voor rijst- en suikercultuur verveelvoudigd door irrigatie-werken. Dit laatste leidde in deze eeuw weer tot oprichting van suikerfabrieken.

4. Zedelijke Roeping verstaan.

Aan de schandelijke „batig slot"-politiek, die er op uit was, millioenen uit Indië in de Nederlandse schatkist te doen vloeien, is reeds omstreeks 1875 een einde gekomen. Hoezeer men er aan gehecht was, bleek nog geen 5 jaar daarvoor, toen minister De Waal voorstelde, een deel van het batig saldo aan te wenden voor openbare werken in Indië. De Kamer verwierp kortweg dit voorstel!

Het besef begon evenwel te ontwaken, dat Nederland een zedelijke roeping jegens Indië had te vervullen. Het werd in 1901, tijdens het ministerie Kuyper, openlijk in de troonrede uitgesproken. Van die tijd aan werd er grote zorg besteed aan onderwijs, volksgezondheid en openbare werken.

Reeds in 1906 waren duizenden scholen opgericht in de dessa's waar de inlanders lezen, schrijven, rekenen en eenvoudige landbouwkunde leerden.

Voor de hogere standen werden Hollands-Indische en Hollands-Chinese scholen opgericht, waar het Nederlands voertaal was. Hier en daar verrezen Middelbare Scholen en heel wat Indonesiërs konden in Europa aan een universiteit gaan studeren. Java zelf kreeg drie hogescholen: een voor medicijnen, een voor rechtsgeleerdheid en een Technische Hogeschool. Het volksleven ondervond van dit alles de gunstige terugslag en het Gouvernement zorgde, dat ontwikkelde inheemsen zoveel mogelijk werden ingeschakeld in het bestuursapparaat.

In de dessa's en in de ziekenhuizen werd veel gedaan voor betere hygiene, verzorging van zuigelingen, bestrijding van volksziekten als framboesia, pest en cholera. De beklagenswaardige lepra-lijders, voor

welke zieken nog geen genezing is, vinden in een goed ingerichte kolonie uitstekende verzorging.

5. Zending en Missie.

Een deel van het Nederlandse volk heeft onze zedelijke roeping jegens Indië dieper verstaan door zijn arbeid in zending en missie.

De Protestanten richtten zendingsverenigingen op voor uitzending en onderhoud van zendelingen in verschillende gebieden. Te Oegstgeest werd een opleidingsschool voor zendelingen gesticht. Sommige Protestantse Kerken hebben de zending als haar eigen taak leren zien en op Java zowel als op de andere eilanden werden tal van gebieden voor dit werk ontsloten. Met behoud van eigen taal en cultuur van de inlanders had daar een loutering van het volksleven plaats. Kerken werden gebouwd, scholen verrezen, uitstekende ziekenhuizen werden ingericht, een nieuw cultureel leven bloeide op.

De Roomsen spreken in plaats van zending gaarne van „missie", ze laten die arbeid uitsluitend door de Kerk volvoeren.

Zolang het Liberalisme in Indië de teugels in handen had, hebben zending en missie van die zijde veel tegenwerking moeten ondervinden. De bepaling, dat het Gouvernement voor elk gebied verlof moest geven voor het brengen van het Christendom, legde bovendien de bestuurders grote macht in handen, die lange tijd vrij willekeurig werd uitgeoefend. Verbetering kwam aanvankelijk tijdens het bestuur van Van Heutsz, maar eerst recht in de tijd toen Idenburg Gouverneur-Generaal was (van 1909–1916). In die periode werd het mogelijk gemaakt, dat zendingsscholen en zendingshospitalen subsidie ontvingen, waardoor deze instituten tot grote bloei kwamen, tot grote zegen van de bevolking.

6. Het Oosten ontwaakt.

Het doel van onze Regering met de volksopvoeding in Indië was, de bevolking voor te bereiden voor een zelfstandig bestaan. Aanvankelijk stond de bevolking vrij apatisch tegenover de maatregelen, te hunnen behoeve genomen. In de laatste 30 jaren der periode van 1870–1940 valt een begin van ontwaking te constateren.

Dit bleek in 1908, toen de eerste inheemse organisatie werd gesticht, de Boedi Oetomo (= het schone begin). Dit was geen politieke organisatie, maar een vereniging, die propaganda maakt voor onderwijs aan de bevolking.

In 1911 werd een specifiek Mohammedaanse organisatie gesticht, de Sarèkat Islam. Het oorspronkelijk doel van die bond was, de inlanders onafhankelijk te maken van de Chinese en Arabische geldschieters, die er geraffineerde methoden op na hielden om de inlanders uit te mergelen.

Later kwam er een nieuwe doelstelling bij, n.l. het opkomen voor de rechten der Mohamedanen op allerlei terrein.

Bij de vorming van dergelijke organisaties ontstaat altijd het gevaar, dat de leiding in handen komt van extremisten, die dan bij voorkeur de studerende jeugd voor zich proberen te winnen. De Communisten tonen zich hierin ware meesters.

Dit bleek in 1926, toen een deel der leden zich afsplitste en de Sarèkat Rajat (= volkspartij) vormde. De communistische heren organiseerden gewapende benden, die plundering, brand en doodslag pleegden op West-Java en Sumatra. De Regering greep krachtig in en de raddraaiers werden naar de eenzaamheid van het concentratie-kamp aan de Boven-Digoel (Nieuw-Guinea) gedeporteerd.

Intussen ging de Regering rustig haar gang, om het ontwakende Oosten tegemoet te treden.

In 1916 richtte zij een Volksraad op, waarin naast Europeanen steeds meer inlanders een plaats vonden. Dit lichaam had aanvankelijk adviserende stem, maar kreeg van 1925 af parlementaire rechten. Ten slotte was het zó, dat in zake de jaarlijkse begroting de G.G. en de Volksraad tot overeenstemming hadden te komen. Zodra dit het geval was, kon de wetgevende macht in Nederland er geen verandering meer in aanbrengen.

Belangrijk was ook, dat de Grondwet van 1922 zowel Ned. Indië als Suriname en Curaçao tot afzonderlijke rijksdelen maakte.

In overeenstemming met de veelvormigheid der Indonesische volken en de grote verschillen in geaardheid en belangen, streefde de Nederlandse regering naar decentralisatie in het bestuur. Ze probeerde geleidelijk verschillende provincies te vormen met een eigen Gouverneur en een eigen Raad.

XXIII. INDONESIE NA 1940

1. Oorlog met Japan (1941).

Na 1940, toen Nederland door de Duitsers was bezet, probeerde Japan eerst door onderhandelingen het zover te brengen, dat Nederlands Indië onder Japanse leiding zou komen, maar deze onderhandelingen stuitten af op de standvastigheid van de Nederlanders, die de onafhankelijkheid niet wilden prijsgeven en niet weken voor bedreigingen. Toen was het aan ingewijden duidelijk, dat de oorlog met Japan onvermijdelijk was geworden.

Wie in die dagen aan de veiligheid van Oost-Azië dacht, noemde de naam Singapore, de sleutel van het Oosten, de sterke marinebasis van de Engelsen. Maar daar waren alleen versterkingen aan de zeezijde,

want de Engelsen hadden gedacht, dat de Japanners nooit een landing in de rug van Singapore zouden kunnen uitvoeren, zolang de Engelse marine niet vernietigd was.

In 1941 lieten de Fransen evenwel zonder verzet toe, dat de legers van de Mikado zich nestelden in Frans Indo-China. Daardoor konden de Japanse zee- en luchtstrijdkrachten Singapore in de rug aantasten. De Franse bewilliging was een gevolg van het feit, dat de Franse regering onder Pétain, na de capitulatie van Frankrijk een zekere samenwerking met de fascisten mogelijk en gewenst achtte. Deze politiek heeft de Japanners de weg geëffend naar het Zuiden.

Op 8 December deden de Japanners onverhoeds een aanval op de Amerikaanse vloot bij Pearl Harbour, de Amerikaanse marinebasis, en stelden een groot deel van de slagvloot buiten gevecht. Onmiddellijk verklaarde onze Gouverneur-Generaal, Tjarda van Starkenborg, dat voor ons de oorlogstoestand met Japan was ingetreden.

Nederlands-Indië deed mee aan de verdediging tegen Japan onder zeer moeilijke omstandigheden. Altijd was de verwachting geweest, dat de sterke arm van Amerika en Engeland de slag zouden afweren, en nu was de eerste mogendheid voorlopig buiten gevecht gesteld terwijl de tweede na de spoedig te verwachten val van Singapore zijn krachten kwijt zou zijn.

Op 6 Februari capituleerde Singapore; nog geen drie weken later stond Japan klaar, de aanval op Java te beginnen. De invasie kwam uit twee richtingen, nl. Oost en West van Borneo uit. Toen de invasie-vloot Java naderde, heeft Schout bij Nacht Doorman, de opperbevelhebber der verenigde strijdkrachten, getracht, door een vermetele aanval de Japanners te stuiten. Deze aanval leidde tot de slag in de Java-zee op 26 Februari 1942, waarbij de kleine Nederlandse vloot vrijwel geheel in de golven onderging. Tien dagen later capituleerde het Nederlandse leger op Java.

2. Japanse bezetting (1942—1945).

De Japanners hebben tijdens de periode van de bezetting een vaste lijn gelegd in hun politiek. Zij hebben alle Westerse, en speciaal Nederlandse invloed willen uitschakelen, en hebben daarom alle Nederlanders, vrouwen en kinderen inbegrepen, ondergebracht in concentratiekampen. De krijgsgevangen militairen gingen voor een deel naar Birma, om onder moordende omstandigheden als koelies te werken bij de aanleg van strategische spoorwegen. Een groot deel van deze mannen is omgekomen.

Maar ook in de concentratiekampen op Java en op andere eilanden heersten soms verschrikkelijke toestanden, en altijd was het de bedoeling de Nederlanders aan de verachting prijs te geven. Nederlandse vrouwen hebben in de diepste vernedering onder ziekte en honger haar onbuigzaamheid en fierheid bewezen.

De inheemse bevolking moest voor de Japanse politiek worden gewonnen. Japan is de heerser van Azië, Japan is de leider van Azië, Japan is het licht van Azië, dat was de korte inhoud van de propaganda der Japanse godenzonen. De inheemse politieke partijen en organisaties werden samengesmolten en fascistisch ingericht, terwijl de bezetters Ir. Soekarno en anderen aan het hoofd stelden. De inheemse bevolking werd zoveel mogelijk ingeschakeld, om de Japanse overwinning te helpen verzekeren. Ir. Soekarno bracht de dank van 50 millioen Indonesiërs over aan de keizer van Japan, maar van Indonesisch zelfbestuur kwam weinig terecht.

3. De Indonesische Republiek.

Het Kabinet van de Republiek, Dec. 1945. In het midden Soekarno, rechts Sjarir

Toen het al duidelijker werd, dat Japan het tegen de geallieerden moest verliezen en de eerste atoombom in Japan was gevallen, deden de Japanners hun best, de Indonesische onafhankelijkheidsbeweging te bevorderen. Zij hadden een commissie in het leven geroepen ter voorbereiding van de onafhankelijkheid, met Ir. Soekarno als voorzitter en overlegden met die commissie over verdere maatregelen. Maar het ging met Japan zo snel naar de ondergang, dat de commissie door de feiten werd overrompeld en eerst na de Japanse capitulatie de onafhankelijkheid van Indonesië uitriep. Deze actie werd ook na de capitulatie zoveel mogelijk door de Japanners, die voor de orde moesten zorgen totdat de geallieërden kwamen, gesteund. Het duurde lang, voor er geallieerden kwamen en

hun bevelhebbers wilden zich niet mengen in het geschil tussen de Nederlanders en Indonesiërs. De Nederlanders, die nog altijd in de kampen vertoefden, stonden aan groter gevaren bloot dan ooit, en velen van hen, ook vrouwen en kinderen, werden vermoord.

4. Het beleid der Nederlandse Regering.

Het was de Regering al lang voor de capitulatie van Japan duidelijk, dat de oude koloniale verhoudingen nooit zouden terugkeren. Op 7 December 1942 had H.M. Koningin Wilhelmina een boodschap van de Nederlandse Regering door de radio uitgezonden, waarin de poort werd geopend voor geheel nieuwe verhoudingen. De Koningin zei, dat zij een rijkseenheid voorstond, gebaseerd op vrijwillig samengaan, „een rijksverband, waarin Nederland, Indonesië, Suriname en Curaçao tezamen deel zullen hebben, terwijl ieder op zichzelf de eigen inwendige aangelegenheden in zelfstandigheid en steunend op eigen kracht, doch met de wil om elkander bij te staan, zal behartigen".

Deze politiek betekende niet het erkennen van het bewind Soekarno. De Nederlandse Regering achtte besprekingen met Soekarno zelfs onvruchtbaar. Maar geleidelijk kwam het toch tot besprekingen en in het laatst van 1946 kwam er te Linggadjati (bij Cheribon) een overeenkomst tot stand tussen gemachtigden van de Nederlandse Regering en die van de Republiek Indonesië, waarbij de hoofdpunten waren:

1. Het feitelijk gezag van de Republiek Indonesië (Java en Sumatra) wordt door Nederland erkend.
2. Er komt een souvereine, democratische staat op federatieve grondslag, genaamd: de Verenigde Staten van Indonesië. Samenstellende delen daarvan zijn: De Republiek, Borneo, De Grote Oost (d.w.z. Celebes, de Molukken, de Kleine Soenda-eilanden).
3. Het Koninkrijk der Nederlanden wordt omgezet in een Unie met twee leden: De Verenigde Staten van Indonesië en het Koninkrijk der Nederlanden „nieuwe stijl" (d.i. Nederland, Suriname en de Antillen).
4. Het hoofd van deze Unie zal zijn de Koningin der Nederlanden.

Deze overeenkomst van Linggadjati werd in Nederland aanvaard door de Regering en de meerderheid der Kamers, n.l. de K.V.P. en de P.v.d.A. In Maart 1947 werd ze door vertegenwoordigers van de Nederlandse Regering en de Republiek getekend.

Intussen waren in het gebied, waar de Republiek geen zeggenschap had, verschillende *deelstaten* gevormd, die bereid waren met Nederland samen te werken en die deel zouden uitmaken van de Verenigde Staten van Indonesië. Maar de Republiek beschouwde de leiders van deze „Malino-staten" (genoemd naar Malino in Zuid-Celebes, waar de be-

sprekingen waren gevoerd) als Nederlandse marionetten, en stond op het standpunt, dat het gebied van deze deelstaten onder het gezag van de Republiek moest worden gebracht.

5. Politionele Acties.

Het bleek meer en meer, dat de Republiek niet bereid was de overeenkomst van Linggadjati royaal na te komen. Bovendien bleek zij niet in staat in de gebieden, waarover haar gezag in feite was erkend, orde en veiligheid te waarborgen. Daarom greep de Nederlandse Regering, die geleidelijk meer troepen naar Indonesië had verscheept, ten slotte in, en gelastte een politionele actie tegen de Republiek.

Grote delen van de Republiek werden snel bezet. Maar de Veiligheidsraad greep in en gelastte het staken van het vuren. De sterk verkleinde Republiek zette haar lijdelijk en daadwerkelijk verzet voort, zodat in December 1948 een tweede politionele actie noodzakelijk werd geacht, waarbij Djokja werd bezet en Soekarno gevangen genomen. Opnieuw greep de Veiligheidsraad in en Soekarno herkreeg zijn bewegingsvrijheid. Na lange en moeilijke besprekingen werd eindelijk een Ronde-Tafelconferentie mogelijk, waaraan drie partijen deelnamen, n.l. Nederland, de Republiek en Vertegenwoordigers van de Malino-gebieden.

6. Ronde-Tafelconferentie van 1949.

Deze conferentie leidde tot het volgende resultaat:

1. De souvereiniteit over Indonesië gaat over van Nederland op de Regering van de Verenigde Staten van Indonesië.
2. Van deze Verenigde Staten is de Republiek een der deelstaten.
3. Het Koninkrijk der Nederlanden en de Verenigde Staten van Indonesië maken deel uit van de Nederlands-Indonesische Unie, aan welker hoofd de Koningin staat.

De resultaten van deze conferentie werden door beide regeringen aanvaard en de Nederlandse volksvertegenwoordiging keurde ze goed, wat door de grondwetswijziging van 1918 mogelijk was.

Nadat de Unie een feit geworden was, ging de Republiek van Soekarno er toe over, onder geweldpleging en bedreiging, de andere deelstaten op te ruimen, zodat de Republiek der Verenigde Staten van Indonesië werd vervangen door de Republiek Indonesië. Een der deelstaten, de Republiek van de Zuid-Molukken, verzette zich, maar werd met geweld ten onder gebracht.

De R.T.C. had geen beslissing gebracht ten opzichte van Nieuw Guinea. Besloten werd, dat binnen een jaar na de souvereiniteitsoverdracht deze zaak zou worden geregeld. Dit bleek evenwel onmogelijk, omdat de Republiek alleen besprekingen wilde over de vraag, *hoe* Nieuw-Guinea

bij Indonesië zou worden gevoegd, en geen discussie over de vraag, *of* dit zou geschieden. Zo bleef Nieuw-Guinea onder Nederlands bewind.

Van de zijde der Republiek komt thans een sterke aandrang, om de gehele Unie op te heffen en zo elke bijzondere band tussen Nederland en Indonesië door te snijden.

XXIV. SURINAME EN DE NEDERLANDSE ANTILLEN

1. Suriname.

Suriname is feitelijk een deel van Zuid-Amerika. In de tweede Engelse oorlog is het op de Engelsen veroverd door Abraham Krijnsen aan het hoofd van een eskader Zeeuwse schepen. Sedert is het, behalve in de Franse tijd, onder Nederlands bestuur gebleven en door de Nederlanders geëxploiteerd. De rivieren vormen de wegen naar het binnenland en langs die rivieren werden de plantages aangelegd. Vooral suiker werd een belangrijk uitvoerproduct. Negerslaven waren de werkkrachten, maar toen in 1863 de slaven werden vrij verklaard, geraakten de plantages in verval en werden voor een groot deel door het oerwoud heroverd. Later zijn er werkkrachten aangevoerd uit Java en Brits-Indië, maar de oude bloei is nooit teruggekeerd. In de laatste jaren is bauxiet een belangrijk uitvoerproduct.

Suriname is het gebied, waar de Evangelische Broedergemeente te Zeist, als een echte zendingsgemeente, haar geld en haar mannen en vrouwen heeft geofferd voor de uitbreiding van het Evangelie. De zorg voor de melaatsen door de uitgezondenen vanwege deze gemeente is een geschiedenis vol vrijwillig martelaarschap. De Broedergemeente heeft ook veel gedaan voor het onderwijs.

Sedert 1865 werd Suriname bestuurd in overeenstemming met een Regeringsreglement, dat aan de bevolking invloed gaf op het bestuur. De Gouverneur voerde sinds die tijd het bestuur in overleg met de Koloniale Staten, die gekozen werden door censuskiezers, zonder onderscheid van ras of huidskleur. Maar de kolonie was sterk afhankelijk van het Moederland, vooral, omdat de helft van de uitgaven niet door inkomsten werd gedekt en uit de Nederlandse schatkist moest worden bijgepast.

Na de jongste wereldoorlog kreeg de kolonie een groter zelfstandigheid. En in 1950 trad de *Interimregeling* voor Suriname in werking, waardoor dit gebied ophield een Nederlandse kolonie te zijn en een zelfstandig gebied werd, een autonoom Rijksdeel, behorende tot het Koninkrijk der Nederlanden. De door de Koningin benoemde Gouverneur is voortaan niet meer een Nederlands gezaghebber, maar het hoofd der Surinaamse landsregering; de volksvertegenwoordiging (de Staten) worden bij alge-

meen kiesrecht gekozen; er is een Regeringsraad, die dezelfde taak heeft als een verantwoordelijk ministerie in Nederland.

Een Ronde-Tafelconferentie zal aan dit alles een definitieve vorm moeten geven.

2. De Nederlandse Antillen.

De Antillen vormen een brug van eilanden, die in het Caraïbische bekken Noord- en Zuid-Amerika verbindt. Terwijl Suriname $4^1/_2$ keer zo groot is als Nederland, zijn de Nederlandse Antillen samen niet meer dan de helft van de provincie Utrecht; Suriname is 150 maal zo groot als de Antillen. De bevolking van Suriname komt iets boven de 200.000 zielen; die van de Antillen groeit snel en is de 150.000 reeds gepasseerd. De welvaart van Suriname drijft op de bauxiet, die van de Antillen op de verwerking en verscheping van petroleum.

De Antillaanse eilanden zijn in de 80-jarige oorlog op de Spanjaarden veroverd en dienden o.a. als steunpunten voor de kaapvaart, later soms voor de smokkelhandel, om b.v. de bepalingen van de Acte van Navigatie te ontduiken.

Koning Willem I heeft er al op gewezen, dat Willemstad belangrijk zou kunnen worden, wanneer er een kanaal kwam door de landengte van Panama en hij liet daarom reeds plannen maken. Maar de grote bloei van Aruba en Curaçao brak aan, toen de grote petroleummaatschappijen, die de olie van Venezuela ontginnen, hun kostbare installaties niet in dit politiek onrustige land wilden bouwen, maar ze vestigden op de eilanden, die onder Nederlands bestuur stonden, omdat daar veiligheid en rechtszekerheid heersten.

Evenals in Suriname kregen de Antillen zelfbestuur bij de interimregeling, die hier in 1951 van kracht werd. Een bijzondere moeilijkheid levert hier de verhouding tussen de eilanden onderling. Vooral Aruba is wantrouwend jegens Curaçao en vreest door dit eiland te worden overheerst.

Zowel voor Suriname als voor de Antillen dienen dus twee vraagstukken nader te worden geregeld.

1. De verhouding tussen de drie Rijksdelen, Nederland, Suriname en de Antillen.
2. Het zelfbestuur in Suriname en de Antillen.

Maar in de Antillen komt daar nog een derde regeling bij: de eilandenregeling, die de verhouding tussen de zes eilanden onderling bepaalt.

XXV. VERANDERDE POSITIE

1. Verandering in internationale verhoudingen.

„Oorlog werkt als een ploegijzer: het scheurt oude bindingen stuk, roept nieuwe onbekende krachten op, bereidt de aarde voor nieuw gewas". In dit citaat zijn een paar in het oog springende gevolgen van de oorlog getekend. De Tweede Wereldoorlog is in dit opzicht wel diep ingrijpend geweest.

Daar is een wekroep gegaan door de volken die vroeger in koloniale afhankelijkheid leefden van „een moederland":

Indonesië maakte zich los van Nederland;
India en Pakistan werden zelfstandige leden van het Britse Gemenebest;
Perzië probeerde economisch onafhankelijk te worden;
Egypte duldt niet langer Britse inmenging:
Mohamedaans Noord-Afrika komt in verzet tegen Frankrijk.

Nieuwe grote tegenstellingen gaan de internationale politiek beheersen: de landen van de vrije wereld, waar men er naar streeft democratie in zuivere vorm te beleven, sluiten zich nauwer aaneen tegen de dreiging van het Communisme, dat in Russische dictatuur zijn leiding vindt en dat gehele volken door terreur dwingt zich onder zijn slavenjuk te schikken.

Voor Nederland is met de tweede Wereldoorlog de periode van afzijdigheid en neutraliteit voorgoed afgesloten. Het Nederlandse volk heeft zijn verbondenheid met de volken der wereld leren zien. Het heeft dan ook niet geaarzeld, zijn plaats tussen de volken van de vrije wereld in te nemen:

het heeft zich aangesloten bij het Noord-Atlantisch pact;
het neemt deel aan het Westeuropese parlement van Straatsburg;
het levert met landleger, marine en luchtvloot zijn aandeel in de verdediging van West-Europa;
het voegt zich in de nieuwe economische structuur, die het sterkst tot uiting komt in het staal- en steenkooltractaat;
het wil van harte partner worden in het Benelux-verbond.

Deze laatste samenwerking is een plan, dat sedert de tweede wereldoorlog voortdurend wordt nagestreefd, maar dat met name in België nog veel tegenwerking ondervindt. Het ideaal blijft: samenwerking tussen de broedervolken van Nederland en België, die eeuwenlang door misverstand en tegenzin van elkaar verwijderd leefden.

2. Verandering in binnenlandse verhoudingen.

De grootste verandering in de binnenlandse politiek is gekomen door de z.g.n. „doorbraak". Met deze term duidt men het streven aan

van verschillende groepen die vroeger aangesloten waren bij een der Christelijke partijen, maar die zich na de oorlog gevoegd hebben bij de oude S.D.A.P.

Weliswaar ontkennen velen uit deze groepen niet het bestaan van de anti-these, d.i. de grote vraag van het „voor of tegen de Christus", maar ze ontkennen, dat deze anti-these-gedachte scheidslijn zou kunnen zijn voor politieke partijen. Zij menen, dat in de politiek de practische kijk op zaken van staatkundige of maatschappelijke aard de verschillen bewerken en dat deze practische kijk niets te maken heeft met het „voor of tegen de Christus". Zij hebben dan ook de oude anti-these-lijn „doorbroken" en hebben zich met de S.D.A.P. verenigd tot een nieuwe partij, de „Partij van de Arbeid". De oude S.D.A.P'ers hebben van hun zijde deze omschakeling bevorderd, door hun leer van de Marxistische klassenstrijd te laten rusten. Een aantal van hun leden, die hierin niet bewilligden zijn overgestapt in de gelederen van de Communistische partij. Ook de Vrijzinnig Democraten, onder leiding van Mr. Oud voegden zich bij de P.v.d.A. Later werd Mr. Oud zelf voorzitter van de Partij voor Vrijheid en Democratie.

Door samenwerking met de K.V.P. (de Katholieke Volkspartij) heeft men beslag kunnen leggen op een constante meerderheid in de Staten-Generaal. Zeer veel maatregelen en besluiten, in de jaren na de oorlog genomen, dragen hiervan het duidelijk stempel.

Tegelijkertijd heeft zich ook op kerkelijk gebied een „doorbraak" voltrokken. De gedachte, dat de Nederlands Hervormde Kerk volkskerk moet zijn, heeft velen aangegrepen. Grote veranderingen zijn hier gekomen: de Reglementen van 1816, die de Kerk zo lang in boeien hebben gehouden, hebben hun kracht verloren. In 1948 is een geheel nieuwe Kerkenorde ingevoerd en is de Kerk een belijdende kerk geworden. Om zo mogelijk allen voor die Kerk te behouden en de gedachte van „volkskerk" meer te benaderen, is een overgangstijd van 10 jaar vastgesteld. Gedurende die 10 jaren treden de bepalingen van tucht over de leer niet in werking. Om verder de tegenstellingen te verzoenen, wordt liefst niet meer van „richtingen" gesproken.

De Gereformeerde Kerken hebben tijdens de oorlog een scheuring zien ontstaan, die zich na de oorlog heeft voortgezet. Ongeveer een tiende deel van haar leden heeft zich vrijgemaakt van het oude verband en een nieuwe kerkengroep gevormd, tot heden bekend als „Gereformeerde Kerken" (onderhoudende art. 31 der Kerkenordening).

De beide Lutherse kerkgroepen: de Evangelisch-Lutherse en de Hersteld-Evangelisch-Lutherse, die lange tijd als meer vrijzinnig en meer rechtzinnig naast elkaar hebben geleefd, zijn in 1951 tot elkaar gekomen op de grondslag van een rechtzinnige belijdenis.

Zo worden dus ook op kerkelijk gebied ,,nieuwe, onbekende krachten opgeroepen, om de aarde te bereiden voor nieuw gewas".

3. Verandering in economische verhoudingen.

Toen Nederland in 1940 de oorlog inging, was het een der rijkste landen van de wereld. Toen de oorlog voorbij was, trad een gehavend en verarmd volk de dag der vrijheid binnen. Ontzaglijke kapitalen waren ons ontroofd; oude hulpbronnen waren toegestopt; veel was in ons land met bruut geweld door vuur en water verwoest; onze handelsvloot was voor een groot deel verloren; ons spoorwegmateriaal verdwenen; tal van haveninstallaties vernield.

Ons achterland in West-Europa, waarop we economisch waren aangewezen, was voor een deel een chaos geworden. Indonesië bevond zich een jaar na onze bevrijding nog in de macht van Japan. En na de capitulatie traden in Indonesië nieuwe krachten op, door Engeland en Amerika gesteund; de oorlog in dat gebied kostte ons volk schatten aan energie en geld. Onder dit alles herstelden handel en bedrijf zich moeizaam.

Al is het misschien in mindere mate geweest, ook de andere landen van West-Europa hadden met dergelijke moeilijkheden te worstelen. Overal dreigde de chaos, vruchtbare bodem voor communisme en revolutie. Het is de grote verdienste van de President der Verenigde Staten, Truman, dat hij dit heeft ingezien en regering en volk in Amerika heeft weten te overtuigen van de noodzakelijkheid onmiddellijke hulp te bieden in de vorm van leningen en schenkingen. (De Marshall-hulp)

Dit is de stoot geworden, waardoor ook de energie van ons volk zich weer kon ontplooien: bruggen en haveninstallaties werden hersteld; de handelsvloot maakte zich gereed voor nieuwe reizen; ondergelopen polders werden drooggelegd (Walcheren en Wieringermeer!); fabrieken opnieuw in werking gesteld; de spoorwegen snel hernieuwd; de handel legde weer oude contacten en zocht in andere delen van de wereld naar nieuwe mogelijkheden. Met dankbaarheid constateert het Nederlandse volk, dat bij dit leggen van nieuwe contacten ons koningshuis grote diensten heeft bewezen: de reizen van Z.K.H. Prins Bernhard naar Zuid-Amerika zijn voor onze handel van groot nut geweest.

Zonder het débacle in Indonesië zou ons volk er spoedig bovenop zijn gekomen. Nu blijft het worstelen met moeilijkheden, die bijna ieder dagelijks gevoelt. De waarde van onze gulden is sterk gedaald, daardoor is de prijs van alle levensbehoeften enorm gestegen, terwijl de lonen hieraan niet evenredig zijn.

In de eerste jaren na de oorlog was er een groot tekort aan materialen. De wereldvoorraad is in korte tijd weer aangevuld, maar ons volk gevoelt pijnlijk de verminderde koopkracht: het kan niet in voldoende mate

aankopen wat het nodig heeft. Dit is een der oorzaken van de woningnood waaronder de bevolking van steden en dorpen nu reeds jaren lijdt. En dit juist in een periode, waarin Nederland de rijke zegen geniet een van de landen te zijn met een hoog geboortecijfer per 1000 inwoners, en het land met het laagste sterftecijfer, zodat in geen land ter wereld de gemiddelde leeftijd zo hoog is (in 1951 67 jaar).

Werkkracht en werklust zijn bij ons volk uitnemend. Het is de grote zorg van Regering en volk, voldoende *werkgelegenheid* te scheppen. Het wordt in ons land ingezien dat de *industrie*, die als bron van bestaan thans reeds evenveel betekenis heeft als *handel* en *agrarische bedrijven* samen, zich in nog sterkere mate moet ontplooien. Zeer veel wordt gedaan voor oprichting van nieuwe fabrieken en de opvoeding van ons volk in de richting van industrie. Maar onverbrekelijk hangt daarmee samen de noodzaak van nieuwe afzetgebieden voor de producten van deze nijverheid, omdat anders hier spoedig het spook der werkloosheid dreigt.

Regering en maatschappij, wetenschap, industrie en handel moeten de handen ineen slaan om de mogelijkheden van een nieuwe tijd te vinden en te benutten. Juist thans, nu de ontdekking van de atoomkracht ons drijft over de drempel van een nieuw tijdperk.

4. Ontwikkeling op cultureel gebied.

a. *Wetenschappen.*

Ogenschijnlijk is in deze eeuw de betekenis van de exacte wetenschappen het grootst. Zonder twijfel is die ook enorm, maar nooit moet worden vergeten, dat geestelijke factoren de grote drijfkracht zijn, die als sterke stroom de wetenschap stuwen.

Van belang is het daarom, dat ook Nederland zijn denkers heeft opgeleverd. Mannen als Prof. Heijmans, Prof. H. Bavinck, Prof. Schilder, Prof. Van der Leeuw, Prof. Kohnstamm hebben op verschillend terrein de wetenschap vooruitgebracht. En aan de Vrije Universiteit legden de hoogleraren Vollenhove en Dooyeweerd de grondslag van een Calvinistische wijsbegeerte, de z.g.n. Wijsbegeerte der Wetsidee.

Dit alles is te meer opmerkelijk, daar in de vorige eeuw de Nederlandse wetenschap sterk afhankelijk was van de Duitse, vooral ook op het gebied der exacte wetenschappen: bijna zonder uitzondering waren de leerboeken toen Duits.

Thans bezit ons volk een eigen wetenschappelijke literatuur op het gebied van theologie, wijsbegeerte, taalwetenschap, recht, internationaal recht, wiskunde, sterrekunde, physica, medicijnen.

De studie aan onze universiteiten, hogescholen, en middelbare scholen is enorm toegenomen. In 1850 waren er in Nederland in 't geheel 1082

studenten; in 1900 was dat getal 2816, een verdubbeling in 50 jaar, maar de bevolking was ook verdubbeld. Doch in 1930 waren er 12592 studenten en in 1950 was dat getal geklommen tot 28250, waarvan alleen 5569 aan de Technische Hogeschool. Stichting van een tweede technische hogeschool werd dan ook noodzakelijk.

In vele opzichten is de *Wiskunde* een belangrijke hulpwetenschap. De professoren Korteweg en Van de Corput, met Dr. Van der Waerden hebben op dit terrein internationaal naam gemaakt.

Het belangrijke werk van prof. Kapteyn over de bouw van het heelal werd voortgezet door Prof. Oort. Hij richtte zijn onderzoekingen inzonderheid op het Melkwegstelsel, dat als een lichtende gordel de hemelbol omspant.

Op het gebied van radio-activiteit en *atoomonderzoek* leverde Nederland in de laatste kwarteeuw een belangrijk aandeel. Hieraan is de naam van *Prof. Sizoo* van Amsterdam nauw verbonden. Een „Instituut voor Kernphysisch Onderzoek" stelt zich de bestudering van de atoom-energie ten doel, en te Watergraafsmeer is een cyclotron, een toestel waarmee atomen gesplitst kunnen worden, gebouwd, dat op een na het grootste ter wereld is.

Het belangrijke terrein der *chemie* wordt in de laboratoria der universiteiten, maar ook in het laboratorium van Philips te Eindhoven intensief beoefend. Met het vitamineonderzoek b.v. zijn hier belangrijke ontdekkingen gedaan. Dergelijke onderzoekingen komen *de medische wetenschap* weer ten goede, die in ons land op hoog peil staat. Wel is het bij de berooide toestand onzer financiën moeilijk, de zeer kostbare proefnemingen die voor dit alles nodig zijn, te bekostigen. Het Koningin Wilhelmina-fonds verschaft een groot deel van de sommen, die het kanker-instituut nodig heeft.

Reeds sedert het begin van deze eeuw bezit ons land een Rijksopsporingsdienst van *delfstoffen*, die nog steeds voortgaat met de opsporing van steenkool en zout in onze bodem en die de resultaten nauwkeurig in kaart heeft gebracht.

Daarnaast heeft de Bataafse Petroleum Maatschappij de opsporing van *aardolie* in onze bodem ter hand genomen en dit met groot succes, o.a. in Z.O. Drenthe. Met zeer vernuftige moderne methoden wordt dit onderzoek in verschillende delen van ons land voortgezet, waarbij ook getracht wordt het aardgas productief te maken.

Zo gaan wetenschap en practijk hand in hand. Aan dit feit is ook de snelle ontwikkeling van onze *luchtvaart* te danken. Onder de krachtige leiding van *Dr Plesman* heeft de Nederlandse K.L.M. wereldvermaardheid gekregen.

De ontwikkeling der techniek heeft ook de afsluiting van de Zuiderzee

en de gedeeltelijke inpoldering van deze binnenzee mogelijk gemaakt. De geniale ontwerper van deze plannen is Ir. Lely geweest. Op de wereldberoemde Afsluitdijk staat een gedenkteken voor deze grote waterbouwkundige.

Afsluitdijk. Links het IJsselmeer

b. *Literatuur.*

Was het de Tachtigers te doen om „het schone woord" en „de kunst om de kunst", na de eerste wereldoorlog gaat het in de literatuur om „het leven".

Een wirwar van richtingen volgen elkaar op of werken naast elkaar.

Er is een groep, waarbij het opvalt, dat ze niet gebonden wenst te zijn door de oude versvorm met zijn rijm en rhythme, maar dat ze kiest voor het „vrije vers". Bij hen geen streven naar mooiheid, maar naar de uiterste soberheid; met het duidelijk doel evenwel, om de spanning van het vers te vergroten. Natuurlijk verviel men hierbij in overdrijvingen; opzettelijk gaven sommigen in hun gedichten een simpele praatstijl, waarin men de menselijke menselijkheid van de gewone man onder woorden probeerde te brengen.

Intussen gaf de Protestantse poëzie een hoogtepunt te zien in het werk van *Willem de Mérode*, die meer vormvast het diepste levensgevoel tot uitdrukking zocht te brengen.

De Roomsen ontplooiden hun kracht op sympathieke wijze in gedichten van *Jan Engelman* en *Anton van Duinkerken*.

Ook van humanistische en uitgesproken socialistische zijde is in deze periode een dichtkunst van betekenis tot bloei gekomen. Enkele voorname vertegenwoordigers uit de grote rij dezer dichters zijn: *Jan Prins, Werumeus Buning, H. Marsman, J. C. Bloem, Henriëtte Roland Holst.* Daarnaast is een romankunst opgebloeid van bonte verscheidenheid. *Aart van der Leeuw* schreef boeken in een proza, zo verfijnd, dat het is alsof de geluksdroom van een leven de lezer daaruit tegemoet komt.

Antoon Coolen schreef zijn Peelboeken in zoet Oost-Brabants dialect. *Albert Helman* schreef boeken, zwoel van de weelderige geur der tropen.

Christelijke auteurs als *Van Randwijk, Van Eerdbeek, Anne de Vries* en *Arjen Miedema* schreven boeken, eenvoudiger van vorm, maar dieper van inhoud.

Doch ver steekt boven allen uit de figuur van *Arthur van Schendel,* de grootste prozaïst van onze eeuw. Schreef hij voor 1930 boeken, die spelen in het Italië der Middeleeuwen, na 1930 gaf hij een reeks zuiver Nederlandse romans.

De oorlogstijd bracht ons in de clandestiene illegale blaadjes gedichten van strijd en aanklacht, soms ook van grote vertedering, voor een deel gebundeld in het „Geuzenliedboek". Het meest bekend zijn geworden de „Ballade van de achttien doden" van Jan Campert en het aangrijpende gedicht „O Jesu, als ik U aanschouw", van Titus Brandsma, die omkwam in het concentratiekamp van Dachau.

c. *Muziek.*

Sedert de eerste wereldoorlog valt een krachtige ontwikkeling van het muziekleven te constateren, die een groot deel van ons volk heeft beroerd.

Opvallend is het werk van een aantal Nederlandse componisten, die muziek van een eigen stijl hebben gecomponeerd. Wel is hun werk nog geen gemeengoed onder ons volk geworden, maar ze hebben er aan meegewerkt, dat ons land in het internationale muziekleven meetelt. De belangrijkste dezer componisten zijn: *Willem Pijper, Sem Dresden, Henk Badings, Hans Henkemans* en *Hendrik Andriessen.*

In de laatste 30 jaren is ons land rijk aan beroemde pianisten, waarvan enkele wereldfaam hebben verworven: *Willem Andriessen, Theo van der Pas, Cor de Groot, Gerard Hengeveld, George van Renesse.*

Beroemde zangers uit die periode zijn:

Jo Vincent, Theodora Versteeg, Annie Woud, Louis van Tulder, Laurens Bogtman.

Op de internationale muziekfeesten blinken enkele van onze orkesten met hun dirigenten bijzonder uit: Het Concertgebouw Orkest, het Residentie Orkest, het Rotterdams Philharmonisch Orkest.

En wat zeer belangrijk is: de muziek- en zangbeoefening van ons volk

in zijn geheel nam toe in waarde. Goede leiding en voorlichting dragen veel daartoe bij. Ook de radio is een factor, die hierin meespreekt, want de beste koren en orkesten, de beroemdste zangers zijn in iedere huiskamer te beluisteren, en dit ontwikkelt gehoor en smaak.

Toch brengt de radio ook haar schaduwzijden mee: de persoonlijke muziekbeoefening blijft gemakkelijk achterwege; het zingen in de gezinnen wordt sporadisch; goede smaak en de geest worden bedorven door de jazz, import-muziek, ontleend aan de woeste dansen van ongecultiveerde negervolken met opzwepende rhythmen, die voortkomen uit hun oerinstincten.

Op radio-gebied neemt Nederland een unieke plaats in: de uitzendingen zijn in handen van particuliere verenigingen, die onder toezicht van de regering de zendtijd verdelen: de N.C.R.V., de radio met de Bijbel; de A.V.R.O., een neutraal gerichte vereniging; de V.A.R.A., een socialistische omroep; de K.R.O., de Roomse radio-omroep; de V.P.R.O., die zich op humanistische grondslag baseert.

d. *Schilderkunst.*

Ook in de schilderkunst handhaaft Nederland in de laatste 30 jaren zijn goede naam. In het begin van die periode was de vroeg gestorven *Jan Mankes* een der opvallende kunstenaars. Zijn dierenfiguren, met verfijnde teerheid geschilderd, behoren tot onze kunstschatten.

Na de oorlog is *Jan Sluyters* wel de belangrijkste schilder. Zijn portretten zijn stoer en krachtig, vol uitdrukking. Een uitmuntend portretschilder is ook *Piet van der Hem.*

De schilders na de eerste wereldoorlog zoeken het in allerlei richtingen, niet zelden in uitersten. De een dweept met de naïeve kindertekening; een ander neemt de kunstuitingen van primitieve volken als voorbeeld; een derde volgt buitenlanders na in grillige vormen, los van alle natuur. (De dwaze navolgers van Picasso) .

In de laatste tijd is weer een streven op te merken om tot een nieuwe vorm van expressionisme te komen, die zich niet zo ver van de werkelijkheid verwijdert. Wel beeldt men dan in zijn schilderwerk niet zozeer de tijdelijke en toevallige verschijning uit, maar zoekt door te dringen tot het ware innerlijke wezen. De Rotterdammer schilder *Chabot* met zijn grootse landschappen en visionaire figuren neemt onder hen een vooraanstaande plaats in.

e. *Bouwkunst.*

De bouwmeesters uit de laatste periode leggen er zich op toe, vormen te zoeken, die passen bij de nieuwe tijd. Niet zelden vindt men die uitgedrukt in strakke lijnen, en in horizontaal afgedekte gevels, inzonderheid bij fabrieken, grote kantoorgebouwen en woning-complexen.

Ook stellen ze zich niet enkel in op het bouwen met de oude materialen baksteen en hout, maar ze willen de nieuwe, als staal en beton, hiermee gelijkwaardig beschouwen. Dit eist nieuwe vormen, nieuwe lijnen, andere indeling der gebouwen, andere verhouding der onderdelen.

Een paar bekende bouwmeesters zijn: *W. M. Dudok*, die het stadhuis van Hilversum bouwde, en *J, J. P. Oud*, die het hoofdkantoor van de Shell te 's Gravenhage ontwierp.

Na 1945, nu de tweede wereldoorlog voorbij is, vraagt de wederopbouw van verwoeste steden en de aanbouw in 't groot bij steden en dorpen, de aandacht. Het z.g.n. „Delfts bouwen" speelt hierbij in het gehele land de hoofdrol. Hierbij spreekt de traditie: bouwen met baksteen en doorgetrokken zijgevels met een rechte, strakke schoorsteen, het sterkste woord. Maar men mist er al te zeer in de blijde veelvormigheid uit de Gouden Eeuw: het is altijd en overal hetzelfde, eenvormig en eentonig. Al te zeer schijnt men te vergeten, dat de schoonheid berust op twee grondelementen: de herhaling en de afwisseling.

Toch is de wijze waarop het bouwprobleem wordt opgelost van groot belang, want voor een zeer lange tijd wordt het uiterlijk van onze steden en dorpen beheerst door de bouwsels van tegenwoordig.

5. Het Oranjehuis.

Koningin Wilhelmina heeft een halve eeuw mogen regeren. Een groot

Koningin Emma, Prinses Juliana, Prins Hendrik en Koningin Wilhelmina in het jaar 1926

deel van deze regeringstijd is zeer voorspoedig geweest: onder haar bestuur ontwikkelde ons volk zich snel en tot aan 1930 ging de welvaart voortdurend in stijgende lijn.

In 1901 huwde Koningin Wilhelmina met Hertog Hendrik van Mecklenburg-Schwerin, die de titel van Prins der Nederlanden ontving.

In 1909 werd hun dochter, Prinses Juliana, geboren, die sedert de enige rechthebbende op de troon bleef.

Het jaar 1934 werd voor het Oranjehuis een donker jaar: Koningin Emma overleed en vier maanden later stierf Prins Hendrik. Twee eenzame vrouwen bleven achter in het paleis, het voortbestaan van het oude Oranjehuis hing als aan een draad. Met grote vreugde en met sympathie begroette ons volk dan ook in 1937 het huwelijk tussen Prinses Juliana en Prins Bernhard van Lippe-Biesterveld.

De Eedsaflegging door Koningin Juliana in 1948

Hun eersteling, Prinses Beatrix, werd in 1938 geboren. In het volgende jaar hun tweede kind, Prinses Irene. Het was in de tijd, dat de internationale toestand op het hoogste was gespannen. Nog geen jaar later, in Mei 1940, was het koningshuis door vijandelijk geweld genoodzaakt, naar Engeland uit te wijken.

Toen de toestand ook daar, door de hevige bombardementen van Londen, gevaarlijk werd, nam Prinses Juliana met haar beide kinderen de wijk naar Canada en vond een veilig verblijf in Ottawa, waar het derde kind, Prinses Margriet, ter wereld kwam.

H.M. de Koningin was met het Nederlands ministerie te Londen gebleven. Prins Bernhard had zich bij het leger der Geallieërden gevoegd en nam actief deel aan de bevrijdingsoorlog.

In 1945 kwam er een einde aan de ballingschap en kon het Oranjehuis weer wonen in het bevrijde vaderland. Daar werd in 1947 het vierde kind geboren, Prinses Marijke.

Nadat Koningin Wilhelmina in 1948 haar gouden regeringsjubileum had gevierd, legde ze kroon en scepter neer, en op 6 September van dat jaar werd Prinses Juliana ingehuldigd als Koningin der Nederlanden.

De oude band, door God gelegd tussen Nederland en Oranje is verlengd en verstevigd. Moeilijke jaren komen, maar Koningin Juliana vervult haar taak kloek en fier, in deze nieuwe tijd dicht staande bij haar volk. Op krachtige wijze wordt ze in haar streven gesteund door het beleidvol optreden van Prins Bernhard, die nationaal zowel als internationaal toont, een man met grote diplomatieke talenten te zijn.

INHOUD

Ter inleiding 3
1. De achttiende eeuw 5
2. Stadhouderschap van Willem V 7
3. De Patriottentijd 13
4. Wat verdween en wat kwam 20
5. Naar Frans model 23
6. Onder het huis Bonaparte 28
7. Oud en Nieuw 34
8. De grote aanloop. (Reg. van Willem I tussen 1815 en 1828) . . 41
9. De sprong mislukt. (Reg. van Willem I tussen 1828 en 1840) . 50
10. Koning Willem II 56
11. De Liberalen op de lange baan 62
12. De kleine luyden 70
13. De vierde stand 78
14. Tien belangrijke jaren 82
15. Eerste Coalitie-ministerie 91
16. Interregnum en Tweede Coalitie-kabinet 95
17. Een actief volk op ideëel gebied 99
18. Een actief volk op materieel terrein 107
19. Het onweer breekt los 110
20. Tussen twee wereldoorlogen 116
21. Nederland in de tweede wereldoorlog 124
22. Zeventig jaar Indische geschiedenis 134
23. Indonesië na 1940 138
24. Suriname en de Nederlandse Antillen 143
25. Veranderde positie 145

INHOUD

1. Inleiding
2. De achttiende eeuw
3. Stadhouderschap van Willem V
4. De Bataafse republiek
5. Wat ontstond en wat verging
6. [illegible] Frans [illegible]
7. Onder het Huis Bonaparte
8. Orde en Rust
9. De grote [illegible] (Rijk van Willem I tussen 1815 en 1825)
10. De [illegible] (Rijk van Willem I tussen 1825 en 1840)
11. Koning Willem II
12. De liberalen en de kerk[illegible]
13. De [illegible]
14. De vierde stand
15. Een [illegible]
16. Eerste Colijn-ministerie
17. [illegible]
18. Het [illegible]
19. Een [illegible] 107
20. Het [illegible]
21. [illegible]
22. Nederland in de tweede wereldoorlog
23. [illegible] Indische [illegible]
24. Indonesië na 1950
25. [illegible] en de [illegible]
26. [illegible]

BRINKMAN PROD. NR. B
60 17 931
DEPOT NED. PUBL.
2 149 097